

**SAVOLAISEN PUHETAVAN PIIRTEITÄ
RAAMATUN TEKSTIEN MURREVERSIOISSA**

Suomen kielen
pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopistossa
kesäkuussa 2007

Anna-Leena Korhonen

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tdk.	Laitos – Department Kielten laitos
Tekijä – Author Korhonen, Raisa <u>Anna-Leena</u>	
Työn nimi – Title SAVOLAISEN PUHETAVAN PIIRTEITÄ RAAMATUN TEKSTIEN MURREVERSIOISSA	
Oppiaine – Subject Suomen kieli	Työn laji – Level Pro gradu –tutkielma
Aika – Month and year Kesäkuu 2007	Sivumäärä – Number of pages 75 + liitteet
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Pro gradu -tutkielmani käsittelee vuosituhannen vaihteen savolaisia murrekäännöksiä. Tarkastelen niitä piirteitä, joissa tulee ilmi Savon murteelle ominainen puhetapa tai heimoon liitetyt stereotyyppiat. Aineistona ovat Raamatun tekstien savonnokset: Olavi Rytkösen <i>Apostolliin teot</i> (2000), Raili Pursiaisen ja Heikki Hyvärisen <i>Raamatun parhaat paikat savoks huastettuna</i> (2001) sekä Martti Issakaisen <i>Rakkauven korkee veisu</i> (2003). Vertailuaineistona käytän <i>Suomen kansan murrekirjan</i> toista osaa (1945) sekä Leena Sarvaksen litteroimaa <i>Lapinlahden murretta</i> -julkaisua (1980).</p> <p>Työssäni on kaksi päänäkökulmaa. Ensimmäiseksi käsittelen verbejä. Savon murteelle on tyypillistä runsas ekspressiivisen sanaston käyttö, ja ainoastaan puhumista sekä ihmisen liikkumista kuvaavia verbejä on kolmessa käännöksessä yhteensä 167. Näiden verbien ilmaisemia ns. perussävyjä ovat puheen nopeus ja sävelkorkeus sekä kulkemisen nopeus ja vaivalloisuus tai keveys. Lisäksi ne kuitenkin ilmaisevat esimerkiksi puhujan mielialaa sekä kääntäjän asennetta subjektina olevaa henkilöä kohtaan.</p> <p>Ekspressiiviverbien lisäksi käsittelen verbijohdoksia. Erityisen paljon käytetään frekventatiivijohdoksia, joilla luodaan kuvaa leppoisasta ja hätäilemättömästä savolaispuheesta.</p> <p>Toiseksi käsittelen jyrkkää sanontaa välttävän puheen piirteitä. Savolaisiin kenties kiinteimmin yhdistetty stereotypia on kierous, ja kielessä tämä näkyy epäsuorana ja kiertelevänä puheena. Tarkastelen omina kokonaisuuksinaan Raamatussa olevien kysymys- ja imperatiivilauseiden muokkaamista. Yleisintä on partikkeleiden lisääminen; tavallisimpia ovat liitepartikkelit <i>s</i>, <i>pA</i> ja <i>hAn</i>. Monet käännösten kysymyksistä ovat potentiaalimuotoisia, ja kysymyksissä suositaan konditionaalia. Muissa lausetyypeissä käytetään runsaasti modaaliverbejä ja -partikkeleita sekä intensiteettisanoja.</p> <p>Lopuksi käsittelen seikkoja, jotka vaikuttavat siihen, kuinka lähellä toisiaan murrekäännös ja alkuperäisteksti ovat. Vähän muokattuja ovat esimerkiksi liturgisiin teksteihin kuuluvat raamatunkohdat sekä Jumalan puhe.</p>	
Asiasanat – Keywords murteet, murrekäännökset, Pohjois-Savo, ekspressiivisanasto	
Säilytyspaikka – Depository Fennicum	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimuksen tavoite	1
1.2. Aineisto	3
1.3. Savolaisista ja savolaisesta puhetavasta sanottua	5
1.4. Murteen käyttö suomalaisessa kirjallisuudessa	7
2. VERBIT: SAVOLAISEN SANANKÄYTÖN TUNNOMERKIT	12
2.1. Kääntämistavat	12
2.2. Ekspressiiviverbit	16
2.2.1. Ekspressiiviverbin käsitteestä	16
2.2.2. Verbien yleisyys ja perusmerkitys	18
2.2.3. Verbien ilmaisemat sävyt	20
2.2.4. Koloratiivirakenteet	25
2.2.5. Ekspressiiviverbien käyttö vertailuaineistossa	29
2.3. Johdosten käyttö	31
2.3.1. Yleistä	31
2.3.2. Frekventatiivi- ja kontinuaatiivijohdokset	32
2.3.3. Momentaanijohdokset	36
3. JYRKKÄÄ SANONTAA VÄLTTÄVÄN PUHEEN PIIRTEITÄ	38
3.1. Kysymysten muokkaaminen	38
3.1.1. Sävypartikkeleiden käyttö	38
3.1.2. Potentiaalilin käyttö	41
3.2. Imperatiivilauseiden muokkaaminen	44
3.2.1. Partikkeleiden ja yksittäisten sanojen lisääminen	44
3.2.2. Konditionaalilin käyttö	47
3.2.3. Luomiskertomus	50
3.3. Käskeminen ja kysyminen vertailuaineistossa	53
3.4. Savolainen puhetapa muissa lausetyypeissä	56
3.4.1. Verbit <i>taittaa</i> , <i>näyttää</i> ja <i>saattaa</i>	56
3.4.2. Modaalipartikkelit	61
3.4.3. Intensiiteettisanat	63
3.4.4. Kieltoisuuden käyttäminen myönteisen sijaan	64
3.4.5. <i>se</i> -pronominin puhekielinen käyttö	65
4. KÄÄNTÄMINEN JA KÄÄNTÄMÄTTÄ JÄTTÄMINEN	68
5. PÄÄTÄNTÖ	73
LÄHTEET	76
LIITE 1	78
LIITE 2	79
LIITE 3	80

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen tavoite

2000-luvun vaihteessa Suomessa puhkesi ennennäkemätön kiinnostus murteita kohtaan. Helsinki Media järjesti vuoden 1997 keväällä kilpailun, jossa etsittiin henkilöä, joka kääntäisi Asterix-sarjakuvan Savon murteelle. Kilpailun voitti Olavi Rytkönen, ja *Opeliksin orjalaeva* -albumi ilmestyi saman vuoden marraskuussa. Tämä avasi tien muillekin murrekääntäjille, ja varsin pian erilaisia teoksia julkaistiin kaikilla suurimmilla murteilla.

Perinteisesti murteilla on ollut kirjallisuudessa ja viihteessä humoristinen leima. Tämä koskee etenkin Savon murretta: vanhoissa suomalaisissa elokuvissa vitsiksi riittää usein pelkkä Savon murteen puhuminen. *Opeliksin orjalaevan* jälkeen kului kuitenkin vain muutama vuosi, ja Raamattuakin alettiin muokata murreasuisiksi. Pyhien tekstien murreversioissa kaksi tyyliä kohtaa tavalla, jota kaikkien ei ole ollut helppo hyväksyä.

Tutkimukseni kohteena ovat Raamatun tekstien savolaismurteiset versiot. Tarkastelen niitä piirteitä, joissa tulee ilmi Savon murteelle ominainen puhetapa tai heimoon liitetyt stereotyyppiä. Nämä liittyvät toisiinsa hyvin kiinteästi etenkin kirjallisessa tekstissä, jossa kaikki ilmaistaan kielen kautta. Tutkin nimenomaan ajattelutapaa ja stereotyyppioita heijastavan puheen piirteitä; varsinaisiin murrepiirteisiin (esim. diftongiutuminen, yleisgeminaatio) en kiinnitä huomiota. Tosin murrepiirteet ja stereotyyppiä voivat sekoittua: esimerkiksi *viäntäminen*, jolla tarkoitettaneen yleensä diftongiutumista, saattaa liittyä myös käsitykseen savolaisten kieroudesta.

Savon murteen eri-ikäisissä kuvauksissa esille nousee murteen suuri ilmaisuvoima. Kansanomaisissa kuvauksissa savolaisten sanotaan keksivän sanoja tarpeen mukaan (esim. Nieminen 2004: 18–19); kielitieteessä puhutaan sanaston ekspressiivisyydestä. Tarkastelen työssäni ensimmäiseksi **verbejä**, joista hyvin suuri osa on ekspressiivisiä. Koska verbien yhteismäärä teksteissä on valtava, olen valinnut tarkasteluuni vain puhumista sekä ihmisen liikkumista kuvaavat verbit. Esittelen ensin eri tapoja, joilla alkuperäistekstin teonsanat on korvattu. Koska kuvailevuus on leimallista sekä aineistoni verbeille että Savon murteelle yleensä, painotan työssäni ekspressiiviverbien esittelyä. Verbien yhteydessä käsittelen myös johdoksia. Aineistossa käytetään hyvin paljon frekventatiivi- ja kontinuatiivijohdoksia, joilla luodaan osin kuvaa savolaisesta leppoisuudesta.

Verbien lisäksi tutkimuksen toinen päänäkökulma on puhetavassa ilmenevä kiertely ja ehdottomuuden välttely. Tarkastelen pääasiassa **käskymuotoja** ja **kysymyksiä**. Lisäksi esittelen eräitä muulle puheelle tyypillisiä **kiertelyn** tapoja.

Lopuksi käsittelen **kääntämistä** ja **kääntämättä jättämistä**. Kääntämisenä pidän sanojen tai moduksen muuttamista sekä sanojen tai morfeemien lisäämistä. Mekaanisesti murreasuun muokattua tekstiä pidän siis kääntämättömänä. Mekaanisesti muokattuihin, kääntämättömiin sanoihin on vaihdettu murteelliset äänne- ja muotoasut. Näitä ovat valituissa verbeissä esimerkiksi diftongiutumisen (*huastella*), liudennus (*tulj*), ensimmäisen infinitiivin *ea*, *eä* - ja *oa*, *öä* -yhtymien assimilaatio (*lähtee*, *sannoo*), yleisgeminaatio ja labiaalistuminen (*tulloo*), svaavokaali (*kuluki*) sekä *mennä*-verbin itäinen muoto *männä*. On jokseenkin harvinaista, että sanat ovat täysin samassa asussa alkuperäisessä ja muokatussa tekstissä.

Vertaan vuosituhannen vaihteen murretekstejä vanhempiin murrenäytteisiin. Vertailuaineistona on sekä kirjoitettua murretta että aidon, puhutun murteen litteraatio. Edellistä edustaa *Suomen kansan murrekirjan* toinen osa (1945). Vanhaa puhuttua kieltä edustaa Leena Sarvaksen litteroima *Lapinlahden murretta* (1980). Kirjasessa on näytteet kahden vanhan miehen haastattelusta, joista molemmat ovat 1960-luvulta. Esittelen näitä tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Työni tarkoituksena ei ole arvioida käännostekstien tasoa tai sopivuutta. En ota kantaa siihen, millaista on hyvä murrekääntäminen enkä siihen, sopivatko Raamatun tekstit murteilla esitettäväksi. Esittelen tekstin ilmiöitä ja pyrin välttämään omien asenteideni ja mielipiteideni vaikutusta.

Käytän työssäni termejä *kääntää* ja *murrekäännös*, vaikka kyse ei olekaan varsinaisesta kääntämisestä. Kääntäminen tapahtuu kielestä toiseen, kun taas yleiskielisten tekstien murreversioissa liikutaan yhden ja saman kielen sisällä. Niin sanotussa murrekirjallisuudessa kääntämisestä voi kuitenkin puhua siksi, että kaksi tekstiä poikkeavat toisistaan huomattavan paljon. Kyseessä on eräänlainen ”muokkaava käänös”, jossa vanhalle tekstille annetaan uutta elämää. Siihen liittyy usein myös kulttuuriero lähtö- ja kohdekielen ympäristön välillä. (Ingo 1990: 82–83.) Koska Suomen heimot nähdään omaleimaisina, kääntäminen on tavallaan kahden kulttuurin välistä. Murrekäännökset korostavat niihin liittyvän kulttuurin poikkeavuutta vallalla olevasta kirjakielistä kulttuurista.

Murretekstien yhteydessä *kääntämisestä* ovat puhuneet esimerkiksi Leena Sarvas (1998) sekä Aila Mielikäinen (2001). Myös Kasper Hasala (2004) käyttää tutkielmassaan termejä

kääntäminen ja käänös. Hän perustelee termivalintaansa esimerkiksi sillä, että prosessi on varsin samanlainen riippumatta siitä, muokataanko teksti murteelliseksi vai käännetäänkö se toiselle kielelle.

1.2. Aineisto

Aineistossani on kolme teosta: Olavi Rytkösen *Apostoliin teot* (2000), Raili Pursiaisen ja Heikki Hyvärisen *Raamatun parhaat paikat savoks huastettuna* (2001) sekä Martti Issakaisen *Rakkauven korkee veisu* (2003). Tekstissä käytän niistä lyhenteitä AT, RPP ja RKV. Kaikkien kolmen pohjatekstinä on uusin, vuoden 1992 raamatunsuomennos. Tosin *Rakkauven korkeen veisun* nimi on peräisin vanhasta, vuoden 1933 käänöksestä. Kaikissa kolmessa teoksessa on käytetty Pohjois-Savossa puhuttua murretta, jota pidetään yleisesti ”oikeana savona” (Mielikäinen – Palander 2002: 95).

Tekijöiden taustat ovat toisistaan selvästi poikkeavat: Pursiainen ja Hyvärinen ovat nykyään Kuopiossa asuvia pappeja, jotka ovat ennen *Raamatun parhaita paikkoja* savontaneet yhdessä Matteuksen evankeliumin. Olavi Rytkönen on lähtöisin Sonkajärveltä, mutta hänkin asuu nykyisin Kuopiossa. Hän itse luonnehtii itseään monipuoliseksi murretyöläiseksi, joka on kirjoittanut tai kääntänyt mm. sarjakuvia, aforismeja sekä Lapinlahden kunnan Internet-sivut. (Rytkönen 2006.) Martti Issakainen on Heinävedellä asuva kirjailija, jonka laajaan tuotantoon kuuluu lähinnä romaaneja ja kristillistä kirjallisuutta.

Käsittelen teoksia yhtenäisenä aineistona. Niissä on kuitenkin selviä eroja. Tähän vaikuttaa jo alkuperäisteksti: *Raamatun parhaat paikat* sisältää kokoelman Raamatun tunnetuimpia kohtia, Apostolien teot kuvaa kristinuskon alkuvaiheita Jeesuksen kuoleman ja ylösnousemuksen jälkeen. *Rakkauven korkeen veisun* lähtötekstinä oleva Laulujen laulu on Vanhaan testamenttiin kuuluva runomuotoinen rakkauden ylistys, joka poikkeaa selvästi ympäristöstään. Jumalaa ei mainita siinä kertaakaan.

Tekijöiden murteessa – tai sen kirjoitustavassa – on jonkin verran eroja. Suomen kielten aakkoset riittävät huonosti savolaismurteeseen ilmaisuun; etenkin diftongiutumista ja diftonginreduktiota on usein vaikeata merkitä, koska ne toteutuvat eriasteisina eri puolilla murrealuetta. Kaikkein vaikeinta on sananloppuisen *n:n* vaihtelun merkitseminen. (Sarvas 1998: 13.) Koska kirjoitetulle murteelle ei ole olemassa sääntöjä, kukin tekijä kirjoittaa oman murteensa ja mielensä

mukaisesti. *i*-loppuiset diftongit oikenevat aineistossani vain Rytkösen tekstissä: *immesistä*, 'ihmisistä' *sehtemän* 'seitsemän', *eelispäeväsen* 'eilispäiväisen'. Aivan systemaattista se ei kuitenkaan ole. Syynä vaihteluun lienee ennen muuta se, että kyseessä on asteittainen ilmiö, jonka tarkkaan merkitsemiseen tavallinen kirjaimisto ei riitä. (mts.) Monia muitakin murrepiirteitä, esimerkiksi yleiskielen *d*:n vastineita ja liudennusta, merkitään monin eri tavoin: *meijän* ~ *meijjän*; *eis-sänj*, *mielj'alat*, *silimissän*.

Myös teosten ymmärrettävyys vaihtelee. Helpointa kieltä käyttää Rytkönen, kun taas ns. tiheintä murretta on Pursiaisen ja Hyvärisen tekstissä. Rytkönen myös noudattelee alkutekstiiä tarkemmin kuin muut kääntäjät. Etenkin lauserakenteet ovat hänen tekstissään muuttuneet melko vähän. Kaikki kolme teosta ovat silti ainakin Savon murteen puhujille ymmärrettäviä.

Kuten mainitsin edellisessä alaluvussa, vertailuaineistoon kuuluu sekä kirjoitettua että puhuttua murretta 1940- ja 1960-luvuilta. Kirjoitetun murteen näytteet ovat *Suomen kansan murrekirjan* toisesta osasta. Käytän siitä lyhennettä SKM. Teokseen on koottu tekstejä vuonna 1939 järjestetystä kilpailusta, jossa kerättiin murretekstejä eri puolilta Suomea. Pohjoissavolaisia näytteitä on 12 pitäjistä. Vuosituhannen vaihteen murrekirjallisuuteen verrattuna nämä tekstit ovat lähempänä puhuttua murretta: uusissa sanasto on erittäin kuvailevaa ja murteellista, kun taas vanhoissa kirjoituksissa ekspressiivisanastoa käytetään harkitummin tekstin elävöittäjänä. Silti niiden sanasto on selvästi ekspressiivisempää kuin aidon puhutun murteen.

Suomen kansan murrekirjan tekstit ovat aiheiltaan erilaisia. Joukossa on joitakin muistelmatyyppejä lapsuus- tai nuoruuskuvauksia, mutta suurin osa kirjoituksista kertoo jostakin määrittelemättömän menneisyyden tapahtumasta. Useat ovat sävyiltään humoristisia.

Vertailuaineiston puhuttu murre on peräisin *Lapinlahden murretta* -julkaisusta. Se on koottu vuosina 1965 ja 1968 tehdyistä murrehaastatteluista, jotka on julkaistu Leena Sarvaksen litteroimana Suomen kielen näytteitä -sarjassa. Käytän tästä aineisto-osasta lyhennettä LM. Haastatellut ovat 93-vuotias Aukusti Hiltunen ja 92-vuotias Tuomas Partanen. Molemmat olivat syntyneet Lapinlahdella. Hiltunen asui siellä yhä vuonna 1965, mutta Partanen oli haastatteluhetkellä asunut useita vuosia Kuopion kupeessa Karttulassa.

Olen yksinkertaistanut litteroitua tekstiä jonkin verran tehdäkseen siitä helpommin luettavaa. Olen poistanut sananalkuiset painon merkit, joitakin taukoa merkitseviä pilkkuja sekä vokaalien puoliväljyyttä ilmaisevat merkit. Merkitsen pitkät vokaalit kahdella ja puolipitkät konsonantit yhdellä grafeemilla. *η*-äänteen tilalla on *ng*-yhtymä. Isoja ja pieniä kirjaimia käytän kirja-

kielen normien mukaisesti. Muokkaus on melko vapaata, koska en kiinnitä työssäni huomiota ääntämiseen.

Vertailuaineistossa sanaston värikkyys vaihtelee puhujittain tai kirjoittajittain. *Suomen kansan murrekirjan* kertomukset ovat kieleltään selvästi erilaisia. Toisaalta myös aiheella on vaikutusta. Humoristisissa kertomuksissa tai mieleenpainuvia henkilöitä kuvattaessa murre sisältää enemmän murre sanoja kuin esimerkiksi omasta lapsuudesta kerrottaessa. Koska ekspressiivisanat kuvaavat aistein havaittavia ilmiöitä, kaukana menneisyydessä tapahtuneita asioita ei tavallisesti kuvata samalla lailla kuin tuoreina mielessä olevia. Aiheeseen perustuvaa eroa ekspressiivisen sanaston määrässä kuvaavat hyvin Lapinlahden murteen litteraatiot. Kahdesta murrenäytteestä sanastoltaan ekspressiivisempää on Tuomas Partasen tarinointi; hän puhuu enimmäkseen ihmisistä, kun taas Aukusti Hiltusen aiheena ovat luonnonilmiöt.

Uusia ja vanhoja tekstejä vertailtaessa tulee muistaa, että aineistot ovat täysin erilaiset. Käännöksissä puhutaan Jumalasta ja Jumalalle, kun taas vertailuaineistossa aiheet ovat enimmäkseen arkisia. Jos olisi mahdollista käyttää kansankielisiä, pyhiä aiheita käsitteleviä tekstejä, niiden voisi olettaa olevan aivan erilaisia kuin arkiaiheisten.

1.3. Savolaisista ja savolaisesta puhetavasta sanottua

1800-luvun suomalaiseen romantiikkaan kuului kansan eri heimojen luonnehtiminen. Topeliuksen *Maamme*-kirja esitteli käsityksiä savolaisista, karjalaisista ja hämäläisistä, ja siinä esitetyt stereotypiat elävät jossain määrin vielä tänäkin päivänä. Tuolle ajalle oli kuitenkin tyypillistä heimojen ihannoiva kuvaus. Vasta viime vuosisata synnytti todelliset, näihin päiviin asti eläneet stereotypiat, ja siitä lähtien heimojen ominaisuuksia on kuvattu ensisijaisesti humoristisesti ja piikitellenkin.

Yleisimpiä savolaisiin liitettyjä ominaisuuksia ovat lupsakkuus sekä kierous ja kiertely. Edellisellä tarkoitetaan rauhallisen leppoisaa tapaa suhtautua elämään sekä joskus myös laiskuutta. Nämä ominaisuudet näkyvät monissa savolaisia kuvaavissa sanonnoissa:

Meitä soppii sattaan 99 piällysmiestä ja 1 varapiällysmies, joka sekkää' ei tie mittää. (Eskelinen 1997 s.v. *piällysmies* 'omatekoinen johtaja'.)

”Mitä ite asiaan tulloo, en oo puolesta enkä vastaan, mielumminii päenvaston.” (Väinämö 1998: 65.)

Kielenkäyttö on myös asia, joka savolaisista tulee usein mieleen ensimmäisenä (ks. esim. Henttonen – Bertell – Virtasola 1964: 156–157). Kielenkäyttöä ja niin sanotun kansanluonteen piirteitä on kuitenkin usein mahdotonta erottaa toisistaan. Esimerkiksi koko maassa tunnettu savolaisten vääräleukaisuus voi tarkoittaa ainakin huumorintajua, kielellistä valmiutta sekä taipumusta vastata kysymyksiin epäsuorasti. (Virtanen 1996: 66.)

Epäsuoruus, kierous ja kiertelevyys liittyvät ainakin osin murteelle ominaiseen puhetapaan. Itä- ja länsisuomalaista kirjallisuutta verrannut Kaarlo Nieminen kuvaa (1939: 244) itämurteiden puhetapaa liukuvaksi ja pehmeäksi, kun taas läntistä leimaa ”miehinen järeys”. Idässä suuraa sanontaa vältetään silloinkin, kun siihen ei ole varsinaista tarvetta. Potentiaalia ja konditionaalia käytetään huomattavan paljon. Myös partikkelit *pA*, *hAn* sekä pronominita kiteytyneet adverbi *sitä* ovat tavallisia (Nieminen 1939: 256–257). Niiden funktiona on hidastaa puheen tempoa ja tehdä siitä leppoisaa ja rauhallista jutustelua.

Kirjallisuudentutkija Kai Laitinen vertaa (1998: 79) savolaista rupattelua, *huastelua*, muodikkaaseen small talkiin. Hänen mukaansa savolaiset hallitsevat tämän kansainvälisen kevyen jutustelun taidon muita suomalaisia paremmin ja luontevammin. Rupattelun syynä voi olla läsnäolijoiden mielialan keventäminen tai vastapuolen ystävällinen huomioiminen.

Eri-ikäiset kansanomaiset kuvaukset Savon murteesta ovat varsin samanlaisia. 1960-luvulla julkaistu Suomen maakuntia esittelevä kansakoulun oppikirja kuvaa keskustelua näin:

Siellä missä savolaisia on koolla, luistaa juttu itsestään, keskustelua käydään kuin pallopeleä, sanoja singotaan henkilöltä toiselle ja jokainen yrittää parastaan. Sana sanasta, kaksi parhaasta, on tämän savolaisen urheilumuodon tunnus. (Henttonen – Bertell – Virtasola 1964: 157.)

Laitisen mukaan ”[v]elmuilu, sanankäänteistä nauttiminen on tärkeää” savolaisessa keskustelussa. Hänkin vertaa jutustelua pallopeleihin. Keskeisenä sääntönä on, että pallo on aina heitettävä takaisin, mahdollisimman nopeasti ja kekseliään sutkauksen höystämänä. (Laitinen 1998: 78.)

2000-luvun taitteessa ilmestyneet savolaiset murre-sanakirjat ja -käännökset toistavat stereotyyppioita savolaisista sekä heidän puhetavastaan. *Tavvoo savvoo* -sanakirja (Eskelinen 1997: 11) kertoo, että kiertoilmausten ja tyhjänpäiväisen puheen tarkoituksena on koetella puhekumppanin kärsivällisyyttä. Esko Nieminen kuitenkin toteaa asiallisessa *Uapisessaan* (2004: 18), etteivät savolaiset ole sen vaikeaselkoisempia kuin muidenkaan maakuntien asukkaat.

Murrekäännökset voivat jäljitellä savolaistyylistä kiertelyä ja epäsuoruutta vain osin. Jos dialogi muutettaisiin vielä selvemmin stereotyyppien mukaiseksi, repliikkejä jouduttaisiin lisäämään: vasta silloin siinä näkyisi puhekumppanin harhauttelu ja sanankäytöllä kilpailu. Tämä ei kuitenkaan ole käännettäessä mahdollista. Repliikkeihin kiertelyä ja muita savolaisuuksia on kuitenkin tuotettu monin eri tavoin.

Vertailuaineiston *Lapinlahden murretta* -kirjaseen ensimmäisen haastateltavan, Aukusti Hiltusen, puhe käsittelee enimmäkseen luonnonilmiöitä ja niiden selityksiä. Se vastaa melko hyvin savolaisesta puheesta esitettyä stereotyyppiä; Hiltuselle on tyypillistä, että hän käynnistelee vastaustaan jonkin aikaa. Usein hän aloittaa vastauksensa sanomalla, ettei tiedä ilmiön syntyä tai syytä. Hän ilmaisee myös, että kyse on vain hänen omista arveluistaan. Käynnistyttyään selitys voi kuitenkin hyvin laaja ja seikkaperäinen.

PV: No mitenkä ne pilivet kulukoo?

AH: – – mut *sitä ei toas tiijjetäm* muusta sätringistä muuta kun, että siellä, mikä siellä on mut tottahan siellä tuul tahim mikä kulettaa, ilima, ilimavyöhykes se kyllä on, kyllä minä sen, *sitä mieltä vähän oon*. – – (LM 17–18.)

Toisaalta puhuja saattaa kertoa erittäin pitkästi sen, ettei tiedä. Jälkimmäinen esimerkki kuvaa tällaista. Kun puhe jatkuu, Hiltunen kertoo siitä, mitä tuuli voi tehdä.

PV: Mistee se tuul syntyy?

AH: [nauraa] se, siinä se toas on kansas semmonen että, [nauraen:] mitehhäl lienöö, mistä se syntyy – – kyllä se taetaa ollas sekkiim meillä iha, eikö liev voa iha, että mite voa arvioijjaa, ee muuta mittää, ee tiijjetäp perustetta ei tiijjetä. Siihem minä kyllä, ehkä niinikkäästis sanon että perustetta ei tiijjetä. – – (LM 18–19.)

1.4. Murteen käyttö suomalaisessa kirjallisuudessa

Suomessa puhuttava kieli vaihtelee alueittain paljon. Erot ovat tasoittuneet selvästi sotien jälkeen, mutta yhä edelleen keskustelukumppanin alkuperän voi usein päätellä hänen puheestaan.

Nykyinen kirjakieli on hyvin vakiintunutta ja kaukana puhekielestä. Tilanne oli toinen varhaisen kirjasuomen aikana 1500–1800-luvulla, jolloin ensimmäiset suomen kielellä kirjoittavat kirjoittivat täysin oman kotimurteensa mukaisesti. Kirjakieli alkoi vähitellen vakiintua lähin-

nä länsimurteiden muodostamalle pohjalle. 1800-luvun alussa mukaan otettiin niin sanotun murteiden taistelun seurauksena myös itäisiä piirteitä. (Mielikäinen 2001: 4; Koski 2002: 61.)

1800-luvun loppupuolella suomesta pyrittiin tekemään vakiintunut eurooppalainen sivistyskieli. Kirjallisuus nähtiin yhtenä tätä pyrkimystä edistävänä tekijänä, joten sen kieleltä vaadittiin norminmukaisuutta ja puhtautta. Kun vuosisadan lopun realismi sitten otti murteet uudelleen mukaan kirjoitettuun kieleen kansan todenmukaiseen kuvaukseen pyrkiessään, niitä pidettiin täysin sopimattomina. (Mielikäinen 2001: 4–5.)

1960-luvulla keskustelu kirja- ja puhekielen suhteesta kuumeni uudelleen. J. D. Salingerin *Sieppari ruispellossa* -romaanin käännöksen slangi nostatti tunteita sekä puolesta että vastaan. Varsinaisesti murteet palautti kirjallisuuteen Väinö Linna. Vuonna 1954 ilmestyneen *Tunte mattoman sotilaan* päähenkilöt ovat kotoisin eri puolilta Suomea, ja se tulee selvästi ilmi heidän puheestaan. (Mielikäinen 2001: 5.) Sotilaiden kielen oikeellisuutta pidettiin tärkeänä, joten sitä tarkastamaan pyydettiin kansankielen perehtyneitä murteentutkijoita.

1900-luku toi kirjallisuuden kenttään myös aivan uuden lajin, kokonaan murteella kirjoitetut teokset. Tätä Koski (2002: 53) nimittää murrekirjallisuudeksi. Tunnetuin tekijä lienee *raumalaissi jaarituksen* kirjoittanut Hjalmar Nortamo. Savolaisittain kirjoitti Kalle Väänänen, jonka tuotantoon kuuluu esimerkiksi matkakertomuksia ja runoja. Väänäsen, Nortamon sekä esimerkiksi pohjalaisen Vaasan Jaakkoon murreteokset ovat aiheiltaan pääosin humoristisia, ja niiden koomisuutta lisää normaalista kaunokirjallisuudesta poikkeava kieli (Penttilä 1945: 336–338).

Murteet eivät koskaan ole kadonneet kokonaan suomalaisesta kirjallisuudesta. Realismin kaudella niiden käyttöön suhtauduttiin nuivasti, mutta myöhemmin niiden käytön merkitys tekstin elävöittäjänä ja henkilöiden luonnehtijana on huomattu ja hyväksytty. Usein kirjakielinen puhe ei tuntuisi sopivan kirjallisten hahmojen suuhun. Joskus murre sanoja on käytetty myös siksi, ettei kirjakiielestä löydy tarpeeksi ilmaisuvoimaista sanaa; yleiskieli on liian väritön (Penttilä 1945: 342–344).

2000-luvun vaihteessa murteet palasivat äkillisesti suomalaiseen kirjallisuuteen. Nykyisen murrebuumin aloittajana voidaan pitää vuonna 1997 ilmestynyttä sarjakuvaa *Opeliksiin orjalaeva*. Tätä seurasivat eteläpohjalainen, turkulainen, helsinkiläinen ja tamperelainen *Aku Ankka*, kainuulainen *Velho* sekä murteita sekoittava *Masi*. Raamatun tekstejä ilmestyi murteilla ensimmäisen kerran vuonna 1999, jolloin ilmestyi jouluevankeliumi kahdeksalla eri murteella – esimerkiksi Savon – sekä Helsingin slangilla. Seuraavina vuosina Raamatusta toimitettiin savolaiset

Matteuksen evankeliumi savoks huastettuna, Apostoliin teot sekä Raamatun parhaat paikat. Toimituksia ilmestyi myös muilla murteilla. (Koski 2002: 72–73.)

Murrebuumi on vähitellen hiipumassa. Vahvimmin sitä pitää yllä lounaissuomalainen Heli Laaksonen, jonka runokirjat ja muut teokset ovat suosittuja kaikkialla Suomessa. Savon murteen uusimpia aluevaltauksia on lakiteksti: Jukka Savolaisen *Savon siännöt – Laen kiemurat elämäntaepaleella* ilmestyi syksyllä 2005. Murretta voi myös opiskella: Esko Nieminen (2004) on julkaissut tätä tarkoitusta varten aapisen, *Savon murteen Uapisen vierasheimoisille*. Syksyllä 2005 piti Kuopion kansalaisopistossa järjestää kurssi, jolla kerättäisiin savolaismurteisia kuopiolaistarinoita, mutta ilmoittautuneita ei ollut riittävästi.

Ainakin Savon murteen julkiseen käyttöön liittyy se, että puhutaan murteen sijaan kielestä. Rytkönen on kertonut Apostolien teot ”Savon kielellä”, ja Savon kielellä on oma, jo vuonna 1982 perustettu seura (Aakusti-lehti 2006). Niemisen *Uapisessa* annetaan ohjeita muun muassa yhtenäiseen oikeinkirjoitukseen; vakiintunut oikeinkirjoitushan on yksi kielen murteesta erottava kriteeri. Myös Savon kielen seura on ottanut kantaa ortografiaan.

1990-luvun kiinnostus murteita kohtaan lisäsi selvästi murteiden arvostusta. Edellisinä vuosikymmeninä väestön muuttaessa kaupunkeihin murteen puhumista pidettiin nolona ja hävettävänäkin, mutta vuosituhatluppuksen lopussa murre kelpasi jo juhlapuheisiin. Itämurteita oli edellisen kerran tuotu runsaasti yleiskieleen 1800-luvulla ns. murteiden taistelun aikana, ja 1990-luvulla pyrkimykset olivat samat, tosin vähemmän vakavat:

Kirjakielemme on vielä lapsenkengissä ikivanhoihin ilmaisuvoimaisiin murteisiin verrattuna. Kehittyäkseen kirjakielemme tarvitsee yhä moni-ilmeisiä murteita, joista se saa täsmällisyyden, elävyyden ja mehun. Savolaismurteet ovat sanastonsa ja ilmaisunsa täsmällisyydessä hyvin kehittyneitä. Savolainen sanoo asian justiin eikä melkein. (Kellberg 1998: 83.)

Ilmaisun täsmällisyydellä Kellberg tarkoittaa tässä runsasta ekspressiivisanaston käyttöä.

Murteelle kääntämisen syynä ei ole tavallisin kääntämisen motiivi, viestintätarve. Perinteisesti tekstejä on käännetty siksi, että niiden kirjoittajat haluavat viestittää jotakin erikielisille, tai siksi, että muilla on tarvetta ymmärtää niitä. Murrekäännösten syiden on kuitenkin oltava toisaalla, sillä yleensä käännökset ovat muokkauksia jo olemassa olevista suomenkielisistä teksteistä. Viestin välittämisen sijaan yksi syy lienee teollisuusmaissa herännyt uusi aluetietoisuus: murrekirjallisuudella luodaan paikallista yhteenkuuluvuuden tunnetta ja vahvistetaan yksilöiden alueellista

identiteettiä. Menneisyyden yksinkertaiseen elämäntapaan yhdistyvä murre nähdään myös vastareaktionä nykyiseen instituutioiden ja ideologioiden ylivalle, normatiivisuudelle ja globalisaatiolle. (Mielikäinen 2001: 6.)

Uudessa murrekirjallisuudessa teksteillä on yleensä kirjakielinen alkuteksti, jota voi muokata murteeksi eri tavoin. Yksinkertaisin tapa on sanojen muuttaminen murteenmukaiseen asuun. Savolaiskäännöksissä tämä merkitsee mm. svaavokaalien, liudennuksen, labiaalistumisen ja pitkien vokaalien diftongiutumisen lisäämistä tekstiin. Tällainen koulukäännös ei kuitenkaan vielä tavoita puheen illuusiota, vaan myös lauserakenteita on muutettava. (Sarvas 1998: 14.) Seuraavassa on kaksi esimerkkiä infiniittirakenteen muokkaamisesta. Ensimmäisessä rakenne on korvattu sivulauseella, jälkimmäisessä se on kierretty. Monimutkaista lauserakennetta on muokattu muutenkin.

Kun oljvat lähtennä vankilasta Puavalj ja Siilas mänj Lyytijan luokse. (AT 76.)
Vankilasta lähdettyään Paavali ja Silas menivät Lyydian luo. (Ap. t. 16:40)

Apollos osotti ihan toen piälle että juutalaeset hupattaa omijaan ja että *kun ossoo kirjoituksia kunnolla tiirata* niin jo on uskottava että Jeesus on messijas. (AT 83–84.)
Kaikkien kuullen hän vakuuttavasti kumosi väitteet ja osoitti *kirjoituksiin vedoten*, että Jeesus on Messias. (Ap. t. 18:28)

Se, kuinka paljon eri käännöksissä muokataan lauserakennetta, vaihtelee. Koska alkuperäisteksti on yleensä kirjakielinen – Raamatun teksti on puhekielestä hyvinkin kaukana – puheen illuusiota voi olla vaikea sovittaa yhteen teoksen sanoman ja tyylin kanssa.

Uudelle murrekirjallisuudelle on tyypillistä hypermurteellisuus, murteenmukaisten sanojen ja ilmausten käyttö jokaisessa mahdollisessa ja joskus mahdottomassakin paikassa (Mielikäinen 2001: 6). Tämä rehevöittää toki kieltä, mutta toisaalta tuskin kukaan puhuu oikeasti niin värikkäästi kuin käännösten kertojat ja henkilöt. Vaikka luovuutta pidetään varsinkin Savon murteelle ominaisena (Sarvas 1998: 13) ja puhuessaan voi jatkuvasti keksiä uusia sanoja, saattaa kulki ja joskus yksinkertaisesti vain kulkea.

Kaikkien ei ole ollut helppoa hyväksyä Raamatun tekstien murteistamista. Etenkin Savon murteen käyttöön liittyy humoristisuus niin vahvasti, että mitä tahansa sillä kirjoitettua tekstiä pidetään huvittavana. Lukijan murretausta kuitenkin vaikuttaa lukukokemukseen: savolaiset pitävät käännöksiä tuttuina, läheisinä ja mukavina, kun taas muiden murteiden puhujat pitävät niitä

paitsi huvittavina myös outoina. Yleiskielinen teksti on aina vakavammin otettava. (Ahoipelto 2003: 82, 90, 104–105.)

2. VERBIT: SAVOLAISEN SANANKÄYTÖN TUNTOMERKIT

2.1. Kääntämistavat

Ekspressiiviverbien käyttö on savolaismurteille tyypillistä. Murrekäännöksissä teonsanoja käytetään hyvin monipuolisesti ja niillä ilmaistaan useita eri sävyjä. Aineistostani erottuu neljä eri tapaa kääntää verbit murrekäännöksiin sopiviksi. Alkuperäinen verbi voidaan säilyttää tai korvata joko neutraalilla tai ekspressiivisellä. Lisäksi voidaan käyttää hyvin vapaata muokkausta, jossa verbi voi hävitä kokonaankin. Käsittelen tapoja seuraavassa. Ekspressiiviverbejä käsittelen tässä vain hyvin lyhyesti ja tarkemmin tuonnempana. Luettelot kaikista käännöksissä käytetyistä verbeistä ovat liitteissä 1 ja 2.

a) Alkuperäisen verbin säilyttäminen

Raamatussa olevat verbit on useimmissa tapauksissa säilytetty. Säilytettyjen joukossa on eniten sellaisia verbejä, jotka esiintyvät taajaan niin yleiskielessä kuin murteessakin: *lähteä, mennä, sanoa*.

Sillonpa uattelin: minähä' *lähen* ulos – – (RKV 23.)

Silloin päätin: minä *lähden* ulos – – (Laul. 1. 3:2)

Verbimuotoa on kuitenkin toisinaan muutettu. Esimerkiksi apuverbiä voidaan vaihtaa: *ruveta – alkaa*, verbin muotoa voidaan muuttaa: *jokolj lähteiksen – joka oli lähdössä; lienet – olet*.

Lasken säilytettyihin verbeihin myös ne tapaukset, joissa alkuperäisen verbin yhteyteen on sijoitettu jokin määräite. Yleensä se on jokin tavan adverbiaali. Tällaisia ei ole kovin paljon, koska ekspressiiviverbeillä tekeminen ja sen tapa voidaan ilmaista yhdellä sanalla.

Hiän *lähti kiireen vilikkoo juoksemaan* poekaasa vastaan – – (RPP 161.)

Hän *juoksi* poikaa vastaan – – (Luuk. 15:20)

b) Alkuperäisen verbin korvaaminen toisella neutraalilla verbillä

Neutraalilla verbillä tarkoitan tässä yksinkertaisesti ei-ekspressiivistä verbiä. Ekspressiivisen ja ns. sävyttömän sanaston raja on kuitenkin häilyvä ja tulkinnanvarainenkin. Käytän työssäni samantyyppistä jakoa kuin Vesa Jarva käyttää väitöskirjassaan (2003: 63): neutraalit verbit ovat neutraaleja nimenomaan suhteessa ekspressiivisyyteen. Siten esimerkiksi affektiset tabusanat ovat Jarvan jaottelussa neutraaleja.

Tavallisin neutraali verbi, joka on käänöksessä mutta ei alkutekstissä, on *haastaa* sekä siitä johdetut *haastella* ja *haastattaa*. Yleiskielessä verbin tavallisin merkitys on 'antaa haaste', mutta itämurteissa merkitys on toinen: *haastaminen* on yksinkertaisesti puhumista. Puheen luonne tai tapa ilmaistaan verbiin liittyvällä objektilla tai adverbialilla. Verbin merkityksiksi mainitaan esimerkiksi 'pitää ääntä, olla äänessä', 'kyetä tuottamaan puhetta, osata puhua' ja 'kertoa, selostaa, selittää'. (SMS s.v. *haastaa*.) *Haastella*-johdoksen merkityksiä ovat 'jutella, puhella; keskustella; kertoilla, tarinoida' sekä 'osata puhua' (SMS s.v. *haastella*). Johdosta käytetään siis yleensä pitkäkestoisemman ja kenties myös vapaamuotoisemman puheen yhteydessä kuin kanta-verbiä *haastella*.

Raamatun parhaissa paikoissa verbi *haastaa* esiintyy 24 ja *Apostolliin teoissa* 39 kertaa. Frekventatiivijohdos *haastella* esiintyy kaikissa kolmessa teoksessa: RPP:ssa 41, AT:ssa 19 ja RKV:ssa yhden kerran. *Haastattaa* esiintyy RPP:ssa kerran ja AT:ssa kolmesti. *Haastaa* johdoksineen korvaa usein alkutekstin *puhua*-verbin; alkuperäinen on säilynyt yhteensä vain 15 kertaa. Näistä vain yksi on *Raamatun parhaissa paikoissa*, muut *Apostolliin teoissa*. *Haastaa* voi olla myös *sanoa*-verbin tilalla silloin, kun kyseessä on suhteellisen pitkä puheenvuoro.

– – tulj Jopin luokse sanantuoja, joka *huasto*: ” – – ” Kun se siinä vielä *huastelj* – – (RPP 70; Job 1:14, 16)

Nämä kun rupes *huastelemmaan kielillä* ja ylistämmään Jumalan suuruutta. (AT 50; Ap. t. 10:46)

Sinä josta tykkeen, *huasteleppa*, mistee löytyy laomalles laejjun – – (RKV 9; Laul. 1. 1:7)

Hän puhelj synakookassa juutalaesiin ja jumalooplekiiviin kanssa ja *huastatti* joka päivä torilla kaekkia jotka sattu vastaan tulemaan. (AT 78; Ap. t. 17:17)

Haastella-verbin neutraalius käy hyvin ilmi toisesta esimerkistä. *Kielilläpuhuminen* on yleiskielen käsite (PS s.v. *kielilläpuhuja*), mutta tässäkin yhteydessä *puhuminen* on käännetty *haastelemiseksi*.

Haastella on varsin yleinen myös vertailuaineistossa, jossa sen merkitys vastaa lähes täysin yleiskielen *sanoa*- tai *puhua*-verbiä:

Isä kun olj ollu sen oppipoekana josta historiassae puhutaan, oljko se Pehkonen vae mikä joka olj neljkammarisessa evuskunnassa joka *huastelj sen keesarj Aleksanter toesen kansa*. (SKM 58.)

Leseliussii *huastelj* yöjalassakulusta, sano meelle: ”Elekee työ tytöt päästee yöllä poekija makkuuhuoneeseene. – – ” (SKM 60.)

Haastaa-verbin pitämistä neutraalina tukee myös se seikka, että *puhua* on kaikissa murreaineistoissa varsin harvinainen. *Lapinlahden murretta* -näytteessä se esiintyy vain yhden kerran, kun taas *haastaa* ja *haastella* esiintyvät yhteensä 12 kertaa.

Puhumista ilmaisevissa verbeissä on selvästi enemmän neutraaleja kuin liikkumista ilmaisevissa. Neutraaleja puheverbejä on yli neljäkymmentä, esimerkiksi *huutaa*, *ilmoittaa*, *moit-tia*, *pyytää* ja *selvittää*.

Toinen yleinen tapa käyttää neutraaleja verbejä käänöksissä on johdosten muodostaminen alkuperäisistä. Seuraavissa esimerkeissä on lähtötekstissä verbi *kysyä*:

Pietarj *kysäs* häneltä: – – (AT 23; Ap. t. 5:8)

Henki sano: ”Kolome miestä *kyselöö* sinuva. – – ” (AT 48; Ap. t. 10:19)

Raamatussa käytetään yleensä ns. kantaverbejä, ja käänöksessä näitä vastaa usein saman verbin johdos. Esimerkkejä tästä ovat *kysyä* – *kysäistä*, *kysellä*; *kulkea* – *kuljeksia*, *kulkeutua* sekä *kävellä* – *kävelehtiä*. Merkitys ei ole enää aivan sama: johdosverbi kertoo enemmän tekemisen luonteesta, mutta se ei ole kuitenkaan ekspressiivinen. Selvästi yleisin johdostyyppi ovat frekventatiivijohdokset. Käsittelen johdoksia tarkemmin luvussa 2.3.

c) Alkuperäisen verbin korvaaminen ekspressiivisellä

Ekspressiiviverbien käyttö on toiseksi yleisin kääntämistapa heti verbin säilyttämisen jälkeen.

Ota minuva käestä, *hilipastaan!* (RKV 7.)

Ota minua kädestä, juostaan! (Laul. I. 1:4)

Ekspressiiviverbit esiintyvät sekä itsenäisinä (*hilpattaa*) että koloratiivirakenteissa (*puhua hopottin*). Eniten erilaisia ovat käyttäneet Pursiainen ja Hyvärinen. Ekspressiiviverbejä käsittelen tarkemmin luvussa 2.2.

Alkutekstin *lähteä* on korvattu melko usein rakenteella, jonka muodostavat *lähteä* ja MA-infinitiivin illatiivissa oleva ekspressiiviverbi: *lähteä ketuuttamaan, lähteä potaltamaan*. Savolaismurteissa *lähteä* on toiseksi yleisin verbi, johon MA-infinitiivin illatiivi liittyy; yleisin on *ruveta* (Ikola – Palomäki – Koitto 1989: 381). Näissä rakenteissa predikaatti *lähteä* kertoo liikkeellelähdön, infiniittimuotoinen adverbiaali aloitetun kulkemisen tavan. *Lähteä* olisi informaation kannalta riittävä, mutta jäljessä tuleva ekspressiiviverbi yksin ei. Näin se poikkeaa koloratiivikonstruktiosta, jonka ekspressiiviverbiä voisi käyttää myös ilman pääverbiään (vrt. *lähti kelkuttelemaan – lähteä hyryytteli*).

d) Ns. vapaa käännös

Koska murrekirjallisuudessa ei ole kyse perinteisestä, tarkasta kääntämisestä, teosten toimittajat ovat voineet muokata lähtötekstiä varsin vapaasti. Alkuperäiset verbit on voitu korvata käännöksessä useampi- kuin yksisanaisella ilmauksella. Seuraavassa on käytetty sekä idiomia *panna toista toisen eteen* että koloratiivirakennetta. Koko aineistolle on tyypillistä, että tekstin pituus kasvaa käännettäessä. Tämä ilmentää osaltaan leppoosaa savolaista jutustelua.

Minä *paninnii het toesta toesen etteen ja männä hilipasin savevvalajan pajjaan* – – (RPP 110.)

Minä *menin savenvalajan työpajaan* – – (Jer. 18:3)

Tässä esimerkissä alkuperäinen *mennä*-verbi on säilytetty. Toisinaan verbi on hävitetty käännöksestä kokonaan. Koko lause voidaan jättää pois, jos se on tekstiympäristössään tarpeeton:

Apostolit tuotiin neuvoston eteen, ja yljappi alako kuulustelun: – – (AT 25.)
 Apostolit tuotiin neuvoston eteen, ja ylipappi alkoi kuulustella heitä. *Hän sanoi*: – –
 (Ap. t. 5:27–28)

Tavallisimmin verbin poistaminen yksinkertaisesti jättää lauseen verbittömäksi. Sanaa *siihen* on käytetty RPP:ssa kahdeksan ja AT:ssa kaksi kertaa *vastata*- tai *sanoa*-verbin paikalla. Nämä vailinaiset lauseet ovat kaksisanaisia johtolauseita: *siihen Saatana* (RPP); *siihen Siimon* (AT). Tällaisia johtolauseita käytetään edellistä puheenvuoroa kommentoivien repliikkien edessä:

Ja iänj sano: 'Noose Pietarj! Teorasta ja syö!' Minä siihen: 'Ee tok Herra, ee! – –'
 (AT 51, Ap. t. 11:7–8)

2.2. Ekspressiiviverbit

2.2.1. Ekspressiiviverbin käsitteestä

Savon murteelle on ominaista runsas kuvailevien, ekspressiivisten, sanojen käyttö. *Lähtemisen* sijaan voi esimerkiksi *kapaista jaloilleen ja lähteä vinttaamaan, kävellä kelkutella* tai *hipsetellä*. Myös erilaisille ihmisille on omat, kuvaavat sanansa: *jäpäkyörä* 'aina vastaanpaneva', *riähkä* 'rumatapainen'. Sekä ekspressiiviverbejä että -substantiiveja on käänöksissä runsaasti, mutta keskityn tässä vain verbeihin.

Kansanomaisissa kuvauksissa tätä kielellistä luovuutta on kuvattu eri tavoin. 1960-luvun kansakoulun oppikirja sanoo savolaisia maan runsassanaisimmaksi heimoksi ja sanantuhla-reiksi: "sana keksitään kertakäyttöön, unohdetaan heti ja seuraavalla kerralla keksitään taas uusi" (Henttonen – Bertell – Virtasola 1964: 156). Nieminen sanoo *Uapisessaan* (2004: 18–19) ekspressiivisyyden olevan Savon murteen paras anti suomen kielelle. Hän esittelee liikkumista ilmaisevien verbien erilaisia vivahteita: verbistä tietää, millä tavalla puheenaiheena oleva henkilö etenee.

Ekspressiiviverbillä tarkoitetaan teonsanaa, joka kuvaa tekemisen tai olemisen tapaa äänneasullaan. Se välittää puhujan tai kuulijan tuntemuksia tai vaikutelmia. Yleensä ekspressiiviset verbit jaetaan vielä onomatopoeettisiin ja deskriptiivisiin. Edelliseen ryhmään kuuluvat ääntä, esimerkiksi monet eläinten ääntelyä, jäljittelevät sanat: *röhkiä, hirnua, ammuu*. Ne ovat 'luononääntä matkivia tai kuvailevia' sanoja. Deskriptiivinen taas tarkoittaa 'äänneasullaan liikkumis-

tapaa tms. kuvaavaa'. Deskriptiivisanat kuvaavat siis muiden aistien kuin kuulon avulla havaittavia ilmiöitä. Jako näihin kahteen ei ole läheskään aina selvä. Lisäksi deskriptiivistä ja ekspressiivistä saatetaan pitää synonyymeina. Myös ekspressiivisten ja ei-ekspressiivisten sanojen välille on hankala vetää rajaa, koska monien nykyään neutraalien sanojen alkuperä on ekspressiivinen. Tällaisia ovat esimerkiksi *puhua*, *hymy* ja *kapina*. (L. Hakulinen 1979: 325–326; Sivula 1989: 165; Leskinen 2001: 10; Hakulinen ym. 2004: 178.)

Käytän tässä työssä *ekspressiivisanaa* deskriptiivisten ja onomatopoeettisten sanojen yläkäsitteenä, vaikka Iso suomen kielioppi käyttääkin eri termejä. Sen mukaan ”[d]eskriptiivisiä ovat onomatopoeettiset ja muut äänteellisesti motivoituneet sanat”. (Hakulinen ym. 2004: 178.) Deskriptiivisanaan liittyy kuitenkin kiinteästi aistihavainto, kun taas eräät aineistoni sanat ilmaisevat lähinnä subjektina olevan henkilön mielentilaa tai tekstin asennetta tätä henkilöä tai olentoa kohtaan. Tällaisia verbejä ovat esimerkiksi *harimoida* (RPP 136) ja *vankuilla* (RPP 136). Käsittelen niitä luvussa 2.2.3.

Termisekaannuksen lisäksi ekspressiivisanaston tutkimusta vaivaa se perusluonteinen kysymys, miten ekspressiivisanat määritellään. Vahvasti ilmaisuvoimaisia tai affektisia, tunnepitoisia, ovat monet muutkin sanat kuin ekspressiiviset. Vanhastaan ne on erotettu muusta sanastosta merkityksen nojalla, mutta myös sanojen äännerakenteessa on yhteisiä, tyyppillisiä piirteitä. Etenkin verbit muodostetaan usein johonkin muottiin, ja kehyskonsonantteja tai vokaaleja muuttamalla saadaan aikaan vivahte-eroja. (Leskinen 2001: 10–11, Hakulinen ym. 2004: 178.) Aineistossani onkin monia keskenään hyvin samankaltaisia verbejä. Ainoastaan sisävokaaleiltaan eroavat verbiparit *kipaista* ja *kapaista*, *lurpattaa* ja *lärpättää* sekä *molkuttaa* ja *mylkyttää* (rakenteessa *int-tee mylkyttä*). Viimeistä paria lukuun ottamatta ne esiintyvät kahdessa eri teoksessa.

Yleistäen voi todeta, että ekspressiivisanastossa suositaan muussa sanastossa harvinaisia äänneitä ja äänneyhtymiä. Esimerkiksi *ä*- ja *ö*-alkuiset sanat ovat murretekstissä useimmiten ekspressiivisiä. Raamatun parhaissa paikoissa on huomattavan paljon *h*- ja *v*-alkuisia verbejä, erityisesti liikkumista ilmaisevia: *hampaltaa*, *hilpoa*, *horrikoida*, *varrittaa*, *vikertää*, *vittoa*. Kiihtelysvaaran murteen sanakirjassa *h*-alkuisista sanoista 40,6 % on ekspressiivisiä. Suurempi osuus on vain *r*-alkuisissa. Sen sijaan *v*-alkuisista sanoista vain 20,7 % on ekspressiivisiä. Vokaali-alkuisia verbejä aineistossani on vain muutamia. Tyyppillinen ekspressiivisanojen ydin onkin CVC. (Leskinen 2001: 11, 15.)

Ekspressiivisanaston tutkimus on ollut pitkään vähäistä. Kenties Suomen tunnetuin kansatieteilijä Kustaa Vilkuna piti ekspressiivisanoja vielä 1930-luvun lopussa ”kansankielen kuonakerrokseen” kuuluvana aineksena, jota käyttävät ”vain heikkoälyiset ja epäselvästi ajattelevat kansalaiset tai ihmiset, joilla ei ole esteettistä makua, olivatpa he sitten sivistyneitä tai sivistymättömiä”. Tällaisen asenteen vuoksi Suomessa ei ole kerätty ekspressiivisanastoa systemaattisesti. (Leskinen 2001: 8.)

2.2.2. Verbien yleisyys ja perusmerkitys

Erilaisia puhumista ilmaisevia verbejä kolmessa käännöksessä on kaikkiaan 97 ja liikkumista ilmaisevia 70. Eniten niitä on *Raamatun parhaissa paikoissa*, 76 ja 62. *Apostoliin teoissa* luvut ovat 43 ja 20, *Rakkauksen korkeessa veisussa* 7 ja 18. Myös ekspressiiviverbejä on eniten *Raamatun parhaissa paikoissa*, yli puolet kaikista verbeistä. Suhde on suunnilleen samanlainen *Rakkauksen korkeessa veisussa*, mutta *Apostoliin teoissa* neutraaleja verbejä on selvästi ekspressiivisiä enemmän. Liikeverbeissä on enemmän ekspressiivisiä kuin puheverbeissä.

Ekspressiiviverbien käytössä ei ole kyse varsinaisesta ilmaisutarpeesta. Lukijan ei ole tarpeen tietää, kuinka kääntäjät kuvittelevat jonkun liikkuvan tai puhuvan. Kuvailevuus yksinkertaisesti kuuluu Savon murteeseen – tosin kukaan aidon murteen puhuja ei puhu yhtä värikkäästi kuin kääntäjät ovat kirjoittaneet. Toisaalta ekspressiiviverbien käyttö on yleinen kirjallisuuden tyylikeino (Sivula 1989: 169), ja tämä selittää osaltaan käännösten murteen värikkyyttä.

Koska ekspressiivisanoja on lukemattomia määriä ja niitä voi keksiä itse lisää, kaikissa kolmessa teoksessa esiintyviä ekspressiiviverbejä on vain yksi, yleiskielessäkin tunnettu *kipaista*. Kahdessa teoksessa esiintyviä verbejä ovat *hikkaista*, *kailottaa*, *karjaista*, *lampsia* ja *vintata*. Viimeistä lukuun ottamatta kaikki ovat Perussanakirjan hakusanoja, joiden merkitys lienee äidinkieliselle puhujalle selvä ilman asiayhteyttäkin. Koko aineistossa vain kerran esiintyvistä verbeistä monet vaativat sen sijaan virke- tai laajemmankin tekstiyhteyden ollakseen ymmärrettäviä:

Niinpä rupesivattii *atvaelemmaan*: ”Eekös nuo kaekki *hurpattajat* oookkii kalileala-esija? – –” (AT 11.)

He *kysyivät* ihmeissään: ”Eivätkö nuo, jotka *puhuvat*, ole kaikki galilealaisia?” (Ap. t. 2:7)

Ja Jooseppi pussas ja halas vielä itkussaan kaekkia veljiääsä. Ja sen jäläkeen veljet vielä pitkään *rotikoettelivat* sen kansa. (RPP 37.) (Eskelinen 1997 s.v. *rotikoetella*, *rotikoettoo* 'puhua yhtenäen joninjoutavia, haastella vuolaasti ja äänekkäästi')
 – – Sen jälkeen hänen veljensä *puhelivat* pitkään hänen kanssaan. (1. Moos. 45:15)

Kun olj ollu siellä jonnii aekoo lähti tuas kulun piälle, *helskuttelj* Kalatijan ja eilleen Ryykijan halaki ja rohkas kaekkijalla opetuslapsia. (AT 83; Ap. t. 18:23)

Tällaisia verbejä on etenkin Raamatun parhaissa paikoissa: *lurpattaa*, *polittaa*, *sissetellä*. Kaikki kolme ilmaisevat puhumista.

Suomen murteiden sanakirja tuntee lähes kaikki aineistossani olevat verbit, jotka ovat aakkosissa ennen *l*:ää; tätä pitemmälle sanakirjaa ei ole vielä koottu. Aivan ainutkertaisia verbit eivät siis ole. Aineistoni verbeistä sanakirjasta puuttuu neljä, mutta sanakirja sisältää niistä kolmen kantaverbin: *hampata* – *hampaltaa*, *helskuttaa* – *helskutella*, *jurpata* – *jurppailla*. Täysin sanakirjasta puuttuu vain *haipaltaa*, joka tosin muistuttaa 'kovasta vauhdista, kiireestä; äkkilähdöstä' käytettävää sanaa *haipakka* (SMS s.v. *haipakka*). Täytyy kuitenkin muistaa, että tässä aineiston ja sanakirjan vertailussa on mukana vain alle puolet koko aineiston verbeistä. Jäljelle jäävien joukossa on luultavasti sellaisia, joita sanakirjassa ei ole.

Teoksissa on muutamia verbejä, joita on käytetty eri yhteyksissä aivan erilaisissa merkityksissä. Ekspressiiviverbit saavatkin usein merkityksensä vasta lauseyhteydessään. Verbiä *silpaista* on käytetty *Rakkauven korkeessa veisussa* sekä *Raamatun parhaissa paikoissa*. Sillä on kaikissa jonkinlainen 'nappaamisen' merkitys, mutta lauseyhteys on kaikissa varsin erilainen:

Voe minu' rakkaanj, ilokihlattunj, *silipasitpa* minulta syvämme! (RKV 31; Laul. 1. 8:9)

Tuevetti kipas vilistelijaesens luokse, tarttu sen miekkaan, tempas poes tupen, iski sen Koljatin hengiltä ja *silipas* sillä miekalla piän poes. (RPP 63; 1. Sam. 17:)

Vuan Herrapa anto ison vonkaleen *silipasta* Joonan suuhusa. (RPP 126; Joonan 2:1)

Pursiainen ja Hyvärinen ovat siis käyttäneet samaa verbiä kahdessa erilaisessa yhteydessä. Eskelisen (1997) mukaan sitä käytetään 'nopeasta tekemisestä, esim. nopeasta pukeutumisesta, peseytymisestä tms.' Määritelmä ei ole tarkka, joten senkin mukaan verbi sopii kaikkiin yllä oleviin virkeisiin.

Verbiä *vintata* sekä sen johdosta *vinttaista* on käytetty kahdessa aivan eri merkityksessä. Apostolliin teoissa se merkitsee yhtäällä heittämistä, toisaalla liikkumista: *immeiset suattas vintata vaekka kivellä ohtaan* (s. 25); *kapase jaloellesj ja lähe vinttoomaan* (s. 16). Raamatun parhaissa paikoissa se taas merkitsee liikkumista: *elekee lähtekö vinttoomaan perseepaan* (s. 121); *Tuavetti – – läks vinttasemmaan* (s. 59). Myös muutamia muita verbejä on käytetty koloratiivirakenteissa eri verbeihin liittyneinä (ks. luku 2.2.4.) On mielenkiintoista, että vaikka ekspressiiviverbejä on mahdollista keksiä lukemattomia määriä, näinkin pienessä aineistossa samaa verbiä käytetään eri merkityksissä.

Vertailuaineistossa puhumista ja liikkumista ilmaiseville verbeille on huomattavasti vähemmän variantteja kuin varsinaisessa aineistossa. *Mennä, tulla, sanoa* ja *haastaa* ovat hyvin yleisiä. Etenkin *Lapinlahden murreta* -julkaisussa näiden verbien variantit ovat harvassa. Pää- ja sivuaineistossa esiintyy hyvin vähän samoja ekspressiiviverbejä. Tämä kertoo siitä, että neutraaleja yleiskielen verbejä käyttävät kaikki, kun taas ekspressiiviverbien käyttö on puhujakohtaista.

2.2.3. Verbien ilmaisemat sävyt

Ekspressiivisanojen merkitys on harvoin selvärajainen. Sanoilla voi olla useita eri sävyjä. Esimerkiksi ekspressiiviset puheverbit ilmaisevat usein paljonkin muuta kuin äänensävyn tai -korkeuden, eikä liikeverbien ainoa sivumerkitys ole matkanteon nopeus tai sujuvuus. Kun kyse on Raamatun tekstistä, tällaisilla seikoilla ei sinänsä ole merkitystä; verbit ovat kääntäjien henkilökohtaisia valintoja, eikä niillä ainakaan pitäisi olla merkitystä Raamatun varsinaisen sisällön ja sanoman kannalta. Toisaalta ekspressiivisanojen tarkoitteet ovat yleensä jollain tavoin silmiinpistäviä, poikkeavia; sanat ilmaisevat puhujan asennetta tarkoitetta kohtaan (Jarva 2003: 74). Aivan neutraalia asennetta ilmaisevia ekspressiiviverbejä ei siis ole. Lisäksi värikkäät kommunikointiverbit kiinnittävät huomion sanomisen tapaan eivätkä sisältöön sekä antavat sisällölle jonkin sivumerkityksen, jota alkutekstissä ei ole (Mielikäinen 2005: 5).

Käsittelen seuraavassa myös ns. tavallisia ekspressiiviverbien sivumerkityksiä, mutta keskityn erilaisiin verbien ilmaisemiin asenteisiin ja mielialoihin.

Prototyyppejä ekspressiivisanoja, onomatopoeettisia, ei aineistossa ole. Esimerkiksi eläinten ääntelyä kuvaavat sanat on helppo tunnistaa onomatopoeettisiksi, mutta aineistoni puhu-

mista ilmaisevia ekspressiiviverbejä ei voi pitää äänneasullaan ihmisääntä kuvaavina. Ilman kontekstia esimerkiksi verbit *karjua*, *jurahtaa* ja *hikkaista* voisi luokitella onomatopoeettisiksi verbeiksi, mutta kun niitä käytetään puheenvuoron johtolauseessa, ne ilmaisevatkin myös jotakin muuta.

Muutamia eläinten ääntelyä kuvaavia onomatopoeettisia sanoja on käytetty teoksissa kuvaannollisesti. *Raamatun parhaissa paikoissa* on käytetty kerran verbiä *kajertaa* (s. 66) ja *Rakkauksen korkeessa veisussa* kolmesti (s. 7, 17, 45) verbiä *kukertaa*. Tämäntapaisia sanoja käytetään useimmiten lintujen ääntelystä sekä kuvaannollisesti myös hellästä naisen puheesta (PS s.v. *kujerrus*, *kukerrus*). *Ininä* liitetään yleensä hyttysiin, *maukuminen* kissoihin. RPP:ssa molemmat merkitsevät jonkinlaista valittamista (ks. s. 91, 116).

Muutamit verbit ilmaisevat joko hiljaista tai kovaa ääntä. Hiljaista ääntä kuvaavat yleiskielessäkin tunnetut *inistä*, *suhahtaa* ja *supista* ja *supatella*. Kovaa ääntä ilmaisevia verbejä on suunnilleen saman verran: *kailottaa*, *karjaista*, *molkuttaa* (Eskelinen 1997 s.v. *molokottoo*), *parkaista* ja *ökäästää*.

Yksi tapa jakaa puheverbit on jako negatiivista ja neutraalia asennetta ilmaiseviin. Ekspressiivisanojen ilmaisemat sävyt ovat pääosin negatiivisia. Pohjoissavolaisen Vieremän murteen deskriptiivisanoja tutkinut Kääriäinen (1952: 147–160) jakaa puhumisverbit ryhmiin, joita luonnehtivia otsikoita ovat ”kevyt, ajattelematon lavertelu”; ”kovaääninen, karkea, rattoisa puhe”; ”pehmeä, ruma puhe”. Selvästi positiivissävyisiä verbiryhmiä Kääriäisellä ei ole. (Vrt. Jarva 2003: 74; Toijanniemi 2007: 45–48.) Selvästi positiivissävyisiä verbejä teoksissa on vain yksi, jo mainittu *Rakkauksen korkeen veisun* rakastavaisten puheesta käytetty *kukertaa*. Mainitsemaani jakoa negatiivisiin ja neutraaleihin verbeihin ei suinkaan ole helppo tehdä, ja monien verbien sävy on jokseenkin tulkinnanvarainen.

Monet ekspressiiviverbit ilmaisevat **kääntäjien tai kertojan** kielteistä asennetta puhujaa tai lausuman sisältöä kohtaan:

Yks laensepostaja halus vähän *kuljaella* Jeesuksen kansa. Hiän *kysyä maaruil kiel viäränä*: – – (RPP 157.)

Muuan lainopettaja halusi *panna* Jeesuksen *koetukselle*. Hän *kysyi*: – – (Luuk. 10:25)

Saatana siihen *vankuilemmaan*: ”Noo, hyvät kaapatpa tuo Jopi tek, pelasti kuitenkin oman nahkasa. – – ” (RPP 72; Job 2:4)

Seuraavan esimerkin konteksti on Pyhän Hengen vuodattaminen. Sekä lähtötekstin *pilkata* että käännöksen *irvuilla* ovat sävyiltään negatiivisia; subjekti *jotkut* tarkoittaa tässä epäilijöitä. Replii-kissä oleva *lärpättää* kuvaa juopuneiden puhetta, joten sävy on kielteinen.

Mutta jotkut vuan *irvuilj*: ”Päessään *lärpättäävät* kun on viiniä rullittanneet niin että maha on pakotillaan.” (AT 11.)

Mutta jotkut *pilkkasivat*: ”He ovat juovuksissa, makeaa viiniä täynnä.” (Ap. t. 2:13)

Toisaalta *lärpättää* kuuluu puheverbeistä puhtaimmin onomatopoeettisiin, koska kuulijat eivät erota puheesta sanoja vaan kuulevat vain sekavaa ääntelyä.

Sävy ei ole aina pääteltävissä suoraan itse verbistä, vaan joskus myös konteksti vaikuttaa. Jo edellä mainittua linnun ääntä kuvaavaa verbiä *kajertaa* on käytetty johtolauseessa, jossa nainen antaa luvan tappaa pojan:

”Ei, elähän nyt tok, Herran. Jos se on kerran nuin männäkseen, niin anna se vaavva ennen tuolle toeselle, kun tapatat sen.” Vuan toenen vuan *kajerti*: ”Ei sulle eikä mulle. Ei kun halaki vuan.” (RPP 66; 1. Kun. 3:26)

Muita negatiivista asennetta puhujaa tai lausumaa kohtaan ilmaisevia verbejä ovat esimerkiksi *murmuttaa* (RPP 25) ja *murpattaa* (RPP 53):

– – ne [Joosefin veljet] alako arssinoeja, mitenkä sen saes päeviltä. Ne *murmutti* toesilleesa: – – (RPP 25; 1. Moos. 37:18–19)

Matkavvarrella rupes kansalla päre palamaan ja ne alakovat *murpattoo* Jumaloo ja Moosesta vastaan: – – (RPP 25; 4. Moos. 21:4–5)

Edelliset verbit kuvaavat ensisijaisesti kääntäjien asennetta Raamatun henkilöitä tai näiden sanomisia kohtaan. Näiden lisäksi teoksissa on verbejä, jotka ilmaisevat **puhujan** asennetta tai mielialaa. Näitä kahta ryhmää ei voi läheskään aina erottaa toisistaan; esimerkiksi *murmuttaa* ja *murpattaa* ilmaisevat sekä kääntäjien kielteistä asennetta että puhujan tyytymättömyyttä. Lisäksi kääntäjät ovat tehneet aina valintoja ekspressiiviverbejä käyttäessään – verbit ovat aina affektisia.

Ensisijaisesti puhujan mielentilaa tai asennetta ilmaisevia verbejä ovat esimerkiksi *karjaista*, *konahtaa* (RPP 34) ja *ärähtää*. Ne kuvaavat vihaisuutta tai ärtymystä:

Puhheen piälle miehet hurjiutu ja *karjas*: ”Suur on Evehsoksen Artemis!” Koko kaapunti kerrassa kiehu. (AT 87; Ap. t. 19:28)

Mutta tuo viärä rohveetta kamps vastaan ja koetti estee käskynhaltijata tulemasta uskoon. Sillon Saol – eli Puavalj – kahto mieheen täännä Pyhhee Henkee ja *ärähti*: ”Sinä Paholaesen sikijö, elleskapin ja petoksen pesä – – ” (AT 58; Ap. t. 13:8–10)

Irvuilla (AT 11), *maukua* (RPP 116) ja *mauruilla* (RPP 115, 157) ilmaisevat ivallisuutta, *marista* (RPP 131, 165) tyytymättömyyttä. *Ähistä* (RPP 153), *ähkäistä* ja *parkaista* ilmaisevat käänöksissä lähinnä pelkoa:

– – Korneeliukselle ilimesty enkelj, joka sano: ”Korneelius!” Korneeliusta pelotti ja hyvä kun sae *ähkästyä*: ”Mittee tahot, Herra?” (AT 46–47; Ap. t. 10:3–4)

”Eiköön tuo ruvenno asia seleviimään, kun hivvaatettaan elossa oleva poeka kahtia – – .” Sillon äetin rakkaas poekaasa panj sen elävän poejjan äetin puhumaan ja hiän *parkas* kuninkaalle: – – (RPP 66; 1. Kun. 3:26–27)

Yleiskielessä näitä käytetään usein kivun tuntemuksen yhteydessä (PS s.v. *ähkiä*, *parkaista*). Siinä merkityksessä ne ovat onomatopoeettisia verbejä.

Käänöksissä katumusta ja päivittelyä ilmaisevia verbejä ovat *haikailla* ja *inistä* (ks. myös PS s.v. *haikailla*):

Kun Ekyptin kuningas sae tieteeekseesä, että väk olj lähtennä livohkaan, hiän ja koko hänen hovisa väk tulj toesiin aatoksiin ja alakovat *haekaella*: ”Voe ihme kuitennii, mittee myö mäntiinkään älyttömät toelaelemmaan – – ” (RPP 43; 2. Moos. 14:5)

– – etkä sitten viimen, ihan reporankana, joutus *inisemmään*: ”Minkä taatta ne kaekki vakotukset minua vuan ihan vihaks pistelj, mittee vasten minä naaroen hyvillle neuvvoelle – – ” (RPP 91; Sananl. 5:11–12)

Puheverbeistä voi toisinaan päätellä lausuman pituuden. Esimerkiksi samakantaiset *latikoida* (RPP 90), *latikoitella* (RPP 80) ja *latimoida* (AT 49) ilmaisevat, että puheenvuoro on suhteellisen pitkä. Samaa ilmaisevat myös edellä mainitut *murmuttaa* ja *murpattaa* sekä *rotikoitella* (RPP 37) ja *polittaa* (RPP 38).

Liikeverbien ilmaisema sävy on yleensä kulkemisen nopeus ja keveys tai hitaus ja vaivalloisuus. Näitä merkityksiä voi lähestyä esimerkiksi äännesymboliikan kautta. Äännesymboliikalla tarkoitetaan sitä, että eri äänteet ilmaisevat erilaisia merkitysvivahteita. Muutamien äänneiden piirteitä pidetään ainakin melko universaaleina. Täyttä yksimielisyyttä koko symboliikan olemassaolosta ei

kuitenkaan ole. Mikone (2002: 113–115) hylkää koko ajatuksen: hänen mukaansa ekspressiivisat eivät kuvaa tarkoitettaan äänteellisesti, ja niissä ei ole sen enempää äännesymboliikkaa kuin muissakaan sanoissa.

Suomessa äännesymboliikan systemaattinen tutkimus on ollut vähäistä. Harvoihin esityksiin aiheesta kuuluu neljäkymmenen vuoden takainen Matti Palmin artikkeli Virittäjässä. Palmin mukaan (1966: 383) liikeverbit, joissa on vartalovokaalina *e*, *i* tai *u*, ilmaisevat kevyttä ja nopeaa liikkumista. Tällaisia ovat aineistossani esimerkiksi *kelkertää*, *helskutella*, *hilpoa* ja *vintata*. Omassa aineistossani *i* on selvin keveyden merkki. Sen sijaan *u*:n sisältävät sanat ovat selvästi erisävyisiä: *jungertaa*, *ruhveltaa*, *vurrittaa*. Niiden ilmaisema kulkeminen on vaivalloisempaa. Hidadasta ja vaivalloista ilmaisevissa verbeissä on usein vartalovokaalina *a*, *o* tai *ö* (mts.): *lampsia*, *horrikoida*, *kömpiä*.

Nopeaa liikkumista ilmaisevien verbien sisällä esiintyy tyypillisesti konsonanttia *r* sekä *l*- ja *r*-alkuisia konsonanttiyhtymiä: *hyryytellä*, *hilpaista*, *kirmaltaa*. Useimmat sanansisäiset konsonanttiyhtymät luovat kuvaa jostakin raskaasta ja vaivalloisesta: *rehveltää*, *huntata* (koloratiivirakenteessa *juosta huntatessaan*). (Palm 1966: 384.)

Palmin esittämät väittämät eri äänteiden symboliarvosta eivät päde kovin hyvin omaan aineistooni. Muutammat sanat ovat toki äännesymboliikan esimerkeiksi hyvin sopivia (*vipsiä*, *kömpiä*). Jotkut sanat ovat kuitenkin äännesymboliikan kannalta ristiriitaisia – vokaalit ilmaisevat nopeutta ja konsonantit hitautta ja vaivalloisuutta tai toisin päin: *rehveltää*, *horrikoida*. Yksittäiset äänteet tai äänneyhtymät eivät juuri määrää sanan sävyä, vaan sävyyn vaikuttaa koko sanan hahmo, erityisesti johtimet. Lisäksi eri kielenpuhujat voivat ymmärtää sanat hyvinkin erisävyisinä. Myös konteksti vaikuttaa sanan merkitykseen.

Puheverbien tavoin myös liikeverbit voivat ilmaista mielialaa. Määrätietoista kulkemista ilmaisevat esimerkiksi *ketuuttaa* (RPP 20) ja *potaltaa* (RPP 25, 30, 44). Määrätietoisuuteen liittyy yleensä myös pitkä matka.

”Voe tokkiisa, ne on jo ettäällä tiältä. Minä kuulin, kun ne suunnittelj, jotta mänisvättii Totaniin.” Niin Jooseppi läks *potaltammaan* perrään ja löys ne Totanista. (RPP 25; 1. Moos. 37:17)

Lähes kaikki pitkän matkan määrätietoista kulkemista ilmaisevat verbit esiintyvät yhdessä *lähteä*-verbin kanssa: *läks köttyyttämään* (RPP 22), *läks oejustammaan* (RPP 43, 161). *Lähteä* ikään kuin korostaa matkan pituutta

Määrätietoisuuden vastakohtana on epävarmuus. Tämä sävy näkyy myös muutamassa verbissä. Epävarmana tai varovaisesti lähestytään korkea-arvoisia henkilöitä tai Jumalaa:

” – – Suatetaanhan myö lähtee sinne Ekyptiin sulle syötävee ehtimään, jos annat sen poejjan meille matkaan. Vuan jos et meinoo sitä piästee, niin mittee se toentaa meijjänkään sinne asti lähtee *horrikoemaan*, se kun se mies [Egyptin käskynhaltija] sano hyvin ykskantaan: ”Minun etteen ei parane tulla, jos eijjoo se veljpoeka matkassa.” (RPP 28; 1. Moos. 43:4–5)

Mittee minun pitäs tuuvva mukananj, kun minä *tulla harimoen* Herran etteen, kumarun korkeimman Jumalan edessä? (RPP 136; Miika 6:6)

Jälkimmäisessä esimerkissä *tuleminen* on oikeastaan vertauskuvallista. *Harimoida* on etenkin tässä yhteydessä varsin kaukana prototyypisesta ekspressiivisestä liikeverbistä: se ei kuvaa liikkumisen tapaa vaan ensisijaisesti mielialaa. (Vrt. SMS s.v. *harimoida* ’hapanoivasta tekemisestä, yrittämisestä, aikomisesta, arvelemisesta yms.)

Ilo ja alakulo on toinen vastakohtapari, jota verbeillä ilmaistaan. Iloinen sävy voi olla kevyttä, alakuloinen raskasta kulkemista ilmaisevissa sanoissa:

Veit tulj takasin ja upottivat alleesa kärrit kuskineen, vaaraon koko sotajoukon, jolkolj kyylännä israelilaesia merreen, eikä niistä jännä eläviin kirjoehin ensmäestäe. Vuan israelilaeset *hipsettelivät* meren poekki kuivoo myöten, ja veit olj vallina kummallae puolen. (RPP 46; 2. Moos. 14:28–29)

Sitten Mooses *rehvelti* takasin Herran luokse ja sano: ”Voe tokkiisa, voe. – – ” (RPP 52; 2. Moos. 32:31)

2.2.4. Koloratiivirakenteet

Verbaalinen koloratiivikonstruktio on kahden verbin muodostama melko harvinainen rakenne, joka tuo tekstiin väriä. Se muodostuu neutraalista pää- ja ekspressiivisestä koloratiiviverbistä:

Kun se olj sieltä tulossa tuas pihhoo kohti, kuul hiän kun ne *laaloo hoelotti, soettoo rämyytti* ja *tanssia hytkyttelj*. (RPP 162; Luuk. 15:25)

Rakenne jakautuu kahteen päätyyppiin sen mukaan, taipuuko pääverbi. Nämä päätyypit ovat muotoa *mennä jolkutti* ja *meni jolkutti*. Lisäksi on kaksi harvinaisempaa tyyppiä, joissa koloratiiviverbi

on ensimmäisenä: *jolkutti mennä ja jolkutti meni*. (Sivula 1990: 18.) Omassa aineistossani pääverbi on finiittimuotoinen vain yhdessä tapauksessa (*hivellä kirjuttelj*); aina muulloin se on infinitiivimuotoinen. Yleensä pääverbi on ensimmäisenä, mutta *Raamatun parhaissa paikoissa* se on muutaman kerran myös rakenteen jälkimmäisenä osana: *lerettelittä huastella, porraatan rankasta, suhaha männä*.

Koloratiivirakenteet voivat olla myös nominaalisia. Ne kuvaavat yleensä ihmistä, joskus myös jotakin elotonta: *rosvon hyväkäs, opetuslapsen venkulat; ruoan ötläke* (RPP 152, 155, 53). Nominirakenteita en käsittele tässä tutkielmassa.

Aineistossani on yhteensä 92 verbaalista koloratiivirakennetta, joista on luettelo liitteessä 3. Tähän on laskettu kaikki tapaukset, ei vain puhumista tai liikkumista ilmaisevia. Rakenteista 73 on *Raamatun parhaissa paikoissa*, 18 *Apostolliin teoissa* ja 1 *Rakkauven korkeessa veisussa*. Erilaisia rakenteita on 83. Esiintymiä on huomattavasti enemmän kuin kansankielessä: tunnin murrenauhoite ei yleensä sisällä yli kahta koloratiivirakennetta. Sivulan laskelmien mukaan (1990: 19) niitä on ollut eniten, neljä, juuri pohjoissavolaisten Nilsin ja Vieremän sekä kaakkoishämäläisen Vehkalahden nauhoitteissa. *Raamatun parhaissa paikoissa* niitä on keskimäärin peräti neljällä sivulla kymmenestä, mikä on huomattavan paljon enemmän kuin aidossa puheessa.

Murrekäännösten koloratiivirakenteissa on yhteensä 48 eri pääverbiä. Näistä 18:a on käytetty useammin kuin kerran. Kaikkein yleisin on *kulkea*, joka esiintyy yhdeksän kertaa. Verbit *olla* ja *sanoa* esiintyvät kuusi kertaa. Lähes kaikki pääverbit ovat kaksitavuisia, suurtaajuisia verbejä, edellä mainittujen lisäksi niitä ovat esimerkiksi *maata, mennä ja tulla*. Deverbaalisia johdoksia on vain kaksi, *haastella* ja *painella*. Sellaisia ovat tosin myös *kävellä* ja *tapella*, mutta näiden merkitykset poikkeavat selvästi kantaverbien merkityksestä. Deverbaaleja johdoksia käytetäänkin koloratiivikonstruktioissa vähän, koska ne sisältävät yleensä jonkin lisämerkityksen. Koloratiivirakenteissa ekspressiiviverbi ilmaisee tavan tai muun lisämerkityksen, joten pääverbiksi sopii parhaiten johtamaton teonsana. (Luttinen 2000: 11.)

Erilaisia koloratiiviverbejä on paljon enemmän kuin pääverbejä, 78 – lähes yhtä monta kuin rakenteitakin. Ainoastaan yhtä rakennetta, *huutaa kailottaa*, on käytetty kahdessa eri teoksessa. Samaa koloratiiviverbiä on sen sijaan käytetty eri pääverbien yhteydessä; pääverbi kertoo tekemisen, koloratiiviverbi sen tavan tai erityispiirteen. Jo aiemmin mainittu *lotuuttaa* ei välttämättä aukea itsenäisenä verbinä, mutta koloratiivikonstruktiossa se on ymmärrettävä: *sattaa lotuutti* (RPP 15), *huastoo lottuuttaa* (RPP 139), *lukkee lottuutetaan* (AT 69). Muita esimerkkejä

saman koloratiiviverbin käytöstä ovat *tuuvva mylykytettiin* (RPP 116) ja *inttee mylykytättä* (AT 34) sekä *ellee retostelj* (RPP 160) ja *kehua retostelet* (RPP 171). Koloratiiviverbit ovat siis muiden ekspressiiviverbien tavoin usein hyvin väljämerkityksisiä (ks. Jarva 2003: 71, 75). Koko rakenteen merkitys ei kuitenkaan voi olla epäselvä, koska neutraali pääverbi ilmaisee, mistä tekemisestä on kyse.

Usein merkitys on kuitenkin selvä myös ilman pääverbiä. Koloratiivikonstruktiot ovat tietyssä mielessä toistavia rakenteita; usein ekspressiiviverbi olisi täysin ymmärrettävä myös itsenäisenä esiintyessään. Tällaisia rakenteita ovat esimerkiksi *laulaa hoilottaa* (RPP 162), *lähti kävellä vinttoomaan* (AT 8) sekä *tapella nutistelj* (AT 31). Luttinen (2001: 16) on havainnut, että koloratiivirakennetta käytetään eniten sellaisten pääverbien yhteydessä, joille on olemassa ekspressiivinen synonyymi. Sitä vastoin harvemmin pääverbinä käytettyjen sanojen yhteydessä olevat koloratiiviosat eivät yleensä ole ymmärrettäviä ilman pääverbejään. Tämä pätee myös omassa aineistossani. Edellisessä kappaleessa olevista pääverbeistä vain *inttää* esiintyy tässä rakenteessa useammin kuin kerran, ja synonyymisina voitaneen pitää ainoastaan verbejä *kehua* ja *retostella*.

Suurin osa koloratiivirakenteista ilmaisee liikkumista (25) tai puhumista ja muuta äänen tuottamista (19). Näitä kahta ryhmää en käsittele tässä erikseen; ne jo olen käsitellyt luvussa 2.2.3. yhdessä muiden ekspressiiviverbien kanssa.

Kolmanneksi yleisin ryhmä ovat paikallaanoloa ilmaisevat rakenteet. Näissä pääverbinä on *olla*, *maata*, *istua*, *odottaa* tai *seistä*. Näihin viiteen pääverbiin liittyvät koloratiiviverbit ovat sävyiltään negatiivisia (vrt. Sivula 1990: 20) ainakin lauseyhteydestä irrotettuina: *seistä kuhjottaa* ja *maata kuhjottaa*, *maata rötköttää*, *istua töröttää*, *olla ähöttää*. Niissä on käytetty poikkeuksellisen paljon etuvokaalia *ö*, joka tuo deskriptiivisanoihin kömpelyyttä tai hitautta merkitsevän sävyn (Palm 1966: 382–385). Varsin usein subjektina on kuitenkin jokin eloton tai abstrakti tarkoite (*vuori*, *synti*, *kuolleiden luut*). Näissä verbin ilmaiseva sävy on esimerkiksi painavuus tai suuri koko:

Sinä säret säpäleeks ikkeen, joka *olla ruhottaa* hartijoella – – (RPP 106; Jes. 9:3)

Herran käsij – – panj minut muahan sitten töröttämmään keskelle paenannetta, jossa *muata rötkötti* läjissä kuolleihin luita. (RPP 112; Hes. 37:1)

Kielteissävyisillä verbeillä ei kuitenkaan ole aina negatiivista merkitystä lause- tai laajemmassa tekstiyhteydessä silloinkaan, kun subjektin tarkoitteena on ihminen. Seuraavassa esi-

merkissä on kyse turvallisuudesta ja onnestakin. Toisessa esimerkissä subjektina on *Jeesus*, jonka yhteydessä ei muuallakaan ole juuri käytetty kielteissävyisiä verbejä.

Kyllä se vuan on kahenmiehen mukavamp kun ihan itekseesä – – . Ja jos kaks immeistä *muata kuhjottaa* yhdessä, niin kumpasellakii on lämmin, vuan mitenkä yksin makkoovalla oes varj? (RPP 102 – 103; Saarn. 4:9, 11)

Hiän [Jeesus] rupes siihen muahan *istua kököttämmään* ja piti niitä suarnuitaan niille immeisille siitä istuilta käsin. (RPP 166; Joh. 8:2)

Koloratiivirakenteista varsin moni ilmaisee jotakin kielteistä asennetta:

Siellä se [tuhlaajapoika] *ellee retostelj* meleko huljakasti, eikä sillä kohta ollunna ennee pennin pyörylätä taskussaan. Kun se sitten olj syytännä ne rahasa mänemään – – (RPP 160.)

Siellä hän tuhlassi koko elämänsä viettäen holtitonta elämää. (Luuk. 15:13)

Ekspressiiviverbien pitäisi määritelmien mukaan olla ymmärrettäviä äänneasunsa perusteella, mutta edelliset esimerkit näyttävät, että näin ei aina ole. Esimerkiksi rakenteita *olla ruhottaa* ja *maata kuhjottaa* voisi varmasti käyttää myös – tai ensisijaisesti – viittaamassa negatiivisesti ihmisen asentoon tai olemukseen. Tekstiympäristö vaikuttaa siihen, kuinka ne ymmärretään.

Luttisen aineistossa (2000: 11) pääverbeinä on käytetty lähes ainoastaan sellaisia verbejä, jotka ilmaisevat jotakin konkreettista toimintaa. Hänen mukaansa se on luonnollista siksi, että vain konkreettisia asioita voidaan havaita aistien avulla. Omassa aineistossani hyvinkin abstrakteja asioita on kuvattu koloratiivirakentein:

Männä hurahin hurmoksiin ja näen näyn. (AT 51; Ap. t. 11:5)

Sillon Herra sano Moosekselle: ”Minä otan poes kirjostan kaekkiin niihen nimet, jotka vuan *tehhä ryllistää syntiä* minua vastaan. – – Vuan kun tilinteon päevä koettaa, minä se *porraatan rankasta* kansoo sen synnistääsä.” (RPP 52; 2. Moos. 32:33–34)

Ahti Rytkösellä on artikkelissaan (1937: 95) samankaltainen esimerkki koloratiivikonstruktiosta: *Jeesus synnit anteeksi antaa jaurauttaa*. Rakenteen käyttö ei siis ole aivan tavatonta uskonnollisessakaan kielessä.

Abstraktien asioiden lisäksi koloratiivirakenteita on käytetty kuvaannollisesti: *Herra kahtoo perrään, kun sinä etteenpäin kulukee varritat* – – (RPP 89; Ps. 121:8); *tulla harimoen Herran etteen* (RPP 136; Miika 6:6).

2.2.5. Ekspressiiviverbien käyttö vertailuaineistossa

Vertailuaineistossa ekspressiiviverbejä käytetään selvästi harvemmin kuin varsinaisessa aineistossa. Yhdellä tekstisivulla niitä on korkeintaan muutama. Eri puhujilla ja kirjoittajilla on selvästi oma tyylinsä; joidenkuiden puhe tai kirjoitus sisältää runsaasti värikästä sanastoa, kun taas toisten ilmaisutapaan värittäminen ei kuulu. Puheenaiheella on selvästi vaikutusta ekspressiivisanaston runsauteen. Kaukaisista tai abstraktisluonteisista asioista puhuttaessa kuvailevia sanoja on yleensä melko vähän. Lapinlahden kielenoppaista Aukusti Hiltunen puhuu lähinnä luonnonilmiöistä ja uskomuksista – varsin abstrakteista asioista – joten hänellä ekspressiivisanoja on yllättävänkin vähän.

Puhutulle murteelle on tyypillistä, että samoja sanoja toistellaan. Hiltusen puheessa verbi *akkiloida* toistuu lyhyehkön katkelman sisällä kahteen kertaan (s. 15–16). Hänen puheessaan esiintyy myös saman kannan kaksi eri johdosta, joita käyttää hyvin lähellä toisiaan:

PV: No mittee ne salamat on?

AH: – – Sillä on siellä ne tul´vehkeet että se *hurraottelloo*. – – Se [salama] *hurraottaa* lapsen kuol´iaks ja äetille´ ´ei tulem minkäällaista muuta kun kohta synnyttää – – (LL 22–23.)

Myös Tuomas Partasen puheessa eräät ekspressiiviverbit toistuvat useita kertoja. Verbi *suhkata* esiintyy kolmesti (LM 69–71) tarinassa naisen synnyttämästä sisiliskolapsesta:

Se ku ´ol´ syntynnä nin se ol´ paealla, *suhkana* ja surahtanna sängy´ ´alle. Semone´ ´elävä ku sisolisko. (LM 69.)

Se kansanomaisten murteenkuvausten väite, että kuvailevia verbejä luodaan vain kertakäyttöön, ei siis pidä paikkaansa vertailuaineiston valossa.

Tuomas Partanen käyttää ekspressiivisanastoa selvästi Hiltusta enemmän. Tämä johdunee erilaisista puheenaiheista: Partanen puhuu tämän maailman konkreettisista tapahtumista. Ju-

tuissa on usein mukana huumoriakin. Puheenaiheena olevien ihmisten tai eläinten luonnehdinta on tällaisissa jutuissa olennaista. Esimerkkejä jäniksestä käytetyistä sanoista tai sanapareista ovat *emä jutkale*, *emä vunttura* ja *riprakka hyppimään* (LM 54–55).

Suomen kansan murrekirjan teksteistä näkyy erityisen hyvin se, että ekspressiiviverbien käyttö on erittäin puhuja- tai kertojakohtaista. Runsas kuvailu liittyy usein hauskoihin tarinoin, mutta myös muunaiheisissa teksteissä voidaan käyttää ekspressivisanastoa. Tästä on esimerkkinä Hilda Pirisen kertomus *Lapsuusaejasta ja vanahemmista* (SKM 46–51):

– – Pari lampaan *mäkäree*, ne pienet vuonnat alti *hyppijä köppelehtivät* kimmossaan; olj niin sommoo kahtoo, tahto ihan *hykkäöttee*. Hevojsenlapukka olj kansa, se *ipatti* ja *hörhötti* kun näk jotta ruokoo *tuikattiin* etteen. – – (SKM 47.)

Kyseinen kertomus on muutenkin erittäin tiheää murretta, eli murre sanoja on käytetty siinä erittäin paljon. Sanoja on selitetty alaviitteissä peräti yli kolmekymmentä. Kaksi muuta varsin tiheämurreista tarinaa ovat *Laevo oottaessa* (SKM 40–44) ja *Markkinareessu* (SKM 72–76). Molemmissa suuri osa tekstistä muodostuu vuoropuhelusta. Dialogeissa ikään kuin kilpaillaan siitä, kenen puhe on värikkäintä. Nämä kolme tekstiä ovat varsin samanlaisia kuin 1990-luvun murrekäännökset; kirjallisen murteen poikkeuksellinen värikkyyys ei siis ole lainkaan uusi ilmiö.

Koloratiivirakenteita vertailuaineiston eri puhujat ja kirjoittajat käyttävät suhteessa muiden ekspressiiviverbien käyttöön: jos kuvailevaa sanastoa yleensä on paljon, myös koloratiivirakenteita käytetään runsaasti. Samanlainen suhde on myös varsinaisessa aineistossa.

Vertailuaineistossa, etenkin aidon puheen litteraatiossa, ekspressiiviverbejä käytetään puheen värittäjinä. Vuosituhannen vaihteen murrekäännöksissä ne eivät pysty enää värittämään tekstiä siksi, että niitä on niin paljon. Yksityisiin verbeihin on vaikea kiinnittää huomiota, kun kuvailevia verbejä on lähes jokaisessa virkkeessä. Seuraavassa katkelmassa, jossa Joosefin veljet suunnittelevat tämän tappamista, on runsaasti erilaisia ekspressiiviverbejä sekä muita värittäviä ilmauksia:

Ne *sae sen silimiisä* jo ettäältä ja jo ennen kun se olj kerennä lähelle, ne alako *ars-sinoeja*, mitenkä sen *saes päeviltä*. Ne *murmurtti* toesilleesa: ”No, sieltä se unniin näkijä *tepastelloo*. *Otetaan* siltä vuan *nirri poes*, *sytkäätettään* ruato johonnii kaevoon ja sanotaan, jotta peto *pistelj sen poskeesa*. Siinäpähän nähhään, mitenkä kääp unet totteen. Vuan kun Ruupeni *sae sen korviisa*, tahto hän kuitennii siästee Joosepin niihen käsistä ja *alako pehmentee*: ”Jos ei nyt sentään sitä ihan *hengiltä* kuitenkaan *silipastas*. Elekee suotta panna verta virtoomaan. Viskatkee se vuan tuonne sivussa olo-

vaan kaevoon, vuan *elekee murjoo* sitä. Tälleen hiän *sissettelj*, jotta oes suanna pelastettua Joosepin niihen näpistä ja vietyä sen sitten takasin isäsä helemoehin. (RPP 25–26.)

He *näki*vät hänet jo kaukaa, ja ennen kuin hän oli ehtinyt heidän luokseen, he alkoivat *suunnitella* hänen *surmaamistaan*. He *sanoi*vät toisilleen: ”Tuolla se unien näkijä nyt *tulee*. *Tapetaan* hänet, *heitetään* hänet johonkin kaivoon ja sanotaan, että peto *on hänet syönyt*. Sittenhän nähdään, miten hänen unensa käyvät toteen.” Mutta kun Ruben *kuuli tämän*, hän tahtoi pelastaa Joosefin heidän käsistään ja *sanoi*: ”Ei sentään *lyö*dä häntä *hengiltä*. Älkää vuodattako verta. Heittäkää hänet tuonne syrjäiseen kaivoon, mutta *älkää vahingoittako* häntä. Näin hän *sanoi* pelastaakseen Joosefin heidän käsistään ja viedäkseen hänet takaisin isänsä luo. (1. Moos. 37:18–22)

2.3. Johdosten käyttö

2.3.1. Yleistä

Johtaminen on suomen kielelle ominainen sananmuodostuskeino. Sanakirja-aineistossa johdoksia on noin 44 % hakusanoista, kantasanoja 12 %. Verbeistä jopa 80 % on eriasteisen läpinäkyviä johdoksia. Yleisessä kielenkäytössä kantasanoja tosin esiintyy selvästi enemmän, sillä eniten käytetyt sanat ovat johtamattomia ja yhdistämättömiä. Tämä näkyy hyvin vertailuaineistossani, jossa verbijohdoksia on selvästi vähemmän kuin varsinaisessa, varsin hypermurteellisessa aineistossa.

Nominin-, verbin- ja partikkelinjohtimia on suomen kielessä yhteensä noin kaksisataa. Tästä määrästä vain melko pieni osa on produktiivisia. Erittäin produktiivisia verbijohtimia nykysuomessa ovat *-tA-*, *-A-* ja *-ele-*, *-ile-*. (Ojanen – Uotila-Arcelli 1977: 261; Vesikansa 1978: 11; L. Hakulinen 1979: 303.)

Lasken tutkielmassani johdoksiksi vain semanttisesti läpinäkyvät johdokset, joten esimerkiksi verbit *keskustella* ja *kävellä* jäävät tarkastelun ulkopuolelle. Poikkeuksen muodostavat kuitenkin ekspressiiviverbit, koska niille on vain hyvin harvoin olemassa selvä kanta.

Suurimmassa osassa aineiston verbeistä on jokin johdin. Alkuperäisten verbien pidentäminen on siis yleinen tendenssi kaikissa kolmessa teoksessa.

Omassa aineistossani yleisin johdin on *-ttA-*. Se on yksi suomen kolmesta niin sanotusta yleisestä verbinjohtimesta. Tällaisen johtimen avulla voidaan muodostaa hyvinkin erimerkityksiä johdoksia; sen tehtävä vaihtelee sanoittain. Johdoksen merkitys perustuu olennaisesti kan-

tasanaan. *-ttA-* voi liittyä sekä verbi-, nomini- että ekspressiiviseen kantaan. (Vesikansa 1978: 91.) *Isossa suomen kieliopissa -ttA-* lasketaan kuuluvaksi kausatiivijohtimiin, jotka ilmaisevat kantasanan tarkoittaman asian aiheuttamista: *syöttää, pesettää*. (Hakulinen ym. 2004: 309.) Onomatopoeettisia *-ttA-*johtimisia verbejä voidaan usein pitää kausatiivisina, koska ne ilmaisevat kannan tai juuren kuvaaman äänen aiheuttamista. L. Hakulisen mukaan (1979: 268–269) *-ttA-*johtimisten verbien merkitys on lähellä kantasanan merkitystä, mutta johdoksen sävy on usein intensiivisempi: *henkiä – hengittää, kantaa – kannattaa* (”jää kannattaa miehen”).

Omassa aineistossani *-ttA-*johdin esiintyy valtaosassa ekspressiiviverbejä: *ketuuttaa, työtyyttää, varittaa; kailottaa, läpättää, polittaa*. Puheverbeissä se on hieman yleisempi kuin liikeverbeissä. *-ttA-*johtimiset verbit ilmaisevat toistuvaa tai jatkuvaa liikettä tai ääntä. Johtimen edellä on joko lyhyt vokaali tai *-UU*. Siihen liittyy usein muita johtimia, yleisimmin *-le-*: *mairitella, kelkutella*. Koloratiiviverbeissä on vain muutama sellainen, joista *-ttA-*johdin puuttuu. (Penttilä 1963: 318; Vesikansa 1978: 91, 94; Hakulinen ym. 2004: 308–309.)

Aivan puhtaina johdoksina näitä *-ttA-*aineksisia verbejä ei kuitenkaan voida pitää. *Ison suomen kieliopin mukaan* (Hakulinen ym. 2004: 307) deskriptiiviset verbit ovat johdosmaisia vain hahmoltaan. Kantasanaa niillä ei ole, vaan vartaloaineksena on jotakin kuultavaa tai nähtävää ilmiötä äänneasullaan jäljittelevä foneemijono.

-ttA- on yleisin johdin *Raamatun parhaissa paikoissa* ja *Apostolliin teoissa*, mutta *Rakkauven korkeessa veisussa* sitä ei ole puhe- ja liikeverbeissä lainkaan. Tämä voi johtua siitä, että *-ttA-*johtimiset verbit ovat paitsi murteellisia myös varsin arkisia. *Rakkauven korkeen veisun* runolliseen tyyliin ne eivät siten sovi.

Vertailuaineistossa *-ttA-* ei ole läheskään niin yleinen kuin käännöksissä. Tämä johtuu lähinnä siitä, että siinä on huomattavasti vähemmän ekspressiiviverbejä. Yleensä vertailuaineiston *-ttA-*johdoksiin liittyy jokin frekventatiivi- tai kontinuatiivijohdin, joita käsittelen seuraavaksi.

2.3.2. Frekventatiivi- ja kontinuaatiivijohdokset

Frekventatiivijohdokset ovat aineistoni suurin semanttisin perustein muodostettu johdosryhmä. Lähellä näiden johdosten merkitystä ovat kontinuaatiiviverbit. Molemmat muodostetaan sellaisten johtimien avulla, jotka modifioivat kantaverbin ilmaisemaa tekemistä: *hiihtää – hiihdellä, kulkea – kuljeksia, hypätä – hyppiä*. Yhteistä näille ryhmille on se, että verbien ilmaiseva toiminta kattaa pitkähkön ajanjakson eikä ole keskittynyttä. Erona on se, että frekventatiiviset ilmaisevat toistuvaa, kontinuaatiiviset keskeytymättä jatkuvaa tekemistä. Nämä ovat semanttisesti lähellä toisiaan, joten ne esitetään toisinaan yhtenä ryhmänä. Yleisin ja nykykielessäkin produktiivinen johdin on *-ele-, -ile-*; näiden lisäksi aineistossani esiintyviä kontinuaatiivis-frekventatiivisia johtimia ovat *-i-, -o-, -ksi-, -(e)rtA-* ja *-ise-*. (Itkonen 1966: 247; Wiik 1975: 154; Suihkonen 1994: 39.)

Itämurteissa frekventatiiviverbien käyttö on selvästi yleisempää kuin länsimurteissa. Kantasanattomista *-ele-, -ile-*johdoksista valtaosa esiintyy vain itämurteissa. Juuri tällaisia ekspressiiviverbejä on aineistossani runsaasti. Myös kaunokirjallisuudessa frekventatiiviverbejä käytetään runsaasti, kun taas yleiskielessä niitä esiintyy vain harvoin. (Suihkonen 1994: 340.) Frekventatiivinen *-ele-, -ile-* on toiseksi yleisin kaikista aineistoni johtimista heti *-ttA-*johtimen jälkeen. Sitä esiintyy kaikissa kolmessa teoksessa sekä neutraaleissa että ekspressiivisissä verbeissä. Johdin esiintyy myös muutamien yhdysjohdinten loppuosana. Tällaisia ovat esimerkiksi *-skele-* ja *-ntele-: etsiskellä, juoksennella*. (L. Hakulinen 1979: 264–265.)

Frekventatiivijohdokset ilmaisevat toistuvuutta ja jatkuvuutta sekä myös epäsäännöllisyyttä, sattumanvaraisuutta, vähäistä intensiivisyyttä ja vähittäistä etenemistä kohti tavoitetilaa. Niihin voi toisinaan liittyä myös vähättelyn tai leikillisyyden ja huolettomuuden sävyä. (Hakulinen ym. 2004: 347, 350–351.) Yksi vivahde on se, että toisinaan verbit kuvaavat vireillä olevaa prosessia. Ne ilmaisevat, että ”jotakin yritetään tai aiotaan tehdä, mutta odotettua tulosta ei synny tai sen syntyminen jää epävarmaksi”. (Suihkonen 1994: 41.) Lainauksen voisi kuvitella olevan myös jostakin stereotyyppistä savolaisuutta kuvaavasta tekstistä: *jahkailu ja laiskuus yhdistetään usein juuri savolaisiin*.

Ylivoimaisesti taajimmin esiintyvä frekventatiivijohdos on *haastella*. Luvussa 2.1. määrittelin tämän verbin neutraaliksi, ja neutraali se on nimenomaan suhteessa ekspressiiviverbeihin. Toisaalta se on sävyltään varsin neutraali myös savolaisessa murreympäristössä. Käsittelen verbiä myös *-ele-*johdosten yhteydessä siksi, että sitä käyttämällä luodaan osin kuvaa kiireettömäs-

tä ja leppoisasta savolaisesta puhetavasta. Muunlaisissa teksteissä kuin Raamatun murreversiossa tätä johdosta hyvin kuvaava sävy olisi edellä mainittu vähäinen intensiivisyys – *haasteleminen* on oiva tapa viettää aikaa juttelemalla mukavia. Raamatun tekstiin tämä tulkinta ei sen sijaan sovi, koska sitä käytetään usein Jumalasta kertomisen yhteydessä: *Jeesus – – huastelj Jumalan valtakunnasta* (AT 7), *Hengen voemalla Stehvaanos huastelj viisaasti* (AT 28).

Verbi *haastella*, kuten muutkin frekventatiivijohdokset, kuvaa myös rauhallista tapaa suhtautua elämään. Seuraavassa esimerkissä käännöksen ja lähtötekstin sävyt ovat aivan erilaiset, vaikka tapahtuma on luonnollisesti sama:

Vuan uamupuolella yötä Herra silimäs pilivipatsaasta egyptiläesiin päen ja sae ne ihan *sekasorron valtaan*. – – Sillon egyptiläeset *huastelivat*: ”Nyt oes viisaen panna toesta toesen etteen ja lähtee kalappimmaan. – – ” (RPP 46.)
– – Silloin egyptiläiset sanoivat: ”Meidän on lähdeävä pakoon! – – ” (2. Moos. 14:24–25)

Haastella-verbissä *-ele*-johdin on suurelta osin menettänyt semanttisen merkityksensä. Verbiä käytetään runsaasti johtolauseissa ja muutaman kerran lausumissa, joissa kehoitetaan sanomaan tai kertomaan jotakin. Puheenvuoron – johtolauseetta seuraavan tai vastauksena odotettavan – ei tarvitse olla pitkä.

Herran enkelj *huastelj* Vilippokselle: ”Lähe etelään ja mää tielle, joka viep Jerusalemissa Kaasaan ja on aatijo.” (AT 39; Ap. t. 8:26)

Sinä josta tykkeen, *huasteleppa*, mistee löytyy laomalles laejjun, minnekkä kuletat katraas syvänpäevänä huiloomaan. (RKV 9; Laul. I. 1:7)

Jälkimmäinen virke on esimerkkinä myös siitä, kuinka frekventatiivijohdoksia voidaan käyttää lausumaa pehmentävänä keinona. Johdin tuo lausumaan kohteliasta tai tuttavallista sävyä. (Hakulinen ym. 2004: 351.) Tämänkaltainen sävy on myös muutamissa muissa esimerkeissä. Seuraavassa esimerkissä *-ele*-johdin ei ilmaise jatkuvuutta vaan tuttavallisuutta tai leppoisuutta. Kaikki kolme repliikkiä, joiden johtolauseissa johtimet ovat, ovat hyvin lyhyitä. Kannattaa tosin huomata, että ensimmäisessä sananvaihdossa repliikkejä on pidennetty savolaiseen haasteluun sopivammiksi.

Iisakki kuhtu isseesä: ”Isä hoe!” Ja Uaprahammi *vastaelj*: ”No, poeka, mikä se on hätänä?” – Herran enkeli *toppuuttelj* häntä taevaasta: ”Uaprahammi, Uaprahammi hoe!” Uaprahammi *vastaelj*: ”Tiälloon”. (RPP 21)

Iisak sanoi isälleen Abrahamille: ”Isä!” Ja Abraham sanoi: ”Niin, poikani?” – Herran enkeli huusi hänelle taivaasta: ”Abraham, Abraham!” Abraham vastasi: ”Tässä olen.” (1. Moos. 22:7, 9)

Edellä mainittujen lisäksi neutraaleja frekventatiivisia puheverbejä ovat esimerkiksi *kysellä*, *pyydellä* ja *tuumailla*. Ekspressiivisiä ovat esimerkiksi *atvailla*, *höplyytellä*, *mairitella* ja *rotikoitella*. Rytköselle on tyypillistä neutraalien, Pursiaiselle ja Hyväriselle ekspressiivisten *-ele-* johdosten käyttö.

Liikkumista ilmaisevat *-ele-*, *-ile-* verbit ovat lähes poikkeuksetta ekspressiivisiä. Ne tosin jakautuvat hyvin epätasaisesti teosten kesken – lähes kaikki ovat *Raamatun parhaisissa paikoissa*. Sen kahdeksasta verbistä yksi, *painella*, on neutraali, muut ekspressiivisiä: *hipsetellä*, *hyryytellä*, *vilketellä*. *Rakkauven korkeessa veisussa* ainoa *-ele-*, *-ile-* liikeverbi, *astella*, on neutraali. *Apostoliin teoissa* kaikki neljä, *helskutella*, *jurppailla*, *kelkutella* ja *sytytellä*, ovat ekspressiivisiä.

Lähes kaikkien *-ele-*, *-ile-* johtimisten ekspressiiviverbien kantana on (kuvitteellinen) *-ttA-* johdos, esimerkiksi *helskuttaa*, *hyryyttää*, *kelkuttaa*. Näihin verrattuna *-ele-*, *-ile-* johdosten ilmaisema kulkeminen on hitaampaa sekä vähemmän määrätietoista. Voi kuvitella, ettei kulkija keskity pelkkään etenemiseen, vaan voi kulkiessaan vaikkapa katsella maisemia tai, mikä tärkeintä, haastella matkakumppaneidensa kanssa.

Aineistossani esiintyy myös muutamia muita frekventatiivijohtimia. Niistä yleisin on seitsemässä sanassa oleva *-i-* johdin: *moittia*, *rollia*, *utsia*; *kalppia*, *kömpiä*, *lampsia*, *vipsiä*. *-O-* johdin on kahdessa liikeverbissä: *hilpoa*, *vitoa*. Näiden ryhmien liikeverbit ovat keskenään hyvin samankaltaisia. Vesikansa esittääkin (1978: 110) *-i-* ja *-O-* johtimet samanmerkityksisinä.

Kolmanneksi yleisin frekventatiivijohdin on hieman yllättäen *-(e)rtA-*, joka esiintyy verbeissä *kajertaa*, *kukertaa*; *jungertaa*, *kelkertää*, *vikertää*. Nämä kaikki ovat deskriptiivisanoja, joiden kantasana on epäselvä. Johdin on niukasti produktiivinen (Penttilä 1963: 316), ja Vesikansan luettelosta (1978) se puuttuu.

Kaikki *-ise-* johtimiset verbit, *inistä*, *marista*, *rutista* ja *ähistä*, ilmaisevat puhumista. Nämä verbit ovat deskriptiivisiä, ja se onkin tyypillistä *-ise-* johdoksille. *-ksi-* johdin, verbissä *kuljeksia*, esiintyy yhden kerran. *-ksi-* onkin melko epäproduktiivinen johdin. (Vesikansa 1978: 110–111.)

Edellä esittelemäni johdokset ovat kontinuaatiivisia, jatkuvuutta ilmaisevia. Niistä puuttuu *-ele-*, *-ile-* verbeille tyypillinen epäintensivisyyden sävy. Jatkuvuuden merkitys ei kuitenkaan ole yhtä selvä kuin *-ele-*, *-ile-* johdoksissa. Tämä johtunee ainakin osin siitä, että niillä ei ole – verbiä *kuljeksia* lukuun ottamatta – selvää kantasanaa. Muutamia päätteitä voisi pitää jopa yleisinä verbijohtimina. Liike- ja jossain määrin myös puheverbeihin kuuluu luonteenomaisesti jatkuvuus, joten on vaikea sanoa, johtuuko se sävy johtimesta vai itse verbistä.

Vertailuaineistossa frekventatiivi- ja kontinuaatiivijohdoksia esiintyy harvemmin kuin käännöksissä. Yleensä niitä käytetään juuri jatkuvuuden merkityksessä.

– – minä neovon että ee kun niin kaoval luhostaa voan kävellä kun se löyttyy jä, sittä, *vihentellöö* ja *rallattelloo* että pyssyukko kuuluo. (LM 53.)

Setvittiin ja *rätinäeltiin* siinä mualiman mennoo ihan latukantasittaen. Näenikkäästi siinä *huastella liereteltiin*: – – (SKM 40.)

Käännöksissä johtimia käytetään yleisesti pehmentämässä puheen sävyä tai vain tuomassa savolaisen puhutavan tuntua, mutta vertailuaineistossa tällaisesta käytöstä on vain muutama esimerkki. Seuraavassa kyse ei ole jatkuvasta tai toistuvasta kysymisestä, vaan kysymyksiä on yksi, sekin varsin lyhyt:

Sinne männessä Heekki *kyselj* että missee asti minä nyt asun. (SKM 67.)

2.3.3. Momentaanijohdokset

Momentaaniverbien merkitys on jokseenkin päinvastainen kuin frekventatiiviverbien. Ne ilmaisevat yhtäkkistä, hetkellistä tai kiireellistä toimintaa: *henkäistä*, *jyrähtää*, *porhaltaa*. Momentaanisia johdoksia on aineistossani selvästi vähemmän kuin frekventatiivisia. Tämä sopii hyvin savolaisuudesta annettavaan leppoisaan ja rauhalliseen kuvaan – kiirettä ei ole, ja mitään ei yleensä tehdä äkillisesti ja miettimättä. Yleisiä momentaanijohtimia on kolme: yhdeksän verbiä on muodostettu *-AhtA-* ja *-Aise-* johtimien ja kahdeksan *-AltA-* johtimen avulla. Nämä ovat myös yleiskielessä tavallisimmat.

-AhtA- johdinta on käyttänyt eniten Rytkönen: *jurahtaa*, *naurahtaa*, *suhahtaa*, *ärähtää*; *sujahtaa*. Pursiaisen ja Hyvärisen tekstissä tätä tyyppiä edustavat *konahtaa*, *pukahtaa*; *suhah-taa* (rakenteessa *mennä suhahtaa*) ja Issakaisen käännöksessä liikkumista merkitsevä *pirahtaa*.

Valtaosa edellisistä on puheverbejä, ja ne kaikki esiintyvät puheenvuoron johtolauseissa. Repliikin olettaisi olevan lyhyt, mutta näin on vain noin puolessa tapauksista:

”Minullapa se kansalaesus onnii ollu syntymästä lähtiin”, naarahti Puavalj. (AT 101; Ap. t. 22:28)

Useissa tapauksissa (esim. AT 26, 58; RPP 124) verbiä seuraava repliikki koostuu useasta lauseesta tai monesta virkkeestäkin. Lausuman pituuden sijaan *-AhtA-*verbejä yhdistävä sävy on jonkinlainen äkäisyys tai kärsimättömyys. Näiden sävyjen liittyminen juuri momentaaniverbeihin kertoo osaltaan teosten välittämästä savolaiskuvasta: lyhyesti tai äkillisesti sanotaan vain vihaisena. Normaaliin, ystävälliseen puhetapaan kuuluu *haasteleminen* sekä muut frekventatiivijohdokset.

Yhtä usein *-AhtA-*johtimen kanssa esiintyy *-Aise-*: *hikkaista, karjaista, kysäistä, parkaista, ähkäistä; hilpaista, kapaista, kipaista, ponkaista, vinttaista*. Näissä ei ole havaittavissa mitään selvää yhdistävää sävyä, mutta valtaosa verbeistä on yleiskielessäkin tunnettuja.

Aineistoni kolmas yleinen momentaanijohdin on *-AltA-*. Yleiskielessä sen avulla johdettuja verbejä on melko vähän, ja se on nykykielessä varsin epäproduktiivinen. Monien *-AltA-*johdosten merkitys ei nykykielessä ole momentatiivinen; tällaisia ovat esimerkiksi *uskaltaa* ja *puhaltaa*. Aineistoni *-AltA-*johdokset ovat *haipaltaa, hampaltaa, potaltaa, pyyhältää* (RPP); *hiipaltaa, hivaltaa, kirmaltaa, ravaltaa* (RKV). Kaikki ovat liikeverbejä. Luettelosta näkyy, että johdin on yleinen *Rakkauven korkeessa veisussa*. Mainittujen *-AltA-*verbien merkitys ei ole puhtaan momentaaninen siinä mielessä, että niistä yksikään ei ilmaise yhtäkkistä tekemistä, vaan nopeaa liikumista (vrt. Yli-Vakkuri 1986: 57–58).

Mieltiettynj sieltä *hivaltaa*, minähän kuulen häne’ iänesä! Hiän kiittää ylite vuoriin, *kirmaltaa* piällite kukkuloehen! Niinkun kaselli on minu’ armaanj, ompa kun nuor peura. (RKV 17; Laul. 1. 2:8)

Penttilä (1963: 310) ja L. Hakulinen (1979: 258) toteavatkin, että tähän johdostyyppiin kuuluvista verbeistä vain osa on momentaanisia.

Rakkauven korkeessa veisussa momentaaniverbejä on käytetty suhteellisen runsaasti. Tämä johtuu kirjan aihepiiristä; rakkauden ja nuoruuden kuvaamiseen ei sovi samanlainen tyyli ja sanasto kuin tekstiin, jossa iällä ja tunteilla ei ole samanlaista merkitystä.

Myös momentaaniverbejä esiintyy vertailuaineistossa vähemmän kuin käänöksissä.

3. JYRKKÄÄ SANONTAA VÄLTTÄVÄN PUHEEN PIIRTEITÄ

3.1. Kysymysten muokkaaminen

3.1.1. Sävyartikkeleiden käyttö

On yleistä, että Raamatun teksteissä olevat kysymykset ovat erilaisia murrekäännöksissä. Tavallisesti kysymykset ovat murretekstissä enemmän tai vähemmän epäsuoria. Runsaimmin variaatiota kysymyslauseissa on *Raamatun parhaissa paikoissa*. *Rakkauven korkeessa veisussa* kysymyksiä on suhteellisen vähän, ja *Apostolliin teoissa* niistä valtaosa on samassa asussa kuin alkuperäistekstissä. Yleisin muokkaustapa on sävyartikkeleiden lisääminen.

Sävyartikkelit ovat sanoja, jotka tuovat lausumaan jonkin lisämerkityksen. Niillä ei ole tarkkaa merkitystä, vaan ne tulkitaan lopullisesti kontekstin mukaan. Ne voivat olla sekä itsenäisiä (*aina, sitä*) että liitepartikkeleita (*hAn, pA*). Luokan rajat ovat häilyvät: muissa konteksteissa samat sanat eivät suinkaan ole aina sävyartikkeleita (esim. *nyt, sitten, kyllä*), ja listoihin mahtuvat vain yleisimmät. Sävyartikkelit sijoittuvat aina lauseen sisään. (Hakulinen ym. 2004: 791.)

Kaikissa kolmessa käännöksessä tavallisin tapa muokata kysymyksiä on lisätä niihin liitepartikkeli *s*, *pA* tai *hAn*. Ne sijoittuvat lausuman alussa olevaan lausekkeeseen (vrt. Hakulinen ym. 2004: 791):

Mikäs tuolta ravaltaa? (RKV 25; Laul. 1. 3:6)

Minä oon se jota etittä. *Mittepä oes asijoo?*” (AT 48; Ap. t. 10:21)

”Mittepä tuota tuumoot, *kukkaan* ’kukahana’ tuo sitten lienöön se lähheinen?” (RPP 158; 10:36)

Yleisin sävyartikkeli aineistossani on *s*. Yksi sen ilmaisema sävy on se, että kysymys tähtää vain vastaajan puhuttamiseen, ei varsinaiseen informaation saamiseen (Hakulinen ym. 2004: 802). Tällaisen rupattelun, haastelemisen, sanotaankin olevan savolaisille ominaista. Tällaista partikkelin käyttöä aineistossa ei kuitenkaan esiinny, koska sisältö on ollut valmiina ennen tekstin kirjoittamista murteella.

Yleiskielen kysymyksiin *s* tuo lisämerkityksen 'oikein' tai 'oikeastaan'. Sitä käytetään usein retorisisissa kysymyksissä. (mts.) Osa aineistoni kysymyksistä on sellaisia, joihin ei oikeastaan odoteta eikä saada vastausta:

”Israelilaiset, *mittees* kummoo tässä muka on?” – (AT 17; Ap. t. 3:12)

” – – Kuka se mittiloe muan mitat? *Tiijätkös* sinä sen? – – *Mihinkäs* laskettiin sen nurkkapylyvät? – – ” (RPP 77; Job 38:5–6)

Usein *s*-liitteiseen kysymykseen odotetaan kuitenkin vastausta. Tällöin partikkelin tehtävänä on pehmentää kysymyksen sävyä.

Mooses kysäs Uaronilta: ”*Mittees* pahhoo se tämä kansa on sulle tehä, kun pit sinun tällälaella se piloelle panna?” Uaroni vastas: – – (RPP 51; 2. Moos. 32:21–22)

” – – *Mittees* nyt tehään? – – ” ”Tie niin kun myö neovotaan: – – ” (AT 96; Ap. t. 21:22–23)

Liitepartikkeli *s* liittyy lähes poikkeuksetta kysymyssanaan. Aina partikkeli ei liity kysymyssanaan suoraan, vaan se voi olla liittyneenä *kA*-konjunktioon: *Kennenkäs poekia sinä oot?* (RPP 64). *kAs* voi liittyä *mikä*- ja *kuka*-pronominien muotoihin. Sen tehtävä on sama kuin pelkän *s*-partikkelin. (Hakulinen ym. 2004: 162.) Kahdesti *s* liittyy *kO*-liitteen avulla muodostettuun kysymykseen: *tiijätkös, eekös ookkii*.

kA esiintyy myös yksinään. Useimmin sitä käyttää Issakainen *Rakkauven korkeessa veisussa*:

Minnekkä on lemmittys männynnä, sinä naesista kaonein? (RKV 43.)

Vua’ *mitenkä* minulle kävkää? (RKV 46.)

kA ei tuo sanaan minkäänlaista lisämerkitystä, mutta liiteaineksen sisältävät muodot ovat sävyltään puhekielisiä (Hakulinen ym. 2004: 164).

s-liite on murteissa huomattavasti suurtaajuisempi kuin yleiskielessä. Murteissa se esiintyy 2,6 prosentissa lauseista, kun taas yleiskielessä liitteen taajuus on vain 0,1 prosenttia. Yleisimmin *s* liittyy interrogatiivipronominiin (52,5 %:ssa kaikista sanoista). (Laiho 1984: 46, 61.)

Toinen kysymyssanoihin liittyvä partikkeli on *pA*. Käännöksissä se on lähinnä pehmentämässä kysymyksiä tai tekemässä niistä retorisia. Keskustelun sävystä se tekee rupattelevan:

Mitteepä tuota tuumoot, kukkaan se näestä kolomesta kulukijasta olj sen ryövätyn ukon lähheinen? (RPP 159; Luuk. 10:36)

Milleepä laella sinun suluhos oes toesija paremp’, sinä piikasista sievin? (RKV 39; Laul. 1. 5:9)

pA liittyy yleensä kysymyssanoihin sekä kerran muotoon *ootko*.

Kysymyksissä harvimmin käytetty liitepartikkeli on *hAn*. Savon murteessa sen ilmiänsä on vokaalin pidentymä + *n*. Se tuo lausumaan sellaisen sävyn, että lauseen ilmaisema asi- antila on puhujille yhteistä tietoa. Kysymyslauseiden, joissa se on, tulkinta vaihtelee hieman kon- tekstin mukaan. Kysymyksissä *hAn* voi ilmaista esimerkiksi epäröintiä sekä kysymyksen retori- suutta. (Hakulinen ym. 2004: 798–789.) Se on siis lähellä *s*-partikkelin merkitystä. Monet *Raama- tun parhaiden paikkojen hAn*-liitteisistä kysymyksistä ovat sävyiltään retorisia, mutta ennen muuta *hAn* on kuitenkin tekemässä puhettavasta savolaista. Se voi liittyä joko suoraan kysymyssanaan tai *kA*-liiteaineeseen, kuten seuraavista esimerkeistä jälkimmäisessä.

”*Minkään* taatta työ kaekki ruppeisia tappelemmaan? – –” (RPP 58; 1. Sam. 17:8)

”*Apneri, kenenkään* poekia se lie tämä nuor mies?” (RPP 64; 1. Sam. 17:55)

Kahdessa muussa teoksessa tällaisia kysymyksiä ei ole yhtään.

Mielenkiintoinen yksityiskohta on Vanhan testamentin Saarnaajan kirja (RPP 95– 103; Saarn. 1–4:12). Kaiken turhuudesta puhuva Saarnaaja kyselee paljon. Kysymykset ovat lä- hinnä retorisia, koska läsnä olevaa kuulijaa ei ole. Murreversiossa on yhteensä 11 kysymystä, jois- ta vain neljässä on jokin liitepartikkeli (*pA* 3, *hAn* 1). Kun kysymykset ovat retorisia, retorisuutta ilmaisevia partikkeleita ei siis ole murrekäännöksessä käytetty.

Kaikilla kolmella sävypartikkelilla on oma tehtävänsä, mutta murrekäännöksissä ne ovat ennen muuta tuomassa tekstiin Savon murteen sävyä ja tunnelmaa. Kaikki liitepartikkelit liit- tyvät lähes poikkeuksetta kysymyssanaan. On huomattavaa, että partikkeleja runsaimmin käyttävät Pursiainen ja Hyvärinen ovat sijoittaneet niitä aivan kaikkien henkilöiden puheeseen; Jumalan, Jeesuksen, Saatanan, enkelien sekä tavallisten kuolevaisten puhettavat eivät juuri poikkea toisis- taan.

3.1.2. Potentiaalın käyttö

Yleiskielessä potentiaali ilmaisee epävarmuutta ja mahdollisuutta: *Hän puhunee kokemuksesta*. Modusta käyttämällä esitetään arvioita puhehetkisistä, tulevista tai menneistä asiantiloista. Yleiskielessä potentiaalın käyttö on melko harvinaista. Se on tyypillistä erityisesti uutisteksteille, kuten poliittisille ennusteille sekä arvioille jonkin toiminnan toteutumisesta. Väitelauseissa moduksen käyttö ilmaisee puhujan suhtautuvan epäröivästi tai epäilevästi sanomaansa. (Hakulinen ym. 2004: 1515–1517.) Usein potentiaalilla on futuurinen sivumerkitys. Tästä on esimerkkejä kansanrunoudessa, ja uutistekstien ennusteissa tämä sivumerkitys on luonnollisesti myös. (Penttilä 1963: 475–476.)

Murteissa potentiaalista on tietoja kaikista pääryhmistä. Produktiivinen taivutusmuoto se kuitenkin on ainoastaan itämurteissa sekä osassa pohjalaismurteita. Itämurteissa potentiaali tunnetaan lähes kaikkialla, mutta länsimurteissa siitä on tietoja vain keski-, pohjois- ja peräpohjalaisten murteiden alueelta. *Olla*-verbin potentiaalia esiintyy kuitenkin niilläkin alueilla, joilta ei ole tietoja muiden verbien potentiaalimuodoista. (Forsberg 1998: 113–115.)

Potentiaalın frekvenssi murrepuheessa on varsin pieni. Forsbergin väitöskirja-aineistossa muotoja esiintyy keskimäärin 4,3 yhden nauhoitetun tunnin aikana. Esiintymistaajuus kuitenkin vaihtelee huomattavasti murteittain: itämurteissa tapauksia on noin viisinkertaisesti länsimurteisiin verrattuna. Esiintymiä on kaikkein eniten savolaismurteissa. Runsaimmin potentiaalimuotoja esiintyy alueen itälaidalla Kainuun (10,4/t) ja Itä-Savon (10,3/t) murteissa. Länteen päin siirryttäessä modus käy harvinaisemmaksi. Sydänsavolaisissa murteissa tapauksia on tunnissa keskimäärin 7,7. (Forsberg 1998: 117–119.)

Suomen murteissa kysymyslause on yleisin lauseyhteys, jossa potentiaalia käytetään (Forsberg 1998: 242). Kun kysymykseen odotetaan joko myöntävää tai kieltävää vastausta, potentiaalia käyttämällä ilmaistaan, ettei odotettua vastausta uskalleta pitää varmana. Kun vastaukseksi ei riitä pelkkä myöntö tai kieltö, kysymys tulkitaan usein retoriseksi. (Penttilä 1963: 475; Hakulinen ym. 2004: 1515–1517.)

Käännösten kysymyksissä moduksella ei ole tällaista epävarmuutta tai retorisuutta osoittavaa tehtävää. Niissä potentiaalimuotojen tehtävänä on tehdä puheesta savolaisen kiertelevää tai leppoisaa. Kysymykseen odotetaan vastausta. Kysymys *Mistee muasta lienet kotosin* (RPP 123) on Raamatossa muotoa *Mistä maasta – – sinä olet? Raamatun parhaiden paikkojen* kaikki kysy-

myslauseissa olevat potentiaalit ovat *olla*-verbin muotoja. Usein lauseessa on potentiaalilin lisäksi jokin sävyartikkeli:

Kukkaan se lie tämä, joka minun tarkoituksen peittelöo älyttömillä lorikoellaan? (RPP 77.)

Kuka on tämä, joka peittää minun tarkoitukseni mielettömillä puheillaan? (Job 38:2)

– – vuan *misseepä lienöön* se lampaan vuona polttouhriks? (RPP 21)

– – mutta *missä on* karitsa polttouhriksi? (1. Moos. 22:7)

Potentiaalimuodon sisältäviin kysymyslauseisiin liittyy usein jokin affektinen funktio, esimerkiksi hämmästely tai vähättely. Edellisistä esimerkeistä ensimmäisessä onkin selvä vähättelevä sävy. Molempien edellä olevien esimerkkien verbit ovat kolmannessa persoonassa. Se onkin tavallisin persoonamuoto, jossa potentiaali esiintyy. (Forsberg 1998: 242–243.)

Itämurteissa potentiaalia käytetään usein yleiskielestä poikkeavalla tavalla: se on yleinen puheen lievennyskeino. Se esiintyy usein kohteliaissa kysymyslauseissa, jollaisia kaikki edellä olevat esimerkit ovat. (Yli-Vakkuri 1986: 210.) Itäsuomalaiset kirjailijat, esimerkiksi Ilmari Kianto, ovatkin käyttäneet potentiaalia ilman varsinaista modaalista merkitystä. Myös kansanrunoudessa potentiaalilin modaalisuus on joskus lähes olematon. (Penttilä 1963: 475–476.)

Rytkönen on käyttänyt potentiaalimuotoa yhdessä kysymyslauseessa: *Herra, kukapa mahtanet olla?* (AT 114; Ap. t. 26:15). Tämä on yksi esimerkki kursailusta, jota näkyy hyvinkin paljon käskyissä ja pyynnöissä: potentiaalimuotoa voidaan käyttää myös keinona välttää suoraa puhuttelua (vrt. Yli-Vakkuri 1986: 210).

Rakkauven korkeessa veisussa potentiaalimuotoja ei ole käytetty kysymysten yhteydessä.

Myös monet alkuperäistekstin väitelauseet on käänöksissä muutettu kysymyslauseiksi, joissa käytetään potentiaalia. Nämä ovat useimmiten retorisia kysymyksiä. Seuraavissa esimerkeissä on käytetty kielteistä muotoa. Kansankielessä retorinen kieltomuotoinen kysymys vastaa yleensä myönteistä lausetta (Kiuru 1977: 60).

Eikö tuo lie ihan oekeen, kun minulle vähän vihtoo näätät, ja syytäte löytynöö siihen, ku' minut tuomihet. (RPP 85.)

Oikein teet, kun minua nuhtelet, ja syystä sinä minut tuomitset. (Ps. 51:6)

Se on isomman puoleinen hänen valtasa, *eikö tuota raahaki lie iä'ikkuinen* Tuavetin valtaistuimella ja hänen hiippakunnassaasa. (RPP 107.)

Suuri on hänen valtansa, ja rauha on loputon Daavidin valtaistuimella ja hänen valtakunnassaan. (Jes. 9:6)

Ensimmäinen esimerkki edustaa kieltomuotoisten *kO*-kysymyslauseiden yleisintä tyyppiä *eikö(s) tuo* + potentiaali. Forsbergin aineistossa kieltomuotoisia *kO*-kysymyslauseita on parisataa, ja näistä vain kymmenkunta on epäileviä. Yleensä puhuja siis uskoo väitteensä pitävän paikkansa. (Forsberg 1998: 288–289.) Tällainen tapa käyttää potentiaalia on keskustelufraasi, johon puhuja ei odotaakaan vastausta. Oma mielipide tai ajatus ilmaistaan varovasti. Jälkimmäisessä esimerkissä kannattaa huomata myös se, että *valta* on *isomman puoleinen*. Kyse on Jumalan mittaamattoman suuresta vallasta, mutta suuruus ilmaistaan tässä hyvin lievästi.

Potentiaalia käytetään vain muutaman kerran muualla kuin kysymyslauseissa. Seuraavissa esimerkeissä potentiaalilla ei ole erityistä merkitystä. Esimerkit kuvastavat lähinnä vain itäsuomalaista tapaa käyttää modusta poikkeavasti. Ensimmäisessä voi tosin aistia myös itsen vähättelyä (vrt. Yli-Vakkuri 1986: 209):

Syntinen *kaet* minä *lienen ollunna* jo tänne mualimaan putkahtaessan – – (RPP 85.)
 Syntinen olin jo syntyessäni – – (Ps. 51:7)

”*Kaet* sinä nyt ite sen *tietänet*, kun kerran Luoja oot.” (RPP 112.)
 ”Herra, sinä sen tiedät.” (Hes. 37:3)

Molemmissa esimerkeissä on käytetty epävarmuutta ilmaisevaa modaalipartikkelia *kai*. Forsbergin aineistossa joka neljännessä väitelauseessa on käytetty jotakin modaalipartikkelia. Jälkimmäisessä esimerkissä lähtötekstin ja käännöksen lauseet ovat sävyiltään varsin erilaisia. Raamatun virke ilmaisee varmuutta ja luottamusta, kun taas *kai*-partikkelin sekä potentiaalilin käyttö saa murreversi-
 on vaikuttamaan jopa väheksyvältä.

Murteissa potentiaalilin käyttö väitelauseissa poikkeaa melko selvästi yleiskielestä. Episteeminen eli puhujan uskoa asiointilan mahdollisuudesta, todennäköisyydestä tai varmuudesta ilmaiseva käyttö on selvästi rajoittuneempaa kuin yleiskielessä. Todennäköisyyttä ja varmuutta ei yleensä ilmaista potentiaalimuodon avulla vaan eri partikkelein ja adverbein. Potentiaalimuotoja käytettäessä varmuusaste vaihtelee huomattavan paljon ja on voimakkaasti sidoksissa kontekstiin. (Forsberg 1998: 58, 216, 221.) Yhdessäkään tämän luvun esimerkissä ei ole kyse siitä, että puhuja olisi epävarma lausuman sisällöstä.

3.2. Imperatiivilauseiden muokkaaminen

3.2.1. Partikkeleiden ja yksittäisten sanojen lisääminen

Raamatussa on varsin paljon imperatiivimuotoja. Tällä muodolla voi ilmaista käskyä, kehotusta, pyyntöä, lupaamista, neuvoa tai kieltoa (Hakulinen ym. 2004: 1511). Varsinkin käskyn ja kehotuksen raja on häilyvä. Raamatussa imperatiivimuotoja on paljon rukouksissa, joissa niillä ilmaistaan pyyntöä. *Rakkauven korkeen veisun* rakastavaisten imperatiivimuodot ovat yleensä kehottavia.

Kuten kysymyksiä, myös käskyjä on muokattu useimmin eri tavoin *Raamatun parhaissa paikoissa*. *Apostoliin teot* sitä vastoin noudattelee alkuperäistekstiä melko tarkasti:

Enkelj tyrkkäs Pietarija ja sano: ”Nyt noose jootuin.” Kahleet valahti Pietarin käsistä. Enkelj sano: ”Pane vaattees piälle ja sömplikkäät jalakaan.” Pietarj puki piälleen ja enkelj jatko: ”Viskoo viitta niskaan ja tule jälestä.” (AT 55.)

[E]nkeli töytäisi Pietarin hereille sanoen: ”Nouse kiireesti. Kahleet putosivat Pietarin käsistä. Enkeli sanoi: ”Vyötä vaatteesi ja pane kengät jalakaasi.” Pietari teki niin, ja enkeli sanoi: ”Heitä viitta harteillesi ja seuraa minua.” (Ap. t. 12:7–8)

Rukouksissa tai muussa Jumalalle suunnatussa puheessa imperatiivimuodot ovat säilyneet sellaisinaan. Tähän vaikuttanee rukousten opittu muoto. Toisaalta niiden imperatiivimuodot eivät ole luonteeltaan käskettäviä vaan pyytäviä.

Kun samassa lausumassa on useita käskyjä, niistä muokataan yleensä vain ensimmäistä:

Ja Jumala huastelj eelleen: ”*Otahan* mukkaas se ainuva poekas Iisakki, josta sinä niin kovasti tykkeet ja *kulukeuvvu* Moorian muahan ja *uhroo* poekkeen poekas polttouhriks siellä vuorella, jonka minä sinulle näätän.” (RPP 20; 1. Moos. 22:2)

Useisiin murrekäännösten imperatiivilauseisiin on lisätty liite- ja sävypartikkeleita. Liitepartikkeleita *pA(s)* ja *hAn* käytetään samoin kuin edellä käsitellyissä kysymyksissäkin, mutta käskylauseissa esiintyvät lisäksi sävypartikkelit *vuan* ’vaan ~ vain’, *toki* sekä *nyt*.

Käskymuodoissa käytetään samoja liitepartikkeleita *pA(s)* ja *hAn* kuin kysymyksissäkin. *Raamatun parhaissa paikoissa* toinen niistä on valtaosassa lauseita, *Rakkauven korkeessa*

veisussa pA(s) on tavallinen. Kysymyksissähän partikkelit *pA* ja *s* eivät esiinny yhdistyneinä. Myös *Apostolliin teoissa pA* on imperatiivimuodoissa yleisin liitepartikkeli. Se tekee käskyistä ehdotuksen sävyisiä (Hakulinen ym. 2004: 800):

”Onko Jumalan eissä okein totella teitä ennemmin kuin häntä? *Ratkaskeepa* ite. Ee myö voeja olla iäneti siitä mittee myö on nähty ja kuultu.” (AT 20; Ap. t. 4:19)

Minu’ rakkaanj, kukka ryytmuالتانج, kaekki outtaavat sinun kuhtuvas. *Kutuppa* minut! (RKV 60; Laul. 1. 8:13)

Myös *hAn*-liitteinen käsky tulkitaan usein ehdotuksen luonteiseksi. Partikkeli implikoi, että lauseen asia on puhujille yhteistä ja tuttua tietoa, joten puhuteltava on jo varautunut toimintaan joka tapauksessa. Käskyn sävy on siis varsin lievä. (Hakulinen ym. 2004: 796, 798.) Murrekäännöksissä käskyjen ja kieltojen taustalla tuskin on ajatusta yhteisestä tiedosta, joten liitepartikkelin tehtävänä on pehmentää sanottavan sävyä:

”*Elekeehän hättäellä*, hengissä on.” (AT 90.)

”*Älkää hätäilkö*, hän on hengissä.” (Ap. t. 20:10)

Vaikka partikkelit tekevät imperatiivimuodosta yleensä ehdottavan, sekä *hAn*- että *pA(s)*-liitteisten käskyjen tarkoitus voi todellakin olla komentaa joku tekemään jotakin:

Ja Jumala huastelj eelleen: ”*Otahhaan* mukkaas se aenuva poekas Iisakki, josta sinä niin kovasti tykkeet – –” (RPP 20; 1. Moos. 22:2)

Vaaraon tyttö sano äetille: ”*Otappas* tämä laps matkaas ja imetä sitä minulle, niin minä maksan sinulle palakkoo siitä eestä.” Eokko otti poekasa ruokittavakseesa. (RPP 41; 2. Moos. 2:9)

hAn-partikkeliä käytetään murteissa selvästi tiheämmin kuin yleiskielessä. Murteissa se esiintyy lähes neljänneksessä (23,4 %) kaikista lauseista, kun taas yleiskielessä sitä on vain 6,8 prosentissa. Yleisyyttä selittää ainakin se, että *hAn* voi liittyä kaikkien sanaluokkien sanoihin. Murteissa se liittyy useimmin, 45 prosentissa kaikista tapauksista, verbiin. Tämä on tyypillistä etenkin savolaismurteille. (Laiho 1984: 46, 60–61, 63.)

Liitepartikkelien lisäksi etenkin *Raamatun parhaissa paikoissa* esiintyvät usein partikkelit *vuan* ’vaan ~ vain’, *toki* ja *nyt*. *Apostolliin teoissa toki* on tavallisin. Lauseissa on usein myös jokin liitepartikkeli:

Herra sotti teijän puolesta, pitääke työ *vuan* pienempöo iäntä. (RPP 44.)
 Herra sotii teidän puolestanne, olkaa te hiljaa. (2. Moos. 14:14)

”Elä *hyvä mies tok* tie itelles mittään! Tiällähän myö kaekki vielä ollaan!” (AT 75.)
 ”Älä tee itsellesi mitään! Me olemme kaikki täällä.” (Ap. t. 16:28)

”Tuokeehan *nyt sitä* purtavata.” (RPP 32.)
 ”Tuokaa ruoka sisään.” (1. Moos. 43:31)

Partikkelin *nyt* sisältävät käskyt ja kehotukset ovat muodoltaan hoputtavia tai kättäviä. Tämä tulkinta sopii murrekäännöksissäkin useimpiin tapauksiin, joskaan tulkinnat eivät ole mitenkään ilmiselviä. *Vaan* tuo käskyyn toisaalta vähättelevän, toisaalta sallivan sävyn. (Hakulinen ym. 2004: 792, 796). Aineiston esimerkeissä sävy on lähinnä salliva ja rohkaiseva.

Toki on käännöksissä melko runsaasti käytetty sävypartikkeli. Käskyjen lisäksi sitä on usein muissakin repliikeissä. *Toki*-partikkeliä käytetään kehotuksissa vahvistussanana (PS s.v. *toki*). Aineistossani sen merkitys on suunnilleen sama kuin *hAn*-liitteen. Se pehmentää sanottavan sävyä ja tekee siitä ennemmin kehottavan kuin käskevän:

Anna tok sappes sammua, eläkä ihan koko kansoo hävitä. Muista tok palvelijoetas Uaprahammia ja Iisakkia ja Juakoppia – – . (RPP 50; 2. Moos. 32:12.)

Käskylauseisiin on lisätty sävyn pehmentämiseksi myös muutamia muita sanoja partikkeleiden lisäksi. Tällaisia ovat esimerkiksi *kuule* ja *veikkonen*. Imperatiivissa *kuule* kiinnittää huomiota ja painottaa sanottavaa (PS s.v. *kuulla*): *Jeremijjalle tulj tämmönen ukkaasi Taevaän ukolta: ”Määhhän kuule savevvalajan tuppaan! – – ”* (RPP 110, Jer. 18:1.) Vaikka *kuule* on imperatiivimuotoinen, se ei sinänsä ole käsky eikä kehotus; se on huomionkohdistin, joka liittyy usein puhutteluilmaukseen (Hakulinen ym. 2004: 1025). Virkkeen varsinaista käskyä on sitten pehmentetty jollakin tavalla, edellisessä esimerkissä *hän*-liitteellä.

Toinen partikkeleihin kuulumaton sana, jota käsky- tai kieltolauseisiin on lisätty, on *veikkonen*. Sitä käytetään etenkin huudahduksissa ja päivittelyissä (PS s.v. *veikkonen*). Päivittelevä sävy onkin kieltolauseissa, joissa sanaa on käytetty:

Herran enkelj sano: ”Elä *veikkonen* nykäse poekoos, eläkä tie sille mittään. – – ” (RPP 21; 1. Moos. 22:12.)

Uaroni vastas: ”Elä tok *veikkonen* tuollalaella himmastu. – – ” (RPP 51; 2. Moos. 32:22.)

Eräässä edellä olevassa *Apostolliin tekojen* kieltolause-esimerkissä esiintyvä *hyvä mies* on samansävyinen kuin *veikkonen*.

Melko usein käännösten käsky- tai kieltolauseisiin on lisätty puhutteluilmaus, joka kertoo, kenelle lausuma on suunnattu. Tavallisimmin on käytetty pronomia *sinä* tai *te*:

”Rukkoelkee *työ* minun puolesta Herroo, että ee vuan kävis niin kun sanoja!” (AT 39.)

”Rukoilkaa minun puolestani Herraa – – ” (Ap. t. 8:24)

Normaalissa kielenkäytössä se ei ole välttämätön eikä kovin tavallinen. Puhuttelulla on vetoava tai emfaattinen tehtävä. (Hakulinen ym. 2004: 1564–1565.) *Veikkosenkin* voisi periaatteessa tulkita tällaiseksi puhutteluilmaukseksi, mutta kaikki muut tapaukset ovat pronomineja *sinä* tai *työ*. *Veikkonen* ei myöskään yksilöi, kenelle lausuma on osoitettu.

3.2.2. Konditionaalien käyttö

Suomen kielessä konditionaalien käyttö on yksi keskeinen tapa esittää kohteliaita pyyntöjä. Penttilän mukaan (1963: 476) ”[k]ohtelias sävy perustuu siihen, että kond. asettaa tekemisen ikään kuin riippuvaksi jostakin ehdosta, joka jätetään lausumatta, ja siten sanonnan varmuus lieventyy”. Muutamat Raamatun imperatiivimuodot on muutettu murrekäännöksissä konditionaalimuotoisiksi väite- tai kysymyslauseiksi. Ne voivat olla sekä myönteisiä että kielteisiä. Käsittelen ne tässä käskyjen ja kieltojen yhteydessä siksi, että lausumien tarkoituksena on käskää, kehottaa tai pyytää.

Käännöksissä näiden lausumien tarkoituksena ei liene ilmaista puhujan kohteliaisuutta. Konditionaalien käytöllä ilmaistaan tässä ennen muuta kunnioitusta tai kursailua; tällaisia pyyntöjä esitetään vain Jumalalle tai jollekin selvästi korkea-arvoisemmalle henkilölle.

Sitten Mooses rehveli takasin Herran luokse ja sano: ” – – *Antasit nyt anteeks* niihen synnit. Vuan jos et suata, niin pyihi minun nimen poekkeen kirjostas.” (RPP 52.)

Sitten Mooses palasi Herran luo ja sanoi: ” – – *Anna anteeksi* heidän syntinsä. Mutta jos et anna, niin pyyhi minun nimeni kirjastasi.” (2. Moos. 32:31–32.)

– – *Jos saes pyytee*, että *saesin huastoo* immeisille. (AT 98.)

– – Pyydän sinua, *salli* minun puhua kansalle. (Ap. t. 21:39)

Uaroni vastas: ” – – Ne ne sano minulle: ’*Tekisitkään* tuota jumalan, joka johattelloo meitä matkalla. – – ’” (RPP 51.)

Aaron vastasi: ” – – He sanoivat minulle: ’*Tee* meille jumala, joka johtaa meitä matkallamme. – – ’” (2. Moos. 32:22–23)

Ensimmäinen ja toinen esimerkki ovat muodoltaan väitelauseita. Sävyltään ne ovat vetoavia. Kolmannessa esimerkissä verbinmuoto on *tekisitkään* ’tekisitköhän’, joka taas on kysymys. Kysymysmuotoon on lisätty vielä liitepartikkeli *hän*, mikä tekee pyynnöstä hyvin kursailevan. Tätä sävyä vahvistaa myös epäröintiä ilmaiseva partikkeli *tuota*.

Kieltomuotoisia konditionaaleja voidaan puhekielessä käyttää pyyntöinä: *Et veisi tätä postiin mennessäsi*. Ne ovat astetta vetoavampia kuin myöntömuotoiset. (Hakulinen ym. 2004: 1570, 1573.) Tällaiset pyynnot ovat kohteliaita ja ilmaisevat toivomusta. Niitä Pursiainen ja Hyvärinen ovat käyttäneet useammin kuin konditionaalien myöntömuotoja. Pääsyyinä tähän lienee se, että näin käskyistä saadaan hyvin epäsuoria. Tämä sopii hyvin käsitykseen kiertelevästä savolaisesta puhetavasta. Sävy on selvästi kursaileva, ehkä arastelevakin.

Hiän [Joona] rukkoel Herroo ja virkko: ” – – *Etkö* tuota, Herra, jo *voes ottoo* tätä minun henkriepuan poekkeen. – – ” (RPP 130.)

Hän rukoili Herraa ja sanoi: ” – – *Ota* nyt, Herra, minun henkeni. – – ” (Joona 4:3.)

– – kerräänty israelilaeset Uaronin liepeille ja huastelivat sille: ”*Etkään* tuota *tekis* meille jonniillaesen jumalan kuvatuksen, joka juohattelis meitä tällä reissulla. – – ” (RPP 48.)

– – israelilaiset kerääntyivät Aaronin luo ja sanoivat hänelle: ”*Tee* meille jumala, joka johtaa meitä matkallamme. – – ” (2. Moos. 32:1.)

Ensimmäisessä esimerkissä oleva modaaliverbi *voida* on yleinen kieltoverbialkuisissa konditionaalilauseissa (Hakulinen ym. 2004: 1573).

Esimerkeistä näkyy, kuinka tässä lausetyypissä on käytetty muitakin käskylauseita pehmentäviä keinoja. Molemmissa on epäröivä *tuota* ja jälkimmäisessä *hän*-liite. Lauseke *jonniillaesen jumalan kuvatuksen* kertoo myös siitä, etteivät pyytäjien vaatimukset ole kovin suuret.

Edelliset esimerkit ovat muodoltaan kielteisiä kysymyslauseita; niissä molemmissa on *kO*-liitepartikkeli. Etenkin jälkimmäinen on muodoltaan hyvin retorinen. Kieltoimuotoinen retorinen kysymyslause vastaa yleensä merkitykseltään myönteistä (Kiuru 1977: 60). Tavallaan näitä

kysymyksiä voidaan pitää retorisisina: niihin ei odoteta vastausta, koska tarkoitus on kuitenkin pyytää tai käskää.

Rakkauven korkeen veisun ensimmäisessä säkeessä on käytetty konditionaaliallaimessa toivetta:

Suutelispa hiän nyt minuva, antas pusujaasa! (RKV 7.)
Suudelkoon hän minua, antakoon suudelmiaan! (Laul. 1. 1:2)

Alkutekstissä ei ole kyse varsinaisesta imperatiivi-ilmauksesta, vaan siinä esitetään toivomus. Käännöksen konditionaalimuoto on sen kanssa synonyyminen. (Ks. Hakulinen ym. 2004: 1570, 1576.)

Edellisen esimerkin alkutekstissä on käytetty yksikön kolmannen persoonan imperatiivia. Raamatun tekstissä se on melko tavallinen, ja yleensä yksikön ja monikon kolmannen persoonan käskymuodot ovat säilyneet käännöksissä lähtötekstin mukaisina:

Jiäköön hänen assuinpaekkasa aatijoks eekä siinä kukkaan asuko (AT 10; Ap. t. 1:20)

Jumala *siunatkoon* sinua, poeka (RPP 31; 1. Moos. 43:29)

Edellä esitetyn lisäksi varsinaisen pyynnön tai käskyn eteen on sijoitettu erilaisia johdattelevia lauseita, joissa on myös käytetty konditionaaliallaimia. Murreversioiden käskyille ja kielloille on tyypillistä, että ne ovat huomattavankin paljon pitempiä kuin Raamatun vastineet.

Huomen uamuna hiän [laapias samarialaenen] kaevo sitten kukkarostaasa kaks tenaria, lykkäs ne sen kievarin isännälle ja virkko sille: *'Oeskoon tuo mitä, jos sinä vähän kahtosit tämän vaevasen perrään! --'* (RPP 158–159.)
 -- ja sanoi: *'Hoida häntä. --'* (Luuk. 10:35)

Oeskoon tuo mahollista, että pesisit minun viäryyventekon poes poekkeen, antasit anteeks lankeemuksen. (RPP 85.)
Pese minut puhtaaksi rikoksestani ja anna lankeemukseni anteeksi. (Ps. 51:4)

Käsittelen vielä myöhemmin taajaan käytettyä *saattaa*-verbiä. Sen avulla on muodostettu yksi pyyntö tai käsky, jota ei välttämättä heti sellaiseksi tunnista Käännöksessä on muutettu paitsi modusta myös persoonamuotoa. Katkelma on tuhlaajapoika-vertauksesta.

Yhen kerran se nuoremp sannoo paakaatti suoraan isälleen: 'Minä sitä tok *suattasin ottoo* sen ossuutenj ommaesuuvvestas vaekka hetpaekalla.' (RPP 160.)

Nuorempi heistä sanoi isälleen: 'Isä, anna minulle osuuteni omaisuudestasi.' (Luuk. 15:12)

3.2.3. Luomiskertomus

Olen valinnut luomiskertomuksen, *Mualiman luomisen*, erilliseen käsittelyyn siksi, että siinä olevien imperatiivilauseiden merkitys poikkeaa muualla olevien merkityksestä. Ne ovat deklaratiiivilauseita, eikä niillä pyritä vaikuttamaan kuulijaan. Luomiskertomus on epäilemättä tunnetuimpia Raamatun katkelmia, joten sen valinta Pursiaisen ja Hyvärisen toimittamaan *parhaisiin paikkoihin* on perusteltua. Toisaalta luomiskertomuksen murrekäännös on kiinnostava siksi, että tälle luvulle ei ole luonnollista pohjaa tai vertailukohtaa aidossa, puhutussa murteessa. Silti tämäkin kertomus, jonka ainoa puhuja on Jumala, on muokattu paitsi muodollisesti myös tyyllillisesti savolaiseksi.

Deklaratiivilauseet ovat Austinin puheaktiteorian mukaan ilmauksia, joilla puhuja aiheuttaa välittömiä muutoksia institutionaalisissa asiointiloissa. Usein käytettyjä esimerkkejä ovat mieheksi ja vaimoksi julistaminen, ristiminen sekä sodan julistaminen. (The Linguistics Encyclopedia 1991: 416–418.) Samankaltaisia puhumalla suoritettavia muutoksia on Raamatun luomiskertomuksessa, joskin mittasuhteet ovat huomattavasti suuremmat. Kirjakielisen raamatunkäännöksen lauseissa on käytetty yksikön ja monikon kolmannen persoonan imperatiivia, mikä on Raamatun kielelle yleensäkin tyypillistä. Puhekielessä ja murteissa nämä muodot ovat harvinaisia, joten murrekäännöksessä niitä on muokattu eri tavoin.

Luomiskertomuksen (RPP 7–10; 1. Moos. 1) deklaratiiivilauseiden muokkaamisesta voi erottaa neljä erilaista tapaa. Lauseissa on siis käytetty eri keinoja hyvin monipuolisesti; yhteensä näitä lauseita on yhdeksän.

Ensimmäinen tapa on *jos*-konjunktion ja konditionaalin käyttäminen:

Joskoon tuo tulis valo; *Jospa* nuo taivaankannen alaset veet kokkoontusivat yhteen kohtaan (RPP 7–8.)

Tulkoon valo; Kokoontukoot taivaankannen alapuolella olevat vedet yhteen paikkaan (1. Moos. 1:3, 9)

Raamatussa Jumala on kaikkivaltias. Näistä kahdesta esimerkistä voisi kuitenkin saada sellaisen kuvan, että Jumala esittää toivomuksen tai ehdotuksen; se saattaa toteutua tai jäädä toteutumatta. Konjunktioita *jos* käytetään lauseen alussa ilmaisemassa, että puhuja pitää lauseen sisältöä epävarmana tai mahdollisena (SMS s.v. *jos*). Edellisissä alaluvuissa on ollut esimerkkejä siitä, kuinka ihminen esittää Jumalalle pyyntöjä. Ne ovat hyvin samankaltaisia kuin käänöksessä oleva Jumalan sana: näissä lauseissa on käytetty konditionaalialia ja liitepartikkeleita. Sävy ei ole määräävä. Jumalasta tehdään tässä siis varsin inhimillinen olento.

Kolmessa virkkeessä on käytetty sitä muualla käänöksissä varsin yleistä muokkaustapaa, jossa konditionaalimuotoiseen verbiin lisätään kysymysliite *kO* sekä liitepartikkeli *hAn*.

Oeskoon nuita valoja taevaankanteen laettoo erottelemmaan päivän yöstä; *Tuottakoon* tuo mua kaekensorttisia eläviä otuksia, karjaelläemiä, pikkuelukoeta ja villielukoeta; *Tekisköön* tuota immeisen. (RPP 8–9.)

Tulkoon valoja taivaankanteen erottamaan päivän yöstä; Tuottakoon maa kaikenlaisia eläviä olentoja, kaikki karjaeläinten, pikkueläinten ja villieläinten lajit; Tehkäämme ihminen – – (1. Moos. 1:14, 24, 26)

Ensimmäisessä esimerkissä Jumala tekijänä on häivytetty, subjektina on *mua*. Merkitykseltään lause on siis samankaltainen kuin edellä esitellyt *jos*-lauseet. Myöskään kahdessa jälkimmäisessä esimerkissä Jumala ei ole suoranaisesti esillä. Niissä on käytetty nollasubjektia. Lauseet kuvaavat mahdollisuutta suorittaa teko, eivät teon suorittamista sinänsä. (Hakulinen ym. 2004: 1289.)

Kolmannen persoonan imperatiivimuodot ovat säilyneet käänöksessä kahdessa lauseessa. Puhekielessä kolmannen persoonan, sekä yksikön että monikon, imperatiivi on hyvin harvinainen. Alkuperäisessä Raamatun tekstissä kolmannen persoonan imperatiivi taas esiintyy lähes jokaisessa lausumassa, mikä voi olla syynä muutamaan säilytettyyn tapaukseen. Muualla aineistossa kolmannen persoonan imperatiivimuotoja ei ole yleensä muokattu mitenkään.

Työntäköönpä vuan mua vihreöttä; *Olokaat* ne merkinä osottamassa määrääkoja, hetkiä ja vuosia (RPP 8.)

Kasvakoon maa vihreyttä; olkoot ne merkkeinä osoittamassa määrääkoja, hetkiä ja vuosia (1. Moos. 1:11, 14)

Yllä olevista esimerkeistä ensimmäisessä on käytetty myös sävypartikkelia *vuan*, joka on tavallinen muissa käänösten käskyissä.

Puhekielessä käytetään yleisesti passiivia monikon ensimmäisessä persoonassa. Savon murteessa passiivimuoto on lähes syrjäyttänyt *mme*-päätteiset persoonamuodot. Muissakin murteissa sekä puhekielessä sitä käytetään hyvin yleisesti imperatiivimuodon sijaan; *menkäämme* on ylätyylinen, *mennään* tavallinen. (Yli-Vakkuri 1986: 89.) Itse Raamatussa käytetään toki kirja- ja yleiskielistä muotoa (*tehkäämme ihminen*). Käännöksen luomiskertomuksessa passiivia on käytetty kerran:

Laetetaanpas kuartuva kupu vessiin välliin erottamaan veet toesistaasa. (RPP 8.)

Tulkoon kaartuva kansi vesien väliin, erottamaan vedet toisistaan. (1. Moos. 1:6)

Tässä esimerkissä persoona vaihtuu: Raamatussa persoona on yksikön kolmas, mutta käännöksessä käytetty passiivimuoto viittaa puhujaan.

Yli-Vakkurin mukaan (1986: 91–92) suomen kielessä pyritään välttämään persoonan korostamista. Mielellään käytetään epämääräistä persoona tai persoona kierretään kokonaan. Näin vältetään itsen korostamista. Toisaalta pitää muistaa sekin, että luomiskertomuksessa on vain yksi Jumalan minämuotoinen lause: *Minä annan teille kaikki siementä tekevät kasvit* – (1. Moos. 1:29; RPP 9). Käännöksessä tämä persoonamuoto on säilytetty.

Olen jo aiemmin maininnut, että yleensä virkkeet pitenevät savoksi käännettäessä. Neljäs tapa, jolla luomiskertomuksen deklarativilauseita on muokattu, onkin lyhyehkön lauseen lisääminen virkkeen alkuun:

Oes kaet se mukava, jos veet vilistäs eläviä elukoeta ja linnut lennellä liehkasis taivaankannen alla. (RPP 8–9.)

Viliskööt vedet eläviä olentoja ja lennelkööt linnut ilmassa taivaankannen alla. (1. Moos. 1:20)

Tavallisissa käskyissä tai pyynnöissä alkuun lisätään *oeskoon tuo* -alkuinen lause, tässä *oes kaet se mukava*. Molemmissa käytetään konditionaalia, mikä on Pursiaiselle ja Hyväriselle tyypillistä.

Luomiskertomuksen imperatiivilauseiden muokkaaminen poikkeaa jonkin verran muiden Raamatun kohtien muokkaamisesta. Muualla yksikön ja monikon kolmannen persoonan imperatiivimuodot on yleensä säilytetty, mutta tässä niitä on muokattu varsin paljon. Syynä tähän lienee se, että kaikkien muotojen säilyttäminen jättäisi tekstin epäsavolaiseksi ja melko kirjakieli-

seksi. Toisaalta syynä lienee myös tekijöiden ilmeinen pyrkimys vaihtelevaan ja värikkääseen tekstiin.

Huomionarvoinen on kuitenkin se seikka, että *Mualiman luominen* on varsin samanlaista tekstiä kuin muukin käännös. Siinä on aivan samoja piirteitä kuin muissa imperatiivilauseissa. Luvun erikoisasemalla tai sillä, että sen ainoa puhuja on Jumala, ei ole juuri vaikutusta. Jumalan puhumaksi kirjoitetussa murteessa on aivan samoja savolaisen puhettavan piirteitä kuin kenellä tahansa muulla puhujalla.

3.3. Käskeminen ja kysyminen vertailuaineistossa

Kysymyksiä ja pyyntöjä on usein mahdotonta erottaa toisistaan pelkän murretekstin perusteella. Myös käännöksissä monet lähtötekstin imperatiivilauseet on muutettu kysymysmuotoisiksi, mutta kysymykset sekä käskyt ja pyynnöt pystyy erottamaan toisistaan lähtötekstin avulla. Vertailuaineistossa – *Suomen kansan murrekirjassa* sekä *Lapinlahden murretta* -näytteessä – erottaminen ei ole aina mahdollista, koska mitään lähtötekstiä ei ole. Tämän vuoksi käsittelen molemmat lause-tyypit samassa yhteydessä.

Suurin osa esimerkeistä on *Suomen kansan murrekirjasta*. Lapinlahden murrenäytteet ovat pääosin monologia, ja kysymykset ja käskyt edellyttävät yleensä useamman henkilön keskustelua. Haastattelijoiden ja kielenoppaiden välillä on luonnollisesti jonkinlaista sanallista vuorovaikutusta, joten joitakin esimerkkejä voi esittää myös aidosta murrepuheesta. Yksi esimerkki on myös Tuomas Partasen referoimasta keskustelusta.

Koko vertailuaineisto sisältää melko vähän selvästi kysymyksiksi tarkoitettuja kysymyslauseita. Niissä on kuitenkin paljon samoja piirteitä kuin murrekäännösten kysymyksissä: liitepartikkeleiden yhdistäminen kysyviin sanoihin on hyvin yleistä. Yleisin liitepartikkeli on *s*. Melko yleinen on myös *hAn*. Käännöksissä yleinen *pA* ei esiinny vanhempien tekstien kysymyslauseissa kertaakaan. Liitepartikkeleiden lisäksi teksteissä esiintyy itsenäisiä sävypartikkeleita, joista yleisin on *sitä*.

TP: Niin tuota *sitteskös* se vasta otetaan ku se naohottaa?

EL: Joo.

TP: Joo joo. *Ottakos* tänä pänä muualla ottanna? (LM 60.)

- – Ropposka kellekkääm mittään hievahtamata mänj kaappijas Jumperin puhheelle ja kysy että ”*ettäköön* kaappijas ottasj meejjän poekoo tänne kaappaannep piksentiks (=juoksupojaksi)?” (SKM 36.)
- – toenen niistä herrojsta sano: ”*Onkoon* tuo Anni tuhma?” – Vuan se Oskarj-niminen sano: ”Ee, tuhma se ee oo.” Toinen: ”Voepko *sitä* viisas olla nuin tietämätön?” – – (SKM 59.)

Potentiaalimuotoja on käytetty kysymyksissä muutaman kerran.

- Paljokos kahvista tulloo? sano Tapalinej ja vetäjs kukkaro hoosusat taskusta.
- Paljoko tuosta *tullenoo*? äet sano isälle. (SKM 79.)

Vertailuaineistossa retorisia kysymyksiä esittää eniten Aukusti Hiltunen. Seuraavassa hän suhtautuu epäluuloisesti väitteeseen, jonka mukaan maailma on pyöreä:

- – Mut mitenkä se *lies* sekii’ ’asija, että – – onko se näem pyörree niinkun koppi –
- . Mitehhäl lies se *eiköhäl lies* sehii humpuukkia! (LM 8.)

Katkelman viimeisessä lauseessa potentiaalimuoto on osa kieltomuotoista *kO*-kysymystä. Lause-tyyppi on murteissa hyvin yleinen, ja siitä on esimerkkejä myös murrekäännöksissä. Koko vertailuaineistossa potentiaalia on kuitenkin käytetty eri lausetyypeissä selvästi harvemmin kuin pääaineistossa.

Imperatiivimuotoja on teksteissä hyvin vähän, paljon vähemmän kuin käännöksissä. Vertailuaineiston perusteella imperatiivia voisi siis pitää Savon murteelle sangen epätyypillisenä sanomisen tapana. Erot imperatiivimuotojen taajuudessa johtuvat tekstien erilaisista lähtökohdista. Kun murretta kirjoittaa tai puhuu suoraan ilman lähtötekstiä, sitä voi tuottaa aidosti murteenpuhujien ajattelutavan mukaisesti. Ajattelutapa taas näkyy käytetyssä kielessä. Käännettäessä lähtöteksti rakenteineen vaikuttaa väistämättä kirjoitustapaan. Tekstin pintatasoa ei voi muuttaa kovin paljon ilman, että tekstin sisältö muuttuu.

Vertailuaineistossa olevia imperatiivimuotoja on muokattu samoin keinoin kuin varsinaisessa aineistossakin, lisäämällä eri sävypartikkeleita tai muita pehmentäviä sanoja:

- *Kerroppas* Miina vielä siitä tuvan pesusta.
- Suattasinhan tuonnii huastoo jos vieraat kehtoo kuunnella.
- Kyllä tok. Anna tulla *vuan*! – – (SKM 45.)

Esimerkin Miinan vastauksessa näkyy myös selvää kursailua ja vaatimattomuutta, mikä on melko yleistä varsinaisessakin aineistossa.

Aineistossa on paljon sellaisia kysymysmuotoisia lauseita, joiden tarkoitus on lähinnä pyytää, kehottaa tai käskää. Tällaisia ovat esimerkiksi seuraavat:

Mänin yhen roovan luo jonka mies olj isänj serkku ja sanojn sille että ”*jos työ antasi-ja velaks viiskymmentä pennijä rahhoo että minä ajjoo köröttäsin yhen asemavälin junassa – –*” (SKM 60.)

”Vuan jos minä oesin vähä niinku eokon etinnässä jotta, *passoeskoon tuo sulle lähtee* sinne meelle emannuutta pitämää, ja jos tuo tämmöjnen mies sinuva muuten alakajsi illaattoo ja *hirvinnet salolle lähtee?*” tuumaellu siihen mies. (SKM 65.)

”Hyvvee iltoo”, sanojn että ”tuolla Ana-Revon niityllä tarvihtees vähä apuva, siellä kun pallaa heenät karholle ja on vuarassa männä mehtäännii eekä siellä oo nyt kun kolome vanahoo kutosta, että *jos työ lähtisijä avuks.*” (SKM 67.)

Kaikki kolme ovat sävyiltään pyytäviä. Jokaisessa on käytetty konditionaalia, mikä on hyvin yleistä myös varsinaisessa aineistossa. Ensimmäisessä ja kolmannessa on käytetty myös *jos*-sanaa. Toisessa esimerkissä on myös potentiaalimuotoinen verbi *hirvinnet* ’uskaltanet’; potentiaalihan on tavallinen kysymyslauseissa.

Esimerkeissä on myös joitakin eroja murrekäännöksiin verrattuna. Kahdessa jälkimmäisessä alkuunpääsy on vaikeaa; kysymystä pitää ensin pohjustella kunnolla. Kaikissa kolmessa puheenvuorossa on paljon muutakin kuin varsinaisena asiana oleva pyynnön esittäminen. Toisessa esimerkissä kyse on kosinnasta, joten virkkeeseen sisältyy runsaasti kursailua. Kolmatta esimerkkiä on hyvä näyte stereotyyppisestä savolaisuudesta: niitty palaa, mutta muustakin ehtii puhella. Tarina jatkuu vielä siten, että ennen palopaikalle lähtöä miehet pitävät kahvitaukonsa loppuun.

Tämänkaltaista kursailua tai muuta ns. ylimääräistä puhetta ei liene mahdollista lisätä käännöstekstiin kovinkaan paljon sisältöä muuttamatta. Mahdotonta se on etenkin Raamatun tekstin käännöksissä: Raamattua pidetään pyhänä tekstinä, joten mittava lisääminen ei sovi. Lisäyksiä on toki tehty (ks. myös Hasala 2004: 66–74), mutta ne ovat yleensä suhteellisen lyhyitä.

Ensimmäisessä edellisistä esimerkeistä puhuja teitittelee puhuteltavaa. Teitittely on vertailuaineistossa muutenkin hyvin yleistä. Murrekäännöksistä se puuttuu kuitenkin täysin. Tähän vaikuttanee voimakkaasti lähtötekstin malli, johon teitittely ei kuulu. Suora puhuttelu kierretään vertailuaineistossa usein myös kolmatta persoonaa käyttämällä:

Siitte se kysy, että ”mistees kaakoo *tua vieras on?*” (SKM 35.)

Tätäköön kohteliaan kysymyksen tapaa ei ole käytetty varsinaisen aineiston teksteissä.

3.4. Savolainen puhetapa muissa lausetyypeissä

Tässä luvussa käsittelen yleisesti muita lausetyyppejä kuin kysymys- ja käskylauseita. Tarkastelen sitä, millaisilla ilmauksilla tekstiä on savolaistettu. Aluksi tarkastelen keinoja, joilla puheeseen tuodaan näennäistä epävarmuutta. Näennäistä tämä epävarmuus on siksi, että se perustuu vain muotoon; sisällöstä puhuja on yleensä varma. Rinnastan epävarmuuden epäsuoraan sanontaan, jota pidetään juuri Savon murteelle ominaisena (Nieminen 1939: 244). Aivan samasta asiasta ei tosin ole kyse. Joka tapauksessa epävarmuutta ilmaisevat ilmaukset ovat etenkin *Raamatun parhaissa paikoissa* varsin yleisiä.

Kysymys- ja imperatiivilauseiden yhteydessä käsitellyjä liite- ja muita partikkeleita käytetään paljon myös muualla tekstissä. En käsittele niitä uudestaan tässä, koska merkitykset ovat samoja kuin edellä. Yleensä merkitykset eivät poikkea yleiskielestä.

3.4.1. Verbit *taittaa*, *näyttää* ja *saattaa*

Taitaa ja *saattaa* kuuluvat modaalisiin verbeihin. Ne ilmaisevat episteemistä modaalisuutta eli puhujan käsityksiä väitteen mahdollisuudesta ja varmuudesta. Suomen kielessä on useita eri tapoja näiden käsitysten ilmaisemiseen; voidaan käyttää eri verbejä, adverbeja, partikkeleita sekä verbien potentiaalimuotoja. Ilmaukset voidaan sijoittaa modaaliselle asteikolle sen mukaan, kuinka vahvaa tai heikkoa todennäköisyyttä niillä ilmaistaan. (Hakulinen – Karlsson 1995: 262–264; Hakulinen ym. 2004: 1483.)

Näyttää ei kuulu varsinaisiin modaaliverbeihin. Modaaliverbit saavat täydennykseen A-infinitiivin tai MA-infinitiivin illatiivin, kun taas *näyttää*-verbin täydennyksenä on *että*- tai *kuin*-lause tai referatiivirakenne. *Näyttää* kuuluu vaikutelmaverbeihin. Myös se ilmaisee kuitenkin

episteemistä modaalisuutta, puhujan arviota asiantilasta tai asennoitumista sen paikkansapitävyyteen. (Hakulinen ym. 2004: 1490, 1501.)

Verbien *taitaa* ja *näyttää* merkitykset ovat eräissä yhteyksissä hyvin lähellä toisiaan. Ensimmäisen yksi merkitys on 'tuntua, vaikuttaa joltakin', jälkimmäistä käytetään 'ilmaisemassa lauseen sisällön todennäköiseksi, luultavaksi, mahdolliseksi' (PS s.v. *näyttää*, *taitaa*). Niitä voi usein käyttää samassa lauseyhteydessä, joskin ne vaativat erilaisia lauserakenteita: *Taitaa tulla sade. ~ Näyttää tulevan sade*. Molemmat ilmaisevat mahdollisuutta, jonka toteutumisesta ei ole varmuutta. Väitelauseissa *taitaa* korvaa usein potentiaalalin (*tullee sade*) (Penttilä 1963: 475).

Myös näiden kolmen verbin käyttöä lausuman lieventämisen keinona ovat käyttäneet eniten Hyvärinen ja Pursiainen, mutta muutama esimerkki on myös Rytkösen tekstistä. Alkutekstiin vertaamalla voi todeta, ettei kyse ole epävarmuudesta:

”On ne vuan *taenna* suaha ihmeen tapahtummaan.” (AT 20.)

”Heidän toimestaan on *selvästikin* tapahtunut ihme.” (Ap. t. 4:16)

– – hiän [Jumala] huastelj itekseen: ”En *taejja* ennee millonkaan kirota muata immeisen taatta – – . Niin kaavvan, kun mua vuan pyssyy, ei herkii kylyvö eikä korjuu, ei kylmä eikä helle, ei kesä eikä talavi, ei päevä eikä yö.” (RPP 19.)

– – hän sanoi mielessään: ”Minä en enää koskaan kiroa maata ihmisen tähden – – ” (1. Moos. 8:21)

”*Taetaa* leiristä kantaatua tappelun mäeske.” (RPP 50.)

”Leiristä kuuluu tappelun pauhu.” (2. Moos. 32:17)

Ensimmäisen esimerkin vastineessa lähtötekstissä on varmuutta ilmaiseva sana *selvästikin*. Toisessa esimerkissä Jumala lupaa olla kiroamatta maata niin kauan kuin se vain on olemassa – ja Raamatussa Jumalan sanaan voi epäilemättä luottaa. Yksikön ja monikon ensimmäisessä persoonassa *taitaaverbiä* voidaankin käyttää performatiivisesti: verbiä käyttämällä puhuja ilmoittaa aikeistaan (Hakulinen ym. 2004: 1496). Edellisistä esimerkeistä kolmannessa on kyse aistihavainnosta, josta ei voine olla epävarma.

Taitaa-verbi ilmaisee lauseen olevan päätelmä. Edellisistä esimerkeistä ensimmäisessä puhuja on itse nähnyt ramman parantumisen (ks. AT 16), joten lausumaa voidaan pitää päätelmänä. Verbiä käytetään usein myös 'aikomisen' merkityksessä, mikä näkyy toisessa esimerkissä. (Hakulinen ym. 2004: 1496.)

Myöskään *näyttää*-verbin tai sen johdoksen sisältävissä virkkeissä ei ole kyse siitä, ettei puhuja olisi varma sanottavastaan:

Sillon egyptiläiset huastelivat: ”Nyt oes viisaen panna toesta toesen etteen ja lähtee kalappimmaan. Herra *näätästäs* käävän sottoo israelilaesiin puolesta meitä vastaan.” (RPP 46.)

Silloin egyptiläiset sanoivat: ”Meidän on lähdeävä pakoon! Herra sotii israelilaisten puolella meitä vastaan!” (2. Moos. 32:17.)

Jeesus – – utelj: ”No, naenen, missees ne nyt on? Eikö ne antannakkaan sulle sapis-koo?” ”Eihän nuo *näättännä* antavan,” vastas naenen. (RPP 167.)

Jeesus – – kysyi: ”Nainen, missä ne kaikki nyt ovat? Eikö kukaan tuominnut sinua?” ”Ei, herra”, nainen vastasi. (Joh. 8:10–11)

Nämä esimerkit heijastavat melkoisen rauhallista suhtautumista tapahtuvaan tai juuri tapahtuneeseen, eivät epävarmuutta. Näissä esimerkeissä *näyttää* olisi korvattavissa *taitaa*-verbillä, koska kummassakaan ei ole kyse minkäänlaisesta näköhavainnosta.

Vertailuaineiston puhutussa murteessa, Leena Sarvaksen *Lapinlahden murretta* -julkaisussa, *taitaa* esiintyy päättelemisen tai epävarmuuden merkityksessä neljä kertaa. Näistä kolme on Hiltusen puheesta. Hän esittää enimmäkseen omia havaintojaan ja päätelmiään luonnonilmiöiden syistä ja synnystä, joten *taitaa* merkitsee päättelemistä puhtaammin kuin varsinaisessa aineistossa. Pelkän tekstin perusteella ei tietenkään saa tietoa siitä, kuinka varma puhuja on sanomastaan. Joka tapauksessa Hiltunen jättää päätelmänsä aina hieman avoimiksi; asia voi olla toisinkin.

AH: – – Ja se [kylymä] nousoo siihej ja, ja se sittel leijjuu tuolla ylläällä se kylymä, lämmi’ on siellä tietenniiv vastassa että se ee, että kyllä se, se, *taitaa* se usva syntyäs siitä kylymästä. (LM 21.)

Partasen puheessa *taitaa* esiintyy kahdesti, mutta toisella kerralla (s. 47) se merkitsee kykenemistä. Toisella kerralla lausuman sisältö ei varsinaisesti näyttäisi vaativan *taitaa*-verbiä, vaan seuraavassa esimerkissä merkitys on samankaltainen kuin murrekäännöksissä.

EL: No onko ne [pirun kanssa liitossa olleet], s- soana jottaer rikkaaksia taikka, vai mittee, millä laella ne?

TP: Ee ne, em minä ossoos sitä nyt selitteek kum min-em muista’ ’oekkee, heitä mut hoastohan ne ennen niitä että eehän ne, ne rikkaukset [!] oot *tainnunna* pysyvän ne oh hävinnä kerrassa talot joissa niitä om piettynä niitä, rosvoim tavaroita. (LM 73.)

Näyttää esiintyy Lapinlahden murteen litteraatiossa useita kertoja, mutta se merkitsee kaikissa tapauksissa näköhavaintoa.

Raamatun parhaissa paikoissa on käytetty kerran näiden kahden verbin merkitystä lähellä olevaa *mahtaa*-verbiä, joka esiintyy tyypillisesti retorisisissa kysymyslauseissa. Väitelauseissa sillä on usein affektinen funktio. Edellinen on eräänlainen arvio vallitsevasta tilanteesta, joten sen voi tulkita affektiseksi. (Hakulinen ym. 2004: 1496, 1614.)

Vuan Mooses vuan siihen: ”Eipä *maha* raekua voetonhuuvvot, eikä siellä vaekerreta tappionkaan taatta, laalun loelotukseltahan tuo minusta *kuullostaa*.” (RPP 50.)
Mutta Mooses vastasi: ”Ei sieltä kai voitonhuuto, ei siellä valiteta tappiota, laulua minä sieltä *kuulen*.” (2. Moos. 32:18.)

Tässä on huomattava myös verbit *kuulla* ja *kuulostaa*: edellinen ilmaisee varmaa kuulohavaintoa, jälkimmäinen on ennemminkin arveleva. Tällaisella johdosten erolla myös lievennetään sanottavaa.

Myös verbillä *saattaa* on useita eri merkityksiä. Sitä käytetään ”ilmaisemassa, että jk on mahdollista, todennäköistä, luultavaa t. toisinaan tapahtuvaa” (PS s.v. *saattaa*). Merkitys on siis lähes sama kuin *taittaa*-verbin. *Saattaa* on Pohjois-Savon murteessa hyvin yleinen, ja myös Hyvärinen ja Pursiainen ovat käyttäneet sitä huomattavan paljon. Edellä esitettyjen verbiin ja *saattaa*-verbin erona on ennen muuta se, että *taittaa* ja *näyttää* ilmaisevat vahvempaa todennäköisyyttä kuin *saattaa* (*taittaa tulla sade – saattaa tulla sade*).

Lausuman sisällöllisestä epävarmuudesta ei tämänkään verbin käytössä ole yleensä kyse. Se vaikuttaa apuverbiltä, jolla on futuurinen merkitys. Tapahtumisen todennäköisyyteen verbiä käyttämällä ei oteta kantaa.

– – huastelj Israeli Joosepille: ”Veljes oovat karjan kansa Sikkemissä. Sinun se pitäs pistäätyä sinne niihen luokse.” Jooseppi vastas: ”No, *suatanhan* tuota lähteekkii.” (RPP 24–25.)

– – Joosef vastasi: ”Hyvä on, isä.” (1. Moos. 37:13)

Sen taatta, Israel, minä sitä *suatan* vielä näättäätyä. Kerta minä sen sinulle tien, pie mielessäs että silimäs ei luppase vuan oot valappeilla Jumalas eissä, sinä Israel! (RPP 120.)

Sen tähden, Israel, minä teen sinulle vielä jotakin. Koska sen sinulle teen, valmistaudu kohtaamaan Jumalasi, Israel! (Aam. 4:12)

Toki *saattaa*-verbin runsasta käyttöä voidaan pitää merkinä stereotyyppisestä savolaisesta ajatusmaailmasta: tulevaisuudesta ei koskaan voi olla täysin varma.

Sellaisiakin tapauksia on, joissa *saattaa*-verbin merkitys lienee sama kuin yleiskielessä: se ilmaisee tapahtuman mahdollisuutta. Seuraavassa esimerkissä Paavali puhuu tulevasta vaarallisesta merimatkasta, jonka kulusta ei ole tietoa. Kirjakielisessä Raamatussakin puhutaan vain hengenvaarasta, ei suoraan kuolemasta:

Puavalj varotti toesia: Veljet, minä tiijän, että tästä reessusta tulloo vaevalloenen ja vuarallinen. Siinä ee oo vuarassa vuan lasti ja puatti, henkikin *suattaa* olla katkolla.” (AT 117.)

Paavali varoitti toisia: ”Miehet, minä tiedän, että purjehduksestamme tulee työläs ja vaarallinen. Siinä ei ole *vaarassa* vain lasti ja laiva, vaan myös *oma henkemme*.” (Ap. t. 28:9–10)

Saattaa-verbillä on myös merkitys ’voida; kyetä t. pystyä tekemään jtk’ (PS s.v. *saattaa*). Tästä merkityksestä voi olla kyse tämän alaluvun ensimmäisessä esimerkissä.

Seuraavassa katkelmassa samalla *saattaa*-verbillä ilmaistaan monia eri asioita. Numerot ovat omia merkintöjäni, ja ne viittaavat alla olevaan selvitykseen verbin eri merkityksistä.

Sillon Herra anto kuulua: ”Enkö sitä minä *suata tehdä* sinulle (1), Israelin kansa, yhelä laella kun tuo savevvalaja savelleesa? – – Minä *suatan suaha piähänj* (2), että revin, riuhton kappaleiks ja paan entiseks tämän kansan eli valtakunnan. Vuan jos se vuan tämä kansa pannoo poekkeen riähkyytesä, niin *suatan* minä tok vielä *tuumata uuvvestaannii* (3), enkä välttämätä ruppeekkaan niihin teijjän kansan hävittämistalakoosiin. Piähänj *suattaa päläkehtee* tok sekkii (4), että ruppeen kyhheemään ja istuttamaan kansoo eli valtakuntoo. Vuan jos se vuan tämä kansa tekköö riähkyyttä eikä ies korvoosa lotkaata minun vakotuksille, minä *suatan* hyvin heleposti *tehhä* niin-nii (5), että en annakkaan sille sitä luppoomaan hyvvee.” (RPP 110–111.)

Silloin minulle tuli tämä Herran sana: Enkö minä, Herra, *voi* tehdä sinulle (1), Israelin kansa, samalla tavalla kuin tämä savenvalaja savelleen? – – Minä *voin päättää* (2), että revin, tuhoan ja hävitän kansan tai valtakunnan. Mutta jos se kansa luopuu pahuudestaan, minä *muutan mieleni* (3) enkä anna rangaistukseni kohdata sitä. Minä *voin* myös *päättää* (4), että rakennan ja istutan kansan tai valtakunnan. Mutta jos se kansa tekee pahaä eikä tottele minua, minä *muutan mieleni* (5) enkä anna sille sitä hyvää, minä olin luvannut.” (Jer. 18:5–10)

Numeroilla 3 ja 5 merkityssä kohdassa verbiä on käytetty apuverbin tapaan neutraalisti tai futuuria ilmaisemassa. Ensimmäinen on oikeastaan lupaus ja jälkimmäinen uhkaus, eikä niissä kummassakaan ole mukana epävarmuutta. Kohdassa numero 1 kyse on pystymisestä.

Esimerkit 2 ja 4 ovat monimutkaisempia, sillä niissä lähtöteksti ja käännös tuntuvat poikkeavan toisistaan. *Saada päähänsä* ja *pälkähtää päähän* ovat yleiskielessä ilmauksia, jotka merkitsevät, että jokin asia tulee sattumalta mieleen (PS s.v. *pälkähtää*). Ainakaan yhtä jyrkkää tulkintaa ei Raamatun tekstistä voi tehdä. Toisaalta teologinenkaan tulkinta tuskin sallisi sellaista Jumalan toimintaa. Näissä kahdessa lauseessa lienee siis sävy 'ehkä teen' tai 'pystyn tekemään' – tulkinta riippuu siitä, tukeutuuko vahvemmin lähtötekstiin vai käännökseen.

Lapinlahden murretta -litteraatiossa *saattaa*-verbi esiintyy muutaman kerran. Useimmissa kohdissa se ilmaisee selvästi epävarmuutta. Merkitys on siis sama kuin yleiskielessä. Entisajan vuoden kulkuun liittyviä ennustuksia kommentoidessaan Hiltunen esittää mielipiteensä *saattaa*-verbiä toistamalla varsin ympärilyöreästi:

– – onhan se voenunna passatakki niissä asijoessa vähä, immeistenniir rätningit, *onhan se soattanna sattuav van onhan se soattanna männäv veärinniip puoli* 'että eij-joop pitäjä paikkaasa – – (LM 38.)

Suomen kansan murrekirjassa verbi on yllättävänkin harvinainen; se esiintyy kokoomassa vain muutaman kerran.

3.4.2. Modaalipartikkelit

Modaaliset partikkelit ilmaisevat puhujan käsityksen lausuman sisällön varmuusasteesta. Ne esiintyvät tavallisesti väitelauseissa. Kirjakielessä tavallisimpia epävarmuutta ilmaisevia modaalipartikkeleita ovat *ehkä*, *kai* ja *varmaan*. (Hakulinen ym. 2004: 1518, 1520.) Aineistossani esiintyvät yleisimpinä (*kyllä*) *kai* ja *ehkä*. Pohjois-Savon murteessa *kai* on usein muotoa *kait* tai *kaet*, *ehkä* taas on *ehken* (SMS v.s. *kait*, *ehken*).

[Jumala] huastelj itekseen: ”En taejja ennee millonkaan kirota muata immeisen taata, vaekka *kyllä kaet* ne on immeisen aevotukset ja teot pahoja jo ihan nuoruuvvesta asti, vuan en minä silti *ehken* ennee millonkaan paa kaikkee elävee silleeks, niin kun nyt tein. – –” (RPP 19; 1. Moos. 8:21)

Niin ne säelyy nämä kolome, usko, toevo ja rakkaas. Vuan *kyllä kaet* se *ehken* kuitennii suurin niistä suattaa olla se rakkaas. (RPP 169; 1. Kor. 13:13)

Kai ja *ehkä* ovat hyvin lähimerkityksisiä (PS s.v. *kai*). Jälkimmäisessä esimerkissä niitä on käytetty saman lauseen määritteinä toisiaan vahvistamassa. Lähtötekstin perusteella kummassakaan katkelmassa ei pitäisi olla epävarmuutta lausuman sisällöstä. Partikkeleita on siis käytetty tuomaan tekstiin savolaisen puhutavan tuntua: mitään ei sanota täysin varmaksi.

Jälkimmäinen esimerkki Korinttolaiskirjeestä on ehdottomasti Raamatun tunnetuimpia ja siteeratuimpia kohtia, joten näin runsas muokkaus hämmästyttää. Yleensä liturgiset tai muuten todennäköisesti ulkoa opitut tekstit ovat säilyneet suhteellisen uskollisina lähtötekstille. Tässä tehtäneen jonkinlainen ”vehnästelyn” ennätys: mainittujen partikkelien lisäksi mukana ovat vielä *kuitenkin* ja *saattaa*. Syynä voi olla se, että kauniista ja tunteikkaasta asiasta on vaikea puhua suoraan.

Kai esiintyy molemmissa yllä olevissa esimerkeissä *kyllä*-sanana parina. *Kyllä kai* on kiteytymä, joka ilmaisee arvelevaa myönnytystä (SMS s.v. *kai*). Molemmissa esimerkeissä on tällainen sävy: molemmissa päädytään johonkin valintaan.

Murteissa *kai*-partikkelilla on joitakin yleiskielestä poikkeavia merkityksiä. Sitä voidaan käyttää esimerkiksi vahvistamassa toteamusta. Tällaisesta merkityksestä on esimerkkinä lause *ei kaet se (paholainen) joka kertoo siihenkääj joutak*; näyte on Pohjois-Savosta Siilinjärveltä. (SMS s.v. *kai*.) Sävy on siis jokseenkin päinvastainen yleiskieleen verrattuna. Edellä olevien esimerkkien sisältöön tämä toteamusta vahvistava sävy sopisi hyvin, mutta siitä tuskin on puhtaasti kysymys. Partikkeliä runsaimmin viljelevät Pursiainen ja Hyvärinen välttävät muualla tekstissä kaikkea jyrkkää sanontaa, joten *kai*-sanana pehmentävä sävy on linjassa muun tekstin kanssa. Myös *kai*- ja *ehkä*-partikkeleiden käyttö lähekkäin tukee epävarmuuden ilmaisemisen tai toteamuksen pehmentämisen merkitystä.

Vertailuaineistossa *kai* esiintyy jotakuinkin yhtä taajaan, kenties useamminkin, kuin varsinaisessa aineistossa. Eniten sitä esiintyy Aukusti Hiltusen puheessa. Partikkelin runsas käyttö johtuu tosin suurelta osin oikeasta epävarmuudesta; puheenaiheena ovat luonnonilmiöt, joiden syitä Hiltunen ei tunne. Toisinaan *kai* on kuitenkin muussa funktiossa, joko vahvistamassa tai pehmentämässä toteamusta. Puhtaasti toteamuksen vahvistamisesta on kyse myös jälkimmäisessä, Tuomas Partasen repliikissä, jossa hän kertoo myyntilupauksesta. Tällaista tulkintaa tukee edellisessä lauseessa oleva *toki*.

PV: No, no mittees mieltä työ otta minkämuotone' 'on tämä moa millä myö asutaan?

AH: Moako? – – *minä kait oon sitä mieltä* että se eijj-oo mittään niinkun tuosta lasista voan katon, se ov voan nuinikkäästi. Ja kuinka pitkältis sitä on! – – (LM 7.)

TP: – – se isäntä ni se-ol´ sanona että ”jo tok soaphan sen myyvä, soat *kaet sen*” – – (LM 56.)

3.4.3. Intensiteettisanat

Melko, ihan ja *aika* ovat intensiteettipartikkeleita, joita käytetään lähinnä adjektiivin tai adverbien astemääritteinä. Ne ilmaisevat ominaisuuden, tavan tai määrän kohtalaista astetta: *aika hyvä, melko paljon*. Muut intensiteettipartikkelit voivat vastaavasti ilmaista korkeaa (*erittäin, sangen*) tai matalaa (*hieman*) astetta. (Hakulinen ym. 2004: 653–654.)

Toisin kuin useimpia muita tarkastelemiani savolaisen puhutavan piirteitä, edellä mainittuja intensiteettisanoja käyttää eniten Olavi Rytkönen. Intensiteettipartikkeleista hän käyttää nimenomaan kohtalaista astetta ilmaisevia. Ääripäitä – jyrkkää sanontaa – vältetään siis tälläkin tavalla.

Kun olj jo *meleko kaavan* jutjattu, nous Pietarj huastamaan: – – (AT 67.)

Kun väittälyä oli kestänyt *pitkään*, Pietari nousi puhumaan ja sanoi: – – (Ap. t. 15:7)

Poeka vietiin elävänä kottiisa, ja kaekki olj iloessaan ja *ihan rempsakoessa tunnelmissa*. (AT 90.)

Poika vietiin elävänä kotiin, ja kaikki olivat iloissaan ja *rohkealla mielin*. (Ap. t. 20:12)

– – sinu’ iänes soep sulosesti ja out sinä *aeka haaskan* näkönen. (RKV 18.)

– – sillä sinun äänesi on suloinen, *ihanat* ovat sinun kasvosi. (Laul. 1. 2:14)

Viimeisessä, *Rakkauven korkeen veisun* esimerkissä, on käytetty vitseistäkin tuttua murremuotoista ilmausta *haaskan näkönen (naenen)*. Lauseen sävy on hyvinkin erilainen kuin alkutekstin rakkaan ylistys.

Vertailuaineistossa kohtalaista astetta ilmaisevia sanoja esiintyy melko vähän. Sen sijaan *vähän* on varsin yleinen. Aukusti Hiltusen puheessa *minä oov vähä sitä mieltä* -lauseesta muodostuu suorastaan fraasi. Seuraavassa *vähä* on lauseuman jatkon perusteella selvää vähättelyä:

Isä olj *vähä* niitä timpermiehiä, tek astijoeta, pyttyjä korvoja venneitä. Hiän olj ookeen jokapaekanhöylä, ei noussut käsij piähän yrittipä mitä hyvvääsä – – . (SKM 48.)

Kertomuksessa heinäpellolla sattuneesta tulipalosta (ks. luku 3.3.) apua hakeva mies ilmoittaa, että *tarvihtees* vähä *apua*. Tässä on kyse yhtäältä tilanteen vakavuuden vähättelystä, toisaalta rauhallisesta suhtautumisesta uhkaavaan vaaraan.

Vähän-sanaa ei juuri ole lisätty käännöksiin. Kun se esiintyy tekstissä, lähtötekstissä on yleensä perusteet käyttämiseen.

3.4.4. Kielto muodon käyttäminen myönteisen sijaan

Käännöksissä on melko usein käytetty myöntömuotoisen lauseen sijaan kielteistä. Näitä olen käsitellyt jo konditionaalimuotoisten käskylauseiden yhteydessä sekä hieman myös edellisessä alaluvussa.

Myönteisten lauseiden muokkaamisessa kielteiseksi on käytetty eräänlaista kaavaa: alkuperäisestä lauseesta tai fraasista muodostetaan vastakohta, joka sitten kielletään. Lähtömuoto ja lopputulos ovat siis samanmerkityksisiä. Seuraavat katkelmat ovat esimerkkejä tällaisesta muokkaamisesta:

Veljet *ei panna vastaankaan*. (RPP 26.)

Hänen veljensä *olivat samaa mieltä*. (1. Moos. 37:27)

Yläpihan Ukko sano: ” – – Jokkaenen israelilaenen voevottelloo: ’Meijjän luut ne on kuevunna ihan kakaleiks, *huominen ei paljon naarata*, hukka meijjät perrii.’ – – ” (RPP 113–114.)

Herra sanoi minulle: ” – – Kaikki israelilaiset sanovat: ’Luumme ovat kuivettuneet, *toivomme on mennyt*, me olemme hukassa.’ – – ” (Hes. 37:11)

Kun se piäpasmärj sae tämän korviisa, *ei hiän aenakaan ruvenna ilosta hyppimään*, vuan rupes het tuumoomaan, että mitteehäntä nyt sitten ossoes tehä, että se Taniel piäsis tästä koko rytinästä kun koera veräjästä. (RPP 116.)

Kun kuningas kuuli tämän, *hän tuli murheelliseksi* ja alkoi miettiä, kuinka voisi pelastaa Danielin. (Dan. 6:15)

Lausumissa kierretään savolaisittain muutaman mutkan kautta, mikä vaatii lukijalta tai kuulijalta valppautta.

Lähtötekstin ja käännöksen kirjaimellinen merkitys ei suinkaan ole aivan sama. *Toivomme on mennyt* on huomattavasti voimakkaampi ilmaus kuin *huominen ei paljon naurata*. Muissakin esimerkeissä murrekäännöksen versio on selvästi lievempi. Tässä näkyy savolaiseen stereotyyppiin liitetty leppoisuus ja lupsakkuus – tilanteisiin ei tarvitse suhtautua kovin kiihkeästi tai edes vakavasti. Toisaalta tällainen sanomisen tapa on jälleen yksi näyte siitä Niemisen toteamuksesta (1939: 244), että itämurteissa jyrkkää sanontaa vältetään usein ilman varsinaista tarvetta.

3.4.5. *se*-pronominin puhekielinen käyttö

Pronomini *se* on yksi suomen kielen yleisimpiä sanoja. Sitä voidaan käyttää paitsi itsenäisesti tarkoitteeseen viittaavana myös esimerkiksi artikkelinomaisesti sekä muodollisena subjektina. Lisäksi *se* voi olla vahventamassa ilmausta. (Hakulinen ym. 2004: 712, 872; Penttilä 1963: 511.) Käsitelen tässä kolmea jälkimmäistä etenkin puhekielelle tyypillistä käyttötapaa.

Määräisen artikkelin tavoin käytetty pronomini *se* tai monikollinen *ne* ilmaisee, että tarkoite on tunnettu joko edeltävän puheen tai muuten entuudestaan yleisen tiedon perusteella. Käyttö on tyypillistä nimenomaan savolaismurteille. Artikkelimainen *se* on puheessa painottomassa asemassa. (Hakulinen ym. 2004: 1356; Rapola 1962: 221.) Tällainen käyttö on yleistä *Raamatun parhaissa paikoissa*, mutta *Apostoliin teoissa* sitä ei – hieman yllättäen – ole juuri yhtään. *Se* voi viitata sekä henkilöön, muuhun elolliseen olentoon että asiaan:

Nämä kaekki on *sen* saman paemenen antamia sanoja. (RPP 105.)

Nämä sanat ovat kaikki saman paimenen antamia. (Saarn. 12:11)

– – seuraeleppa lampaehe’ jäläkijä, kyllä *ne* karitsaeset neuvvoo paemenpoekiin telttamajolle. (RKV 9.)

– – seuraa lampaitten jälkiä, ohjaa karitsasi paimenten teltoille. (Laul. 1. 1:8)

” – – Eiköön myö myyvvä sätkäätetä *se* nuille ismaelilaesille, niin jiäp meiltä *se* tappamisen vaeva, kun onhan *se* kumminni meijjän veljpoeka.” (RPP 26.)

” – – Myydään poika noille ismaelilaisille, niin meidän ei itse tarvitse käydä häneen käsiksi, onhan hän sentään meidän veljemme.” (1. Moos. 37:27)

Ensimmäinen esimerkki on Saarnaajan kirjan loppusanoista. Edellisissä jakeissa on puhuttu Saarnaajasta, joten *se* ilmaisee, että henkilö on ollut puheenaiheena. Pronomini korostaa *sama paimen* -sanaliittoa. Toisessa esimerkissä lampaat, joihin *ne* viittaa, on mainittu edellisessä lauseessa. Viimeisessä on kyse Joosefin veljien suunnitelmasta tappaa nuorin veli. *Tappaminen* on siis tuttu asiayhteydestä.

Aina pronominin artikkelimaiselle käytölle ei ole selvää syytä. Kokonaisen käänne-katkelman aloittavssa lauseessa *Tällä tavalla se Herra vakottaa Israelin kansoo* (RPP 121, Aam. 5:4) *se* tuntuu oudolta, koska Jumalasta puhuttaessa kohteesta ei voida erehtyä. Toisaalta tämä on puhekielelle tyypillistä: usein kritisoidaan sitä, että nykypuhekielessä käytetään englannin vaikutuksesta pronomineja liikaa artikkeleiden tavoin. Käytöllä on kuitenkin kansankielinen tausta (ks. Rapola 1962: 220–239).

Muodollista subjektia käytetään subjektin paikalla silloin, kun subjekti puuttuu tai on subjektin paikalle sopimaton. Ilmiö kuuluu lähinnä puhekieleeseen, nykyään myös mainoksiin: *Se nyt vaan on tyhmää maksaa liikaa*. Myös muodollisen subjektin yleistymiseen lienee vaikuttanut englannin kieli, vaikka ilmiö onkin ollut olemassa jo pitkään (ks. Penttilä 1963: 512). Muodollinen subjekti ei ole selvärajainen ilmiö, vaan *se* voi toisinaan olla myös lauseesta erillään oleva tuki-pronominin. (Hakulinen ym. 2004: 872.)

”Mitteepä *se* meitä vakkaattaa, jos myö *se* epelj tapetaan ja jouvvutaan sitten piilottelemmaan verjtyön jäläkiä. – –” (RPP 26.)

”Mitä hyötyä meille on siitä, että tapamme veljemme ja joudumme kätkemään veriyömme jäljet? – – (1. Moos. 37:26)

”Eijjoo poeka kaevossa. Mitenkä *se* nyt mulle poloselle kääp?” (RPP 26.)

”Poika on poissa! Kuinka minun nyt käy?” (1. Moos. 37:30)

Rapola (1962: 235) ei pidä muodollisen subjektin käyttöä vieraiden kielten vaikutuksena. Muodollisen subjektin tapainen *se*-pronominin käyttö on tavallista itämurteisissa sananparissa. *Se* on ikään kuin ”ponnahduslauta, josta valmiiksi ajateltu, mutta tarkoituksellisesti lauseen loppuun säästetty substantiivi kimpoaa riittävän korkeaan nousuun”. (Rapola 1962: 237.) Aivan tästä ei ole kyse edellisistä esimerkeistä, mutta pronomini toimii kyllä eräällä tavalla Rapolan kuvaaman ponnahduslaudan tavoin.

Kolmas, yleisin tapa käyttää *se*-pronominia on sijoittaa *se* nominin jälkeen **vahventamaan ilmausta** (Penttilä 1963: 511). *Se* korostaa sanaa, jonka perässä on. Pursiaisella ja Hyväri-

sellä on tästä esimerkkejä lähes jokaisella sivulla. *Se* voi esiintyä niin substantiivin, adjektiivin kuin pronominkin jäljessä:

Kiärme se olj kaekista ketkuin elukka, minkä Herra Jumala olj luonna. (RPP 11; 1. Moos. 3:1)

Herra, Yläpihan Isäntä, mitenkä *luaja se* onkaan nimes muan piällä! (RPP 81; Ps. 8:2)

Hiän kuletti minua ympäriisä niihen ylite, ja *se se* pisti silimään, että – – (RPP 112, Hes. 37:2)

Tällaista *se*-pronominin käyttöä voidaan pitää myös kirjoitetun tekstin keinona ilmentää puheen intonaatiota. Voi olla, että runsaasti tätä korostuskeinoa käyttäneet Pursiainen ja Hyvärinen ovat ajatelleet tekstiä enemmän puheen kautta kuin Rytkönen. Issakaiseen on vaikea verrata Laulujen laulun luonteen ja lyhyiden vuoksi.

Se-pronominilla on edellä esiteltyjen tarkkarajaisten funktioiden lisäksi väljempikin tehtävä, puheen rytmin hidastaminen. Tässä tehtävässä käytetään monia muita pikkusanoja, joita olen esitellyt eri luvuissa. Pienet, vähämerkityksiset sanat tauottavat puhetta luonnollisesti ja antavat puhujalle miettimisaikaa.

4. KÄÄNTÄMINEN JA KÄÄNTÄMÄTTÄ JÄTTÄMINEN

Koska Savon murre on osa suomen kieltä, murteella kirjoittavien ei tarvitse pyrkiä minkään tietyn ihanteen mukaiseen kääntämiseen. Teksti voi olla paikoin hyvinkin vapaasti muokattua, mutta paikoin siitä on muokattu vain pintarakennetta. Kääntämisellähän tarkoitan sanaston ja lauserakenteiden muuttamista, en tekstin mekaanista muuttamista murteenmukaiseen asuun.

Etenkin *Raamatun parhaissa paikoissa* kääntämistapojen skaala on laaja. Seuraavassa tarkastelen syitä siihen, miksi eräät kohdat ovat muuttuneet käännösprosessissa enemmän kuin toiset. Vaikuttavia tekijöitä ovat tekstin sisällön tunnettuus ja pyhyys, lauseen subjekti sekä puhujan henkilöys. Ensin mainittu vaikuttaa laajimpaan tekstiin; kaksi muuta vaikuttavat vain hyvin suppeasti.

Kolmesta tekstistä eniten alkutekstistä poikkeaa *Raamatun parhaat paikat*, vähiten taas *Apostoliin teot*. Myös *Rakkauven korkea veisu* on muuttunut käännettäessä melkoisesti, mutta muutokset rajoittuvat lähinnä sanastoon. Se, etteivät lauserakenteet ole juuri muuttuneet, voi johtua tekstin luonteesta: *Laulujen laulu* on runomuotoinen, ja sellainen on myös käännös.

Lähinnä *Raamatun parhaissa paikoissa* kääntämiseen on vaikuttanut **tekstin sisältö**. ”Parhaiksi paikoiksi” on valittu tärkeimpiä tapahtumia Jeesuksen elämästä sekä muita Raamatun tunnetuimpia kohtia. Pyhimpinä pidetyt kohdat noudattelevat lähtötekstiä selvimmin. Esimerkiksi kiirastorstain ja pitkäperjantain kuvaus (RPP 145–153) noudattaa melko tarkasti alkuperäistekstiä. Etenkin ekspressiivisiä sanoja on näillä sivuilla huomattavasti vähemmän kuin muualla tekstissä; puhekieli ja mielikuvituksen käyttö eivät ilmeisesti kuulu Pursiaisen ja Hyvärisenkään mielestä aivan vakavimpaan tekstiin.

Ehtoollisen asetussanoja ei ole muutettu oikeastaan mitenkään. Tämä johtunee myös siitä, että ne kuuluvat liturgisiin teksteihin, jotka tekstit kääntäneet papit lukevat jokaisessa ehtoollisjumalanpalveluksessa. Kohta kuuluu myös Raamatun pyhimpiin, joten muokkaus voisi tuntua sopimattomalta. Ulkoa opittua lienee muutenkin hankalaa kääntää. (Vrt. Mielikäinen 2005.)

Iltasen aikana Jeesus otti leivän kätteensä, murti ja anto sen opetuslapsilleensa ja sano: ”Ottakeehan ja syökee, tämän minun ruumiin.” Sitten hiän otti maljan, kiitti Jumaloo ja anto niille ja sano: ”Juokeehan nyt tästä, työ kaekki. Tämän minun veren, liiton verj, joka vuotaa kaekkiin puolesta syntiin anteeksantamiseksi. Ja minä sanon teille: tämän perästä minen ennee maestele viinpuun antiija ennen kun sinä päevänä, kun siten juon uutta viiniä teijjän kansa Isä’ valtakunnassa.” (RPP 145.)

Aterian aikana Jeesus otti leivän, siunasi, mursi ja antoi sen opetuslapsilleen sanoen: ”Ottakaa ja syökää, tämä on minun ruumiini.” Sitten hän otti maljan, kiitti Jumalaa, antoi heille ja sanoi: ”Juokaa tästä, te kaikki. Tämä on minun vereni, liiton veri, joka kaikkien puolesta vuodatetaan syntien anteeksiantamiseksi. Ja minä sanon teille: tästedes en maista viiniköynnöksen antia ennen kuin sinä päivänä, jona juon uutta viiniä teidän kanssanne isäni valtakunnassa.” (Matt. 26:26–29)

Lähetyskäsky (RPP 156; Matt. 28:18–20) on samaan tapaan vain mekaanisesti, pinnallisesti, muokattu. Sen sijaan korinttolaiskirjeen rakkautta käsittelevää 13. lukua (RPP 168–169) on muutettu huomattavasti enemmän kuin voisi odottaa. Myös usein siteerattu Daavidin psalmi poikkeaa osin yllättävän paljon lähtötekstistä:

Vaikka minä kulukisin myterässä paenanteessa, ei minun tarviis olla syvän kintaan peokalossa, kun kerta nästisti kahestaahhan myö matkellettas. (RPP 83.)
Vaikka minä lulkisin pimeässä laaksossa, en pelkäisi mitään pahaa, sillä sinä olet minun kanssani. (Ps. 23:4)

Tähän varsin tunnettuun ja ulkoa osattuun kohtaan on lisätty kuvailmaus *syvän* ’sydän’ *kintaan peokalossa*. Viimeinen lause on selvästi erimuotoinen kuin alkuperäinen.

Kuten edellä on todettu, *Apostolliin teot* on lähimpänä lähtötekstiä. Silti siinäkin on havaittavissa jonkinlaisia kääntämistapojen säännönmukaisuuksia. Tekstissä on runsaasti kirjeitä sekä profeettojen ennustuksia, joiden kieli on ei-ekspressiivistä:

Taevas on minun valtaistuin ja mua minun jalakoen koroke. Minkälaesen talon työ minulle rakentasi, sanoo Herra, mikä oes minun asunpaekkanj? Oonhan minä omin käsin tehny tämän kaeken! (AT 34.)
Taivas on minun valtaistuimeni ja maa minun jalkojeni koroke. Millaisen talon te minulle rakentaisitte, sanoo Herra, mikä olisi minun asuinsijani? Olenhan omin käsin tehnyt tämän kaiken! (Ap. t. 7:49–50)

Tällainen kirjalliseen, puhutuksi ajateltuun tekstiin sisältyvä kirjallinen teksti poikkeaa siis ympäristöstään. Se noudattaa muodollisen kielen konventioita selvästi enemmän kuin sitä ympäröivä teksti.

Subjektilla on myös jonkin verran vaikutusta siihen, millaista verbiä käytetään. Jumala voi teoksissa vain *sanoa*, *virkaa*, *udella* tai *haastella*. Etenkään Pursiainen ja Hyvärinen eivät yleensä käytä samaa verbiä kovin monta kertaa peräkkäin, mutta *sanoa* esiintyy luomiskertomuksessa (RPP 7–10) kymmenen kertaa ja *virkaa* kerran. Muita puheverbejä siinä ei ole. Eks-

pressiiviverbejä ei ole käytetty lainkaan *Jumalan* ollessa subjektina. Tämä on hyvin luonnollista: ekspressiiviverbeihin kuuluu jokin aistihavainto, joten puhujan tai tekijän tulee olla fyysinen olento. Lisäksi Jumalan puheessa olennaista on sisältö, ei sanomisen tapa.

Jeesuksen ollessa lauseen subjektina erilaisia verbejä on jo käytetty laajemmin. Aineisto tosin on pienekkö: *Raamatun parhaissa paikoissa* evankeliumikatkelmia on yhteensä 28 sivua, joista 10 kuvaa neutraalisanaisesti pääsiäisajan tapahtumia. *Apostoliin teoissa* Jeesus on läsnä kahdella ensimmäisellä sivulla. Niillä Jeesus *sanoo* ja *vastaa*. *Raamatun parhaissa paikoissa* Jeesus myös *haastaa lotuuttaa*, *sanoa paukauttaa* ja *jatkaa niitä lorinoitaan*. Ekspressiivisiä verbejä on siis käytetty, mutta ne ovat sävyiltään melko neutraaleja. Selvästi kielteissävyisiä ei Jeesuksen yhteydessä esiinny. Tosin edellä mainitun *lotuuttaa*-verbi merkitsee sekä Eskelisen (1997) että Kääriäisen (1952: 160) mukaan ’tyhjänpuhumista’ ja jopa ’valheiden kertomista’. Tällainen merkitys ei kuitenkaan missään nimessä sovi vuorisaarnan (RPP 139–140; Matt. 5:1–12) johtolauseeseen. Ekspressiivisanojen merkitykset ovatkin usein tilannesidonnaisia (Jarva 2003: 75). Toisaalta tällaisten verbien käyttö voi tehdä Jeesuksenkin puheesta vähemmän vakavasti otettavaa (ks. Mielikäinen 2005: 7).

Pursiaisen ja Hyvärisen *Matteuksen evankeliumin* (2000) käännöksessä verbejä on käytetty hyvin monipuolisesti myös *Jeesuksen* ollessa subjektina. Tämä on jonkinlaisessa ristiriidassa tekstin sisällön kanssa. Jeesuksen puheilla on Raamatussa erikoisasema, mutta johtolauseessa käytetyt ekspressiiviverbit kiinnittävät huomion sanomisen tapaan, eivät sanoman sisältöön. (Mielikäinen 2005: 7.)

Sen sijaan Jeesuksen äidin Marian yhteydessä on käytetty hieman odotuksenvastaisia verbejä *hupattaa* ja *marista* (RPP s. 164), joiden sävy on ainakin lievästi kielteinen.

Siinä, kuinka Jumala, Jeesus tai eri ihmiset puhuvat, ei juuri ole eroja:

Herra sano Moosekselle: ”Sen *täätistäkö* sinä siinä minua *hohhaelet*? Käskehään israelilaesiin otto jalat alleesa. Nosta keppis, oekase kätes merreen päen ja halakase sen veit, niin israelilaeset suavat *hilipoo* sen poekki ihan kuivin jaloen. – – ” (RPP 44–45; 2. Moos. 14:15–16)

Vuan Jeesus vuan vastas [äidilleen]: ”Jaa, vae niin on piässy käämään. Mittee sinä, *eokko*, minuva sen taatta ruppeet *hättyyttämään*. Ei se minun aekanj oo vielä tul-lunna ruveta mittään ihmeitä tekemään.” (RPP 164; Joh. 2:4)

Ensimmäisessä esimerkissä Jumalan lausuma sana *täytinen* on yllättävä. Kyse on lievistä kirosanasta (PS s.v. *täytinen*), joka ainakin osissa Pohjois-Savo tunnetaan myös 'pirun' merkityksessä.

On mielenkiintoista, että Jeesuksen ja Jumalan sekä ihmisten puhuvat Savon murretta varsin samantyyllisesti: pidettiinhan ekspressiivisanaston käyttöä pitkään sivistymättömien tai heikkoälyisten puheenparteen kuuluvana (Leskinen 2001: 7). Toisaalta Savon murteen käyttöön on julkisuudessa liitetty huvittavuus. Kun Jumala ja Jeesuskin puhuvat kansanomaisesti, puhutavan on oltava täysin hyväksyttävä. Toisaalta puhutapa tuo Jumalan lähemmäksi ihmisiä.

Myös vertailuaineistossa on muutama kohta, jossa puhutaan Jumalasta. Tarinassa *Toelaaksija elämänj varrelta* (SKM 58–63) kertojatyttö rukoilee Jumalaa:

Mäniin liiterin halakopinon viereen polovilleen ja rukkoelin: ”Hyvä Jumala tule mulle avuks, nyt ee voe muut aattoo.” (SKM 59.)

Sanojn Jumalalle: ”Kiitos kun tulit appuun.” (SKM 60.)

Rukoukset ovat normaalia, neutraalissävyistä murretta. Esimerkkejä rukouksista ei ole enempää kuin nämä kaksi, mutta voisi olettaa, että ekspressiivinen puhutapa ei kuulu rukouksiin. Ensimmäisestä esimerkistä kannattaa panna merkille myös rukouksiin kuuluva imperatiivimuoto *tule*.

Myös Lapinlahden murrenäytteen toinen puhuja, Aukusti Hiltunen, puhuu Jumalan luomistöistä (s. 9–12). Jumalan nimeä hän ei sano heti, vaan puhuu vain *siitä*:

– – *Se om meille antanna se joka meitä hoetaa ylleisesti. Se o’ antanna samalla lailla meille, tuota, valoks, niin kun tuo lamppu on tuossa tuvassa meillet tuo, peäm peällä joka on tuossa. – – Ni, se, ne, ne, ne on Jumalal laittamia, ei ne oom meijä, myö eij-joon niitä laite-, vaekka siinä, sitäki, ei siellä, siellä on ne konneet mitkä on niitä laittelunna, mutta ei nämä konneet, meijjän konneet ei niitä laittele. Se laitteloo siellä se, se joka seh hoetaan ni, sillä on ne konneesas siellä. (LM 9–10.)*

Arkipuheessa Jumala on jokseenkin vaikea aihe. Nimen turha lausuminen kielletään toisessa kymmenestä käskystä. Hiltusen on selvästi vaikea lausua Jumalan nimeä; hän hakee sanoja ennen nimen sanomista ääneen. Myöhemmin (s. 30) hän puhuu Taivaan Isästä. Hiltusen puhe Jumalasta on kuitenkin hyvin luonnollista, ja jumalasuhde vaikuttaa yksinkertaiselta ja läheiseltä. On huomattavaa, että puhuja viittaa Jumalaan puhekielen mukaisesti *se-* eikä *hän-*pronominilla. Murrekäännöksissä näin ei ole, vaan niissä puhutaan aina *Hänestä*. Tähänkin lienee vaikuttanut Raamatun kielen malli. Jumalaan viittaaminen *se-*pronominilla voisi tuntua liian radikaalilta.

Myös murrekäännöksissä Jumalan nimi jätetään usein sanomatta ihmisten puheenvuoroissa. Nimen sijaan puhutaan *Yläpihan ukosta* tai *Yläpihan miehestä*. Tässä on selvästi tavoiteltu arkisuutta ja läheisyyttä. Silloin, kun *Jumala* on johtolauseessa, muita nimityksiä ei käytetä.

5. PÄÄTÄNTÖ

Tutkin pro gradu -työssäni vuosituhanen vaihteessa kukoistanutta murrekirjallisuutta. Aineistona olivat Raamatun teksteistä muokatut savolaismurteiset versiot. Tavoitteena oli selvittää, millä muilla keinoin kuin äänteellisiä murrepiirteitä lisäämällä tekstistä tehdään savolaista. Näinä muina piirteinä pidän maallikkojen tavallisimpia Savon murretta sekä savolaisia koskevia käsityksiä. Nii-tä ovat esimerkiksi sanaston ekspressiivisyys sekä kiertelevä ja jyrkkää sanontaa välttävä puheta-pa; nämä piirteet valitsin tarkasteluni kohteeksi. Tutkin vertailuaineiston, *Lapinlahden murretta* -julkaisun sekä *Suomen kansan murrekirjan*, avulla myös sitä, ovatko nämä piirteet oikeasti Savon murteelle ominaisia.

Aineistoni kolme teosta, *Raamatun parhaat paikat savoks huastettuna*, *Apostolliin teot* ja *Rakkauven korkee veisu*, poikkeavat toisistaan monin tavoin. Kirjoitetulla murteella ei ole vakiintuneita konventioita, joita kääntäjät voisivat noudattaa, vaan jokainen päättää itse tyylistään. Pursiaisen ja Hyvärisen toimittama *Raamatun parhaat paikat* on kieleltään värikkäin, ja sitä on muokattu kolmesta teoksesta selvästi eniten. Tämä oli hieman ongelmallista aineiston esittelyn kannalta: kokoelmassa on käytetty niin valtavasti erilaisia muokkauskeinoja, että kaksi muuta käännöstä tuntuivat jäävän väkisinkin varjoon. Tutkielmassani olevien esimerkkien määrä onkin suhteessa niiden runsauteen itse teoksissa.

Aluksi tarkastelin käännöksissä esiintyviä liike- ja puheverbejä, joista valtaosa on ekspressiivisiä. Suomen kielessä tällaiset verbit ilmaisevat yleensä tekemisen jonkin aistein havait-tavan erityispiirteen. Kuulo- ja näköhavaintoon perustuvia ekspressiiviverbejä onkin aineistossani hyvin paljon. Näiden lisäksi monet verbit ilmaisevat mielentilaa, kuten iloa, alakuloa ja epäröintiä. Verbit paljastavat usein myös kääntäjien suhtautumisen Raamatun henkilöihin.

Ilmaisuvoimaa verbeihin tuo myös monipuolinen johdosten käyttö. Johtimet modi-fioivat kantasansa merkitystä tuomalla perusmerkitykseen eri sävyjä. Osoittautui, että murre-käännöksissä käytetään erityisen paljon kontinuaatiivisia ja frekventatiivisia johdoksia. Ne ilmaisevat ensisijaisesti jatkuvaa tai toistuvaa tekemistä. Muita näiden verbien ilmaisemia sävyjä ovat rauhallisuus, kohteliaisuus ja tuttavallisuus. Ne myös yksinkertaisesti pehmentävät sanottavan sä-vyä.

Työn toisena näkökulmana oli puheessa ilmenevä kiertely ja ehdottomuuden välttely. Tutkin erikseen kysymyksiä, alkuperäistekstin imperatiivimuotojen vastineita sekä yleisiä muussa

tekstissä olevia piirteitä. Kaikkialle tekstiin on lisätty hyvin paljon liite- ja itsenäisiä partikkeleita. Omien, yksityiskohtaisten merkitystensä lisäksi ne kaikki hidastavat puheen rytmiä ja etenemistä sekä pehmentävät sen sävyä. Lisäksi tekstin erilaisille lausetyypeille on tyypillistä runsas potentiaalimuotojen käyttö. Yleinen tendenssi kaikkialla on virkkeiden piteneminen.

Kaikki pääaineiston keskeiset savolaistamispiirteet esiintyvät myös vertailuaineistossa. Yleinen ilmiö kuitenkin on, että pääaineistossa kaikkia piirteitä käytetään taajempaan. Vanhaan kirjoitettuun ja puhuttuun murteeseen verrattuna uudet käännökset ovat siis todella tiheää murretta. On kuitenkin syytä muistaa, että 1930-luvun lopussa kirjoitettu murre – *Suomen kansan murrekirjan* aineisto – muistuttaa nykyistä murrekirjallisuutta paljon enemmän kuin aidon puheen litteraatiot.

Selvimmän ero pää- ja vertailuaineiston välillä näkyy verbeissä. Etenkin puhutussa murteessa ekspressiivisanasto on melko harkitusti käytetty puheen värittämisen keino. Myös läpinäkyviä johdoksia käytetään vertailuaineistossa selvästi vähemmän. Pääosin käytetään siis neutraaleja, johtamattomia verbejä.

Varsinaisen ja vertailuaineiston, etenkin puhutun murteen, välillä on siis varsin paljon eroja. Tulisiko varsinaisen ja vertailuaineiston perusteella päätellä, että murrekirjallisuuden kieli on täysin epäaitoa tai että aito murre onkin väritöntä? Mielestäni kumpaakaan kielimuotoa ei ole tarpeen tuomita tai edes kyseenalaistaa. Aito, vanha murre elää puhuttuna, ja se pääsee oikeuksiinsa vain siinä muodossa. Värittömiksi kansanmurteita ei voi väittää.

Käsittelmäni murrekirjallisuutta ei varmasti voi väittää aidoksi murteeksi, jos aidolla murteella tarkoitetaan vain puhuttua murretta. Käännökset ovat aivan oma lajinsa. Niissä on piirteitä sekä kaunokirjallisuudesta että murrepuheesta – ja toisaalta ainakin savolaismurteisiin teksteihin vaikuttanee myös murteeseen vuosikymmenten ajan liitetty humoristisuus. Kaunokirjallisuuden kieli poikkeaa normaalikielestä, joten myös kirjallinen murre poikkeaa normaalista murteesta. Tämä näkyy myös viime vuosikymmenen alkupuolella kootusta murrekertomuskokoelmasta. Humoristinen sävy elää edelleen vahvana osin siksi, että kukaan Savon murteella kirjoittava ei ole pyrkinyt siitä tietoisesti eroon.

Etenkin puhetavalle ominaisia piirteitä käsittelevää tutkimusta olisi kiinnostavaa jatkaa. Kielitieteellistä tutkimusta aiheesta on tehty yllättävänkin vähän; viime aikoina on tutkittu enimmäkseen maallikoiden käsityksiä. Käsitysten todenmukaisuutta ei ole tarkasteltu systemaattisesti. Murrekirjallisuus heijastaa selvästi tavallisten kielenkäyttäjien käsityksiä murteesta: siihen

yleisimmin liitettyjä piirteitä esiintyy teksteissä hyvin taajaan. Myös savolaisuuden stereotypiat elävät niissä voimakkaina. Millaiset perusteet stereotyyppioille on aidossa murrepuheessa? Tässä työssä aito murre oli vain vertailuaineistona, mutta se ansaitsee edelleen paikkansa myös tutkimuksen keskipisteenä.

LÄHTEET

Aineistolähteet

- AT = RYTKÖNEN, OLAVI: Apostolliin teot. Apostolien teot Savon kielellä kerrottuna. Keuruu: Aika Oy Kristilliset Kirjat.
- LM = SARVAS, LEENA 1980: Lapinlahden murretta. Suomen kielen näytteitä 9. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- RKV = ISSAKAINEN, MARTTI 2003: Rakkauven korkee veisu. Laulujen laulu savon murteella. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- RPP = PURSIAINEN, RAILI – HYVÄRINEN, HEIKKI 2001: Raamatun parhaat paikat savoks huastettuna. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- SKM = Suomen kansan murrekirja. Itämurteet. Sanakirjasäätiön toimituksia IV. Porvoo – Helsinki: WSOY.

Muut lähteet

- Aakusti-lehti 2006. Savon kielen seura ry. – Osoitteessa <<http://gamma.nic.fi/~sakinseu/>> [luettu 12.11.2006]
- ESKELINEN, UNTO 1997: Tavvoo savvoo. Savon kielen sanakirja. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- FORSBERG, HANNELE 1998: Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 720. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1995: Nykysuomen lauseoppia. 3. muuttamaton painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI ym. 2004 = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho (toim.), Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- HASALA, KASPERI 2004: Kristinoppi murtuu. Murrekatekismukset kirkon virallisen kristinopin käänöksinä. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Fennicum.
- HENTTONEN, ANTTI – BERTELL, RAIJA – VIRTASOLA, TAINA 1964: Maakuntiemme kasvot. Helsinki: Kansakoulun nuorisotyön keskus ry.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 511. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- INGO, RUNE 1990: Lähtökielestä kohdekieleen. Johdatusta käänöstieteeseen. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki: WSOY.
- JARVA, VESA 2003: Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa. Jyväskylä Studies in Humanities 5. Jyväskylän yliopisto.
- KELLBERG, AARNO 1998: Savosta ja savolaisista. – Suloinen Savonmaa s. 81–84. Kielikello. Kielenhuollon tiedotuslehti. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- KIURU, SILVA 1977: Suomen kielen kieltohakuiset verbit: murreaineistoon perustuva syntaktis-semanttinen tutkimus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 335. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOSKI, MAUNO 2002: Murteet muodissa. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), Äidinkielen merkitykset, s. 49–74. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KÄÄRIÄINEN, KYLLIKKI 1952: Vieremän murteen deskriptiivisanoista. Suomen kielen laudaturkirjoitus. Helsingin yliopisto, Suomen kielen laitos.
- LAIHO, ANTTI 1984: Liitepartikkelit ja niiden käyttö suomen kielessä. Pääosin murrekorpuksen perustuva tutkimus. Suomen kielen laudaturtyö. Turun yliopisto, Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- LAITINEN, KAI 1998: Savon opissa. – Suloinen Savonmaa s. 77–80.
- LESKINEN, HEIKKI 2001: Ekspressiivisanaston asema itämerensuomalaisten kielten tutkimuksessa. – Juha Leskinen (toim.), Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta s. 7–20. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 42.
- The Linguistics Encyclopedia. – Kirsten Malmkjær 1991 (toim.) Lontoo – New York: Routledge.
- LUTTINEN, SAARA 2000: Verbaaliset koloratiivikonstruktiot eräissä pohjoissavolaisissa murteissa. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Fennicum.
- MIELIKÄINEN, AILA: 2001: Kirjoitettua murretta. – Kielikello 4 s. 4–7.
- 2005: Murteet ja uskonnollinen kieli. – Kielikuvia 1 s. 2–9.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisten murreasenteista. – Sananjalka 44 s. 86–109. Turku: Suomen Kielen Seura.
- MIKONE, EVE 2002: Deskriptiiviset sanat. Määritelmä, muoto ja merkitys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 879. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIEMINEN, ESKO 2004: Savon murteen Uapine vierasheimoisille. Tampere: Pilot-kustannus Oy.
- NIEMINEN, KAARLO 1939: Länsi ja itä suomalaisessa kirjallisuudessa. – Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja V. Juhlakirja V. Tarkiaisen täyttäessä 60 vuotta 18.IV.1939 s. 241–259. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- OJANEN, JUSSI – UOTILA-ARCELLI, EEVA 1977: Suomen kielen frekventatiivi- ja momentaaniverbien derivaatio. – Virittäjä 81 s. 245–262.
- PALM, MATTI 1966: Deskriptiiviverbiemme kompositiosta. – Virittäjä 68 s. 382–393.
- PENTTILÄ, AARNI 1945: Paikallismurteet ja kirjailijat. – Virittäjä 57 s. 336–346.
- 1963: Suomen kielioppi. Toinen, tarkastettu painos. Porvoo: WSOY.
- PS = Suomen kielen perussanakirja 1990. Osat I–III. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PURSIAINEN, RAILI – HYVÄRINEN, HEIKKI 2000: Matteuksen evankeliumi savoks huastetuna. Helsinki: Kirjapaja.
- Pyhä Raamattu. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Suomen Piipliaseura.
- RAPOLA, MARTTI 1962: Erään tyylipiirteen taustaa. – Kielen kuvastimessa s. 220–239. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- RYTKÖNEN, AHTI 1937: Koloratiivinen konstruktio. – Virittäjä 49 s. 95–104.
- RYTKÖNEN, OLAVI 2006: Rytkösen menneisyys. – Osoitteessa <<http://www.rytkonen.net/ite2.html>> [luettu 9.5.2006]
- SARVAS, LEENA 1998: Kierrä kirjakielen mutkat, jos käännät murteelle. – Kielikello 1 s. 12–15.
- SIVULA, JAAKKO 1989: Deskriptiiviset sanat. – Jouko Vesikansa (toim.), Nykysuomen sanavarat s. 165–182. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.

- 1990: Jolkuttelua ja sonninpoltuja. Kuvailevia ilmauksia ja kuvailmauksia. – Kieli-kello 2 s. 18–23.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja I–VII. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 35. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1985–2003.
- SUIHKONEN, PENTTI 1994: Frekventatiividerivaatio suomen murteissa. Morfologis-fonologista tarkastelua. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 613. Helsinki: SKS.
- Suloinen Savonmaa. Voephan se olla näennii. – Riitta Koivukoski 1998 (toim.) Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- TOIJANNIEMI, OUTI 2007: Ihmisiin viittaavat sanat eteläpohjalaisissa murre-sanakirjoissa. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Fennicum.
- VESIKANSA, JOUKO 1978: Johdokset. Nykysuomen oppaita 2. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- WIIK, KALEVI 1975: Suomen frekventatiivi ja kontinuatiivi. – Virittäjä 79 s. 153–166. Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- VIRTANEN, LEEA 1996: Savolaisten luonnonväärät leuat. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.), Olkaamme siis suomalaisia. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76 s. 66–88. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VÄINÄMÖ, RAUNI 1998: Savolainen on kuin japanilainen. – Suloinen Savonmaa s. 64–65. Alun perin julkaistu Helsingin Sanomissa 28.4.1981.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku: Turun yliopisto.

LIITE 1: Sanomista ilmaisevat verbit *Apostolliin teoissa, Raamatun parhaissa paikoissa ja Rakkauden korkeessa veisussa*. Numerot verbien perässä kertovat, montako kertaa verbi esiintyy. Verbit, joiden perässä ei ole numeroa, esiintyvät kerran.

arvella	kysyä 19	selittää 2
atvailla 2	kysäistä 13	selvittää 12
estellä	latikoida	seurustella
haastaa 64	latikoitella	sissetellä
haastattaa 4	latimoida	suhahtaa
haastella 61	<i>loehtoo</i>	supatella
haikailla	lurpattaa	tarinoida 2
hihkaista	luvata	teroittaa
hilpattaa	lärpättää	toimentaa
hohoilla 2	marista 2	toimittaa 3
hopottaa	maukua	tolkuttaa 2
huhuilla	mauruilla	toppuutella 2
huudella 3	moittia	tutierata 2
huutaa 15	molkuttaa 2	tuumailla
ilmineerata	murmuttaa	tuumata 5
ilmoittaa 3	murpattaa	udella 7
inistä	naljailla	ulvoa
inttää 2	naurahtaa	utsia 6
irvuilla	parkaista	vakottaa 3
jatkaa 3	pehmentää	valittaa
julistaa	polittaa	vannottaa
jurahtaa 3	posmittaa	vastailta 3
kailottaa 3	puhella 5	vastata 57
karjaista 2	puhua 15	venkuilla
kehotella	puhutella	viisastella
kehottaa	pukahtaa	vikuutella
kertoa 11	pyydellä 2	virkkoo / virkkoa 13
keskustella 3	pyytää	voivotella
kiellellä	rollia	ähistä
konahtaa	rotikoitella	ärähtää
kukertaa 3	rutista	ökäästää 2
kutsua	rutkattaa	
kysellä 4	sanoa 269	

LIITE 2: Liikkumista ilmaisevat verbit *Apostolliin teoissa, Raamatun parhaissa paikoissa ja Rakkauden korkeessa veisussa*. Numerot verbien perässä kertovat, montako kertaa verbi esiintyy. Verbit, joiden perässä ei ole numeroa, esiintyvät kerran.

astella	ketuuttaa	potaltaa 3
haahuilla	kiirehtiä	pyyhältää
haipaltaa	kiittää	ravaltaa
hampaltaa	kirmaltaa	rehveltää
harimoida	kipaista 3	ruhveltaa
helskutella	kuljeksia	ryykäistä
hiipaltaa	kulkea 24	sujahtaa
hilpaista 5	kulkeutua 2	sykytellä
hilpoa	kävelehtiä	taivaltaa
hilputella	kävellä 4	tormata 3
hivaltaa	kömpiä	tulla 130
hivuttautua	köytyytää	työntäytyä 2
hipsetellä	lampsia 2	töytyyttää
horrikoida	laputtaa	vaeltaa 2
hyryytellä	latmistaa	varrittaa 4
ilmaantua 2	lekkaista	vetäytyä
jouduttautua 2	lähteä 72	vikertää
jurppailla	matkustaa	vilketellä
kapaista 3	mennä 87	vintata 4
kelkertää	oijustaa 2	vinttaista
kelkutella	painella 2	vipsiä
kertyä	pirahtaa	vitoa
keräytyä	pistäytyä	
ketkutella	ponkaista	

LIITE 3: Koloratiivirakenteet *Apostolliin teoissa, Raamatun parhaissa paikoissa ja Rakkauven korkeessa veisussa*. Rakenteet ovat tekstin mukaisessa murreasussa.

ellee hipletelj
 ellee retostelj
 huastoo höplyttelj
 lerettelitte huastella
 huastoo lottuuttoo
 huutoo kaelotti 4
 inttee kimputtanheet
 inttee mylykytättä
 iskee sytkäätettiin
 istua rellottoo
 istua töröttämmää
 juosta huntatessaan
 (panj) kasvoo hutkahtamaan
 kehua retostelet
 kiivetä kaprasen
 hivellä kirjuttelj
 kirotta pärskäättää
 kulukee köröttellöö
 kulukee lenttoomassa
 kulukee täpöstettiin
 kulukee varritan 3
 kulukee vilikettellöö
 kulukee vurrittaa 2
 kysyä maaruil
 kävellä kelekuttelj
 kävellä vinttoomaan
 laakata rekelti 2
 laaloo hoelotti
 laaloo kajjaattoo
 lingota hivvaatti
 lukkee lottuutettaan
 luvata höpläättännä
 lyyvvä lojjautti
 lähtee hurruuttelj
 muata kuhjottaa
 muata rotkotti
 muata rötkötti
 muata sutkotin
 (eiköön) myyvvä sätkäätetä
 männä hurahin hurmoksiin
 männä hilipasin

suhaha männä
 nousta humisti
 nousta hurottivat
 (elä) olla höllötä
 olla jököttää
 olla kumottaa
 olla kökötti 2
 olla ruhottaa
 olla ähötät
 oottoo verukehtelj
 paenella hurruutti
 panna sytkäätän
 porraatan rankasta
 puhua hopotin
 puota kämähti
 puota sätkähti
 sannoo lepertelj
 sannoo maerittelj
 sannoo paakaatti 4
 sattoo lottuuttoo
 sattoo tihhuutti
 seistä kutjotan
 seistä törötti
 soettoo rämpyytti
 surra vänöttää
 syyvvä napostelin
 tanssia hytkyttelj
 tanssia leohkasta 2
 tapella nutistelj
 tehä ryllistää syntiä
 tulla harimoen
 tulla humistaa
 (läks) tulla jungertamaan
 tulla lekkas
 (ällys poekasa) tulla vinttoovan
 tuuvva mylykytettiin
 rettuutti tuuvva
 viijjä rettuutettaan
 viskata kurraotti
 roeskaatin viskata